FRA VL. BRUSIĆ

OTOK RAB

FRA VLADISLAV BRUSIĆ / FRANJEVAC

OTOK RAB

GEOGRAFSKI / HISTORIJSKI I UMJETNIČKI
PREGLED SA ILUSTRACIJAMA I GEOGRAFSKOM
KARTOM KVARNERA I GORNJEG PRIMORJA

U VLASTITOJ NAKLADI IZDAJE:
FRANJEVAČKI KAMPORSKI SAMOSTAN SV. EUFEMIJE

PREDGOVOR.

„Rabe mnoge časti u tminah ti stoje
I nima oblasti tko ti slavu poje".

Juraj Baraković Zadranin:
Draga Rapska pastirica 1-2.

Još godine 1906. upoznao sam Rab. Mjesec dana boravio sam onda na njem. Stanovao sam u romantičnom samostanu sv. Eufemije ili sv. Bernardina. Kroz vrijeme od mjesec dana obašao sam pješice sav lijepi i začarani otok i upoznao stari, djelomice porušeni grad Rab, položen na morskoj litici uz malu luku.

Bio je još onda grad Rab pravi „Mrtvi grad", u kojemu se jednako živjelo ljeti i zimi, i koji je potom još onda slabo osjećao izmjenu godišnjih dobi. Sve je u njemu bilo hladno, sve saneno, sve mrtvo, bez života. Samo je moja duša bila mlada i puna poleta, i zato je u meni Rab „Mrtvi grad" još onda zaboravljen i nepoznat budio nešto, što mi ga je činilo dopadnim. Vitki, trošni zvonici; stare, potamnjele crkve; nepravilne, pokaldrmane i presvođene ulice; kićeni portali s grbovima i natpisima; uspete balkonade sa na luk prozorima, veličanstvene podorine surih i starinskih gradskih bedema; kao i podorine mnogih kuća i patricijskih dvorova obrasle tamno-zelenim bršljanom i zarasle dračavim kupinama, govorile su mi o nečemu, što je bilo, o nečemu, što je prošlo. Pričale su mi: o slobodnom gradu; o slobodnoj općini, o patricijima i pučanima; o životu i radu; o bogatstvu i cvatu: u jedno o narodu, koji je bolje živio nego su mu živjeli onda saneni i sjetni potomci.

I vani po otoku rasijan po stanovima i selištima živio je čovjek zapušten i bez škola. Kao pastir i ratar primitivnoga

kova, a bez vlastite svijesti i osjećanja trudio se mnogo, a slabo se hranio i odijevao. Bio je siromah i bogalj, a u bogatstvu rođen!

Bogata i bujna priroda stajala je u najvećoj protivnosti sa ovim sjetnim životom. Žarko i južno sunce sa svojim vedrim danima pjenušalo je u žilama zamrlu krv. Bistro, kristalno more, sa svojim udaranjem o litice uspavanog i drijemežnog otoka, budilo je na novi rad. Vilinska vrela i bistri potočići grgoljali su, i svojim žuborom proricali bolju budućnost. A zelene šume i lišće na drveću, koje je šuštilo, pa grlate ptičice sve je to razbijalo turobnu tišinu i mrtvi muk.

Rab je umirao? Ne, on je sanen čekao svoje uskrsnuće, svoj preporod. I ono je došlo; a otada počela su se na Rabu razlikovati žarka i vedra ljeta od hladnih i plačnih zimâ. Rab je postao omiljelim kupalištem Čeha, Nijemaca i t. d.

Ratna trublja, zveket ubojitog oružja i lomljava gromovitih topova bila je zaprijetila novom životu i opet smrću. Ali ono nije bila smrt, već samo odmaranje, nakon kojega probudio se noviji čisti život u novom, slobodnom i narodnom Rabu, koji ga vodi k sretnoj i velikoj budućnosti svjetskog morskog kupališta. Do takova razviti će se Rab u dogledno vrijeme, i tako će i po djelu ljudskom postati ono, što je po Bogu stvoren: biser našega sinjega Jadrana.

Preporađanju „Mrtvoga grada“ i upoznavanju „začaranoga otoka“ prikazujem i ja ovo svoje prvo čedo, začeto još u mladim mojim godinama, i predajem ga tebi, čitaoče, da ti na šetnjama po gradu i otoku bude provodičem, u otkrivanju tajna iz prošlosti — tumačem i užitkom; — a Vama Rabljani, još kao poticalo na složan rad oko procvata svoje uže domovine.

PISAC.

O T O K R A B

ZEMLJOPISNI PREGLED.

Geografski smeštaj. Otok Rab pripada najsjevernijoj ili kvarnerskoj skupini onih otoka, što su se u dva i tri niza poredali uz istočnu obalu Jadranskoga mora počamši od *Kvarnerskog zaliva* do *Konavočkih stijena* niže Dubrovnika. Geografski je smješten između 44^{0} 41′ i 44^{0} 51′ sjeverne širine i 14^{0} 40′ i 14^{0} 53′ istočne dužine od Griniča (Groenwich). Dug je od rta *Gavranice*, koga zovu i *Gavranić* i *Grič* do rta *Sorinj* 22 km, a širok od rta *Šilo* na Loparu do sv. Kristofora 10 km, u jugoistočnom dijelu od rta *Krklant* do ispod sv. Damjana na Brdu samo 3 km. Najsjeverniji rt jest *Stojanov rt* na Loparu, najjužniji ujedno i najistočniji *Gavranica rt* na Brbatu, a najzapadniji *Dolnji rt* (*Punta inferiore*) na Kalifrontu.

Kod najjugoistočnijega rta Gavranice primakao se je otok Rab najbliže susjednom kopnu hrva… koje se proteže po južnim obroncima Vel… Od kopna rastavlja ga *Gorsko tijesno,* kog… zvali *Canale della Morlacca.* Ovo tijesno zap… Kraljevicom kod Bakra, a svršava na vratima tij… rastavlja otok Pag od dalmatinskoga kopna. … Gorsko tijesno široko jedva nešto više 1·5 km. Od Krka, koji ostaje Rabu na sjeveru, dijele ga zlogl… *Senjska vrata* (Senjska buka), a od Lošinja i Cresa, mor… rukav, koji se zove *Mali Kvarner* (*Quarnerolo*). Od Paga, koji mu se je sa svojim *Lunskim rtom*, od svih velikih kvarnerskih otoka najviše primakao, dijeli ga *Paško tijesno.*

Iz ovoga tijesna na *Rapska Vrata* između *rta Dolinj* i *rta Farkanj* ulazi se u *Barbatsko tijesno*, koje na jugoistoku prelazi u Gorsko tijesno, a na sjeverozapadu svršava se u gradskoj luci i drazi sv. Eufemije.

Odavle, s Rapskih vrata, širi se jedan od najljepših pogleda na grad i otok. Daleko u pozadini divnog krajolika vidi se suro i vrletno kamenje i vilinski nebotični vrhunci gordog Velebita. Naporedo s Velebitom protegao se uzduž otoka *Tinjarosa* brdski lanac, nekada zvan *Kamenjak (Camignaco)*. Njegovi se goli vrhunci nekako ipak prijazno odbijaju o zelenilo ostalog otoka, te čine sav krajolik veoma slikovitim. — Ali ovu sliku čini čarobnom tek starodrevni grad Rab sa ostancima starinskih bedema i sa svoja četiri vitka zvonika i onda u njegovoj pozadini po zelenim brežuljcima pristrancima i obroncima rasijane bijele kuće rapskih stanara (vanjkara).

Otoku Rabu pripada i nekoliko otočića: sv. Grgur *(Arta)* i Goli *(Cello)* na Senjskim vratima; Maman, Sridnjak i Šaljivovac u Supetarskoj; Laganj veli i mali, Dolfin i Trstenik u Malom Kvarneru; sv. Juraj pred gradskom lukom; Dolinj napram Barbatu; Mišnjak kod rta Gavranice i Lukovac u Gorskom tijesnu blizu Humaga *(Mago)*.

Geologija. Glavni dio otoka Raba izgrađen je od široke pravilno položene *sinklinale* ili korita *eocenskih* t. j. ranijih naslaga *kenozojskoga* doba ili novijeg vijeka zemlje, i to od *alveolinskog* i *numulitnog* vapnenca, koji je pun sitnih kućica raznih *foraminifera*, a u sredini od mekanih lapora, koji su izmjenično uslojeni sa pješčenicima i konglomeratima t. j. gromačama, koje su nastale od valuća, koji je u koritu staložen, zatim šljunka i vapna, kojega je amo donijela voda, i koje se ovdje staložilo i smjesilo skupa sa valućem i pjeskom.

S obiju strana ovoga korita protežu se antiklinale, sedla ili kose od *rudistnog vapnenca*. Ovo je kredna formacija *mezozojske* dobe ili srednjega vijeka zemlje. Rudistni vapnenac, tako nazvan po *rudistima*, danas već izumrlim školjkašima, koji se u njemu nalaze okamenjeni, najraširenije je kamenje u Dalmaciji. Od spomenutih ru-

dista, koji se u ovom kamenju okamenjeni nalaze, najvažnije su ove tri vrsti: *radioliti*, *biradioliti* i *hipuriti*. Dvije prve vrste nalaze se ponajviše u donjim slojevima rudistog vapnenca, a treća u gornjim naslagama. Uz rudiste nalaze se u rudistom vapnencu još i druge okamenine od kamenica (oštriga) i drugih školjkaša.

Od dva sedla proteže se Rab sjeveroistočno Kamenjakom kroz cijeli otok, od rta Gavranice do rta Sorinj, a jugo-

Pogled na Rab i okolicu s brda Kamenjaka ili Tinjaroše.

zapadno počinje kod *Zelenog rta (Capo Fronte, Caput frondis)*, zatim uronjuje pod morsku razinu kod rta Farkanj, i opet se diže nad more na sjeverozapadnom rtu Dolinja, te se na ovom otoku nastavlja sve do *Dolinskih vrata* napram rtu Gavranici.

Poluotok Lopar na sjevernom kraju jest *eozenska ranija jezgra* kenorojske dobe od druge jedne sinklinale ili korita, koje je i opet ispunjeno laporima i pješčenicima. Numulitni i alveolinski vapnenac sjeveroistočnoga krila

ovoga korita izdiže se nad morem tekar na zapadnoj obali otoka sv. Grgura, jer je razarajućoj sili mora uspjelo ovu sinklinalu prosjeći i poplaviti. Ostali dio otoka sv. Grgura kao i otok Goli građen je od rudistog vapnenca, koji je osobito na ovom poslednjem razvijen, dijelom kao krupno, a dijelom kao sitno *kristalinski mramor (mandulat)*, koji se često upotrebljuje u razne građevne svrhe. Još u srednjem vijeku iskapale su se na otoku Rabu rude. Jednim spisom iz godine (1447.) mletačka je vlada dozvolila nekom Marinu Memmo, Mlečaninu, da može na otoku iskapati rude. U vrijeme prošlog svjetskog rata bili su na više mjesta na otoku otvoreni rovovi za kopanje *bauksita*, a pred nekoliko godina bilo se također sastavilo društvo za eksploataciju mramora.

Ispetost tla. Od dviju spomenutih brdskih kosa na otoku Rabu viša je ona, što se ispinje na sjeveroistočnoj strani otoka i teče od rta Gavranice do rta Sorinj. Ovaj brdski lanac još danas je poznat pod imenom *Tinjarosa (Tignarossa)*, a u XIV. stoljeću nosio je ime *Kamenjak (Camignocco)*. Kako se vidi iz popisa općinskih pašišta *(Posti)* na otoku najjužniji dio ovog brdskog lanca zvao se barbatsko humlje *(Borbato)*. Za Barbatom dolazio je Muhtač *(Machia)*, za Muhtačem Kamenjak *(Tignarossa)*, za Kamenjakom Fruga (?), za Frugom Krasovica *(Monte Moschier)*, a za Krasovicom Sorinj *(Sorigno)*. Ovaj brdski lanac visok je blizu rta Gavranice 118 m, po sredini na Tinjarosi (Straži) 408 m, a blizu rta Sorinj 130 m. Sjeveroistočni pristranci veoma su mu strmi i vrletni; gotovo se okomito spuštaju u morsku dubinu Gorskoga tijesna te imaju potpunu sliku nepristupačnih, golih i strmenitih stijena ili litica. Nešto je položitiji njihov slaz ondje, gdje se je na sjeveru ovoj gorskoj kosi prikopčao dlanoliki poluotok *Lopar*, na kojemu je najviši ispon tla zabilježen sa 92 m. Na blizom otočiću *sv. Grguru* najviši vrh iznosi 332 m, a na *Golom* 230 m. Jugoistočni pristranci Tinjarose nijesu tako strmi kao sjeveroistočni, ali nijesu baš ni položiti. Oni se ispinju na jugu iz naplavljene ravni u Barbatu, onda iz banjolskog i mundanijskog dragama i

dražicama ispresijecanog humlja, napokon iz Supetarske drage, koja se ispod Fruge spustila pod razinu morsku, a izbražđeni su mnogim suhim i kamenitim koritima.

Jugozapadna brdska kosa *Kalifront,* nosila je u starini ime *Donji Kraj (Plagare Niche, Parti inferiori).* Ona počinje kod Zelenog rta *(Capo fronte, Caput frondis)* i teče potpuno paralelno s Tinjarosom do rta Farkanj pred gradom Rabom, gdje se spušta u more, a onda se opet izdiže iz mora na otoku *Dolin* (Dolinji), koji nije drugo, nego njezin nastavak. Najviši ispon ove brdske kose na otoku Rabu visok je jedva 86 m, dok na otoku Dolin *Veli vrh* ima 114 m, a *Samotovac* 118 m. Iz starinskih popisa općinskih pašnjaka znamo, da se je ovaj kraj dijelio u pravi Kalifront *(Capo di Fronte),* Runke *(Ronche)* i Dolinj.

Srčiku otoka Raba rastavljaju, od ove dvije brdske kose, dvije prostrane dugodoline: *Supetarska* i *Kamporska,* koje teku od jugoistoka k sjeverozapadu posve paralelno jedna napram drugoj i napram spomenutim brdskim kosama. Narod još i danas ovaj kraj zove zajedničkim imenom *Vrsi.* Od Gonara na sjeverozapadu proteže se ovaj humski kraj, ispresijecan prodolima, dragama i dražicama, između kojih se svojom veličinom ističe *Palit (Paludo)* zapadno od grada Raba, do Kaldanca *(Caput Antium)* u Rabu i do Druge Padove u Banjolu. Njegov najviši vrh je *Veli Mel (Mons Melis)* visok 131 m blizu Gonara.

Razvedenost obala. Obale otoka Raba nijesu jednako razvedene.

Najslabije i gotovo nikako nije razvijena sjeveroistočna obala. Od najjužnijega rta Gavranice (Grič, Gavranić), gdje se u morskoj drazi ispod *Dražićevih stana* nalazi otočić *Mišnjak,* pa do poluotoka Lopara, ova je obala sasvim jednolična, strma i nepristupačna osim u Humagu (Tonera), kod rta Karklant i rta Njivica.

Plosne i lijepo razvedene jesu obale *poluotoka Lopara.* Ovaj poluotok mnogo je naličan spruženoj pesnici. Pet oštrih rtova, kao pet prsta na ruci protisnulo se ovdje u more i ograđuje nekoliko manjih draga; a dvije veće morske drage: široka, *Crnica* od istoka, a duga, *Loparska draga*

sa sjevero-zapada suzile su mnogo prevlaku, kojom se ovaj poluotok drži otoka Raba.

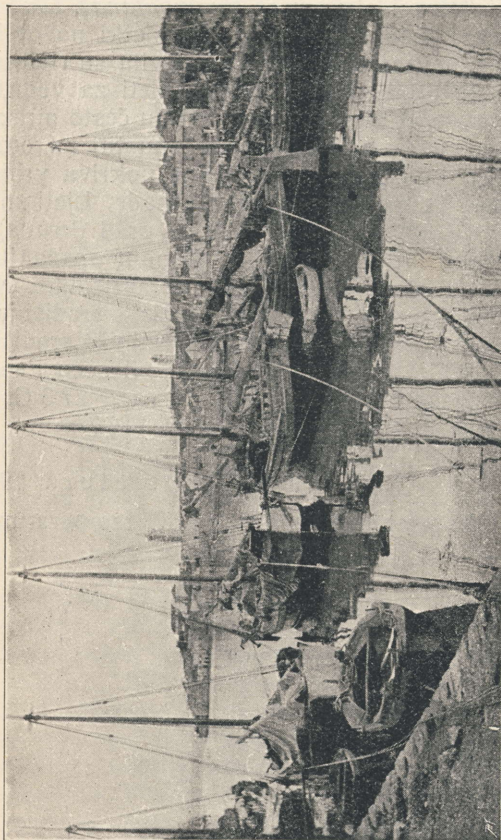
Dva otoka pred Loparom Goli i sv. Grgur (Drvenik) zaštićuju ga od burom podignutih morskih valova. Na Golom otvorena je prama jugu draga Tatinja, a na sv. Grguru između rta Kosača i rta Plitvać, uvalilo se more i pravi dragu sv. Grgura.

Najrazvedenija na otoku Rabu jest obala sjeverozapadna. Osim Loparske drage, koja je ujedno i veoma dobro sidrište, još su dvije veće *Supetarska* i *Kamporska*. U jednoj i drugoj uvalilo se more daleko u suhu zemlju i stvorilo dvije prostrane drage, dva veoma dobra sidrišta za lađe jedrenjače. Na samom dnu ovih draga nalaze se i prostrane pličine.

I južna i jugoistočna plosna obala dobro je razređena. Od Dolnjeg rta *(Punta Inferiore)* do rta Farkanj nanizalo se mnogo manjih draga i dražica. Među ovima dosta je da spomenemo: sv. Margaritu, sv. Kristofora, Čihoratu, Gažinku i Matovicu. Rt Farkanj, s juga, zatvara prostranu dragu *sv. Eufemije*, a rt Kaldanac, isto tako drugu mnogo manju: *gradsku luku*. Na istoku iste luke nalaze se tri otvorene morske drage: *Prva*, *Druga* i *Treća Padova*, od kojih je osobito Treća veoma zgodna, da se u njoj podigne prostrano kupalište.

Podneblje ili klima. Otok Rab uživa veoma povoljnu morsku klimu, koja se odlikuje blagom zimom i ugodnim i umjerenim ljetom. Za blagost svoga podneblja Rab mora da mnogo zahvali Kamenjaku (Tinjaroši). Ovaj brdski lanac kao od prirode postavljeni zid, štiti otok od hladnih i suhih sjeveroistočnih vjetrova (bure), tako, da se pod njegovim podnožjem u pramčioku sunča cijeli otok. Kad otok Rab ne bi imao svoj Kamenjak, on bi bio gol i pust, kao što su, većim dijelom, goli i pusti ostali kvarnerski otoci: Pag, Krk, Cres i Lošinj. Otok Rab dakle uživa blagoslov Kamenjaka, on je dar njegov. Kamenjak plaća mjesto njega dvostruki harač buri, koja nemilo hara i pustoši po njegovim vrhuncima i sjeveroistočnim pristrancima.

Uz *buru*, hladni sjeveroistočnjak, koji na otoku duva zimi i ranim proljećem, dobro je na otoku poznato *jugo*.

Gradska luka.

Ovaj topli i vlažni vjetar sa jugoistoka duva redovito jeseni. Kad on duva, uzduh brzo postane vlažan i topao, a nebo se prekrije tamnim oblacima, koji donose zemlji obilan dažd. Treći vjetar koji duva na otoku redovito ljeti od

10 sati u jutro do sunca zalaza, poznat je pod imenom *maestrale* zapadnjak. Ovaj hladni ali ugodni vjetar, duva smjerom od sjeverozapada i ublažuje popoldašnju ljetnu sparinu. Drugi vjetrovi *sjevernjak (tramontana)*, *lebić (garbin)* i *široko* (pravi južnjak) sasvim su rijetki na otoku. I vihrovi, oluje i nevremena (nevere) sasvim su rijetke pojave. Osim kiša od oborina padaju ljeti za vedrih mirnih noći obilne rose, a zimi prekrije zemlju često mraz. U proljeće i jeseni znadu se za koji dan spustiti na otok i sive magle. Snijeg, koji preko cijele zime pokriva vrhunce kamenitog Velebita na otoku rijetko zapade. Ljeti znade katkada i po više navrata pasti tuča ili gràd (krupa).

Za godinu (1911.) prema savjesnom opažanju i bilježenju bile su uređene dvije klimatičke skrižaljke. Na jednoj je zabilježena za svaki mjesec najniža i središnja temperatura, a na drugoj količina oborine. Najniža središnja temperatura je zabilježena one godine u mjesecu Februaru sa + 5·2 C, a najviša u mjesecu Augustu sa + 27·3 C. Oborine je palo najviše u mjesecu Septembru 116·7 mm.

Najniža i središnja temperatura 1911.

Januar	najniža temperatura	0·7⁰	središ. temperatura	7·4⁰ C
Februar	„ „	0·3⁰	„ „	5·2⁰ „
Marač	„ „	8·6⁰	„ „	8·8⁰ „
April	„ „	8·8⁰	„ „	11·6⁰ „
Maj	„ „	10·2⁰	„ „	13·6⁰ „
Jun	„ „	13·9⁰	„ „	16·6⁰ „
Jul	„ „	14·3⁰	„ „	26·4⁰ „
August	„ „	24·3⁰	„ „	27·3⁰ „
Septembar	„ „	15·3⁰	„ „	24·3⁰ „
Oktobar	„ „	14·5⁰	„ „	15·3⁰ „
Novembar	„ „	12·9⁰	„ „	14·9⁰ „
Decembar	„ „	6·0⁰	„ „	8·3⁰ „

Količina oborine 1911.

Januar	05	mm
Februar	16	„
Marač	15·8	„

April	29	mm
Maj	30	„
Jun	52	„
Jul	—·—	„
August	4·2	„
Septembar	116·7	„
Oktobar	112·6	„
Novembar	66·3	„
Decembar	50	„

Žive vode. Nijedan otok u Jadranskom moru ne obiluje toliko živom vodom koliko otok Rab. Na samom poluotoku Loparu nabrojio je (1819.) župnik *Ivan Marin de Maris* 33 izvora žive vode, a na cijelom otoku ima ih nešto oko 300, koji ne prestanu teći ni za najvećih ljetnih suša. Veli se, da ovi izvori (studenci) dobivaju svoju vodu iz nekih velikih podzemnih sabirališta na susjednom Velebitu; za neke veće izvore ovo je veoma vjerojatno. Za manje izvore vjerojatnije je mišljenje, koje kaže, da se obilje izvora i živih voda na otoku Rabu mora da pripiše geološkoj formaciji samoga otoka; a to zato jer se samo na temelju ovog mišljenja može, da shvati i rastumači obilje živih vrela na Loparu i u središnjem dijelu otoka, kao što i potpunu nestašicu istih u krajevima Kamenjaka i Kalifronta.

Raslinstvo, Flora. U bilinskom carstvu na otoku Rabu nailazimo na velike opreke i razlike. Raslinstvom najoskudniji krajevi jesu sjeveroistočni pristanci Tinjaroše i njezini vrhunci. Ako ih obađemo, to ćemo ovuda naći jedino neke *češljuge (Dipsaceae)* i *žalvije* ili *slavulje (Salviae)*. Inače je ovaj kraj prava slika goletnoga krša. Kamenje je ovuda veoma oštrih i zašiljenih oblika. Sve je isprano od kiše i opustošeno od bure. Nešto je bolje s raslinstvom na jugo zapadnim pristancima ovog brdskog lanca. Među kamenjem rastu neke sitne trave *(gramineae)*, koje su zadovoljne s malo zemlje i malo vlage. Inače je ovaj krš u nekim stranama sav prekrit *žalfijom* ili *kušom običnim (Salvia officinalis)*, *smiljem (Helichrysum)* i *koviljem (Stipsa pennata)*. Među zeljatim biljem otskače i

mlječev uskolisti (Euphorbia cyparisias) koji cvate rano u proljeće žutim u štitove okupljenim cvijetovima. Od povijuša susrećemo ovuda *šparogu oštrolistu (Asparagus acutifolius)* i *bijelu lozu (Clematis vitalba)*, a od drvenastog bilja: *šmreku* ili *borovicu (Juniperus comunis)*, *bijeli glog (Crateagus oxgocanta)* i *smrdeljiku pozemljušu (Lantiscus pistatia)*.

Donji kraj Kalifront raslinstvom je puno bogatiji od Kamenjaka. Sav je ovaj kraj zaodjeven šumom osim Plogara, nad dolinom Kamporskom. Među drvećem višeg rasta ističe se ovuda *crnika* ili *česmina (Quercus illex)* i *zelenika*. Od grmaste zimzelene bjelogorice najviše ima *planike (Arbutus unedo)* i *vriježa* ili *uljike (Erica arborescens)*. Od povijuša svu je šumu preplela *tetivika (Smilax aspera)*. Nije rijedak ni *bršljan (Hedera Helix)* i *šumska laza* ili *lezun (Vitis silvatica)*. Među zeljatim raslinstvom vide se razni *paprati (Filicales)*, od kojih je najčešći *oslad (Polypodium vulgare)*. Iza obilnih kiša porastu posvuda *gljive (Fungi)* različitih vrsta.

Najbogatiji raslinstvom jest srednji dio otoka. Ovuda raslinstvo uživa sve pogodnosti, a nadasve dobru zemlju i potrebitu vlagu; i zato u koliko nije obrađen i pretvoren u oranice, vinograde i maslinjake zaodjeven je bujnom, mladikovom šumom. I ovuda najčešća je *česmina* i *vrijes*. Amo i tamo, nađe se i po koji *hrast (Quercus pedunculata)*, *jasen (Fraxinus excelsior)* i *brijest (Ulmus campestris)*. Kao manje grmasto raslinstvo raste ovuda uz *smrdeljiku pozemljušu*, *mirta (Mirta italica)*; a od zeljanog raslinstva *veprinac (Ruscus aculeatus)*; razne *paprati*: *žabnjače (Ranunculaceae)*, među kojima *sprež (Heleborus viridis)*; *klinčići (Dyantus)* i t. d.

Inače i u ovom srednjem dijelu otoka ima dosta pustih zemljišta. Narod ova zemljišta zove *derima* ili *derinama*. Ova su zemljišta u nedalekoj davnini bila obrađena i posađena lozom. Kad je pred kojih 30 godina *trsov uš (Philoxera vastatrix)* uništila vinograde, ostala su ova zemljišta pusta i služe kao pašnjaci za stoku. S travom porasla je ovuda *kupina (Rubus fruticosus)*, *šmreka borovica*, i *žuti-*

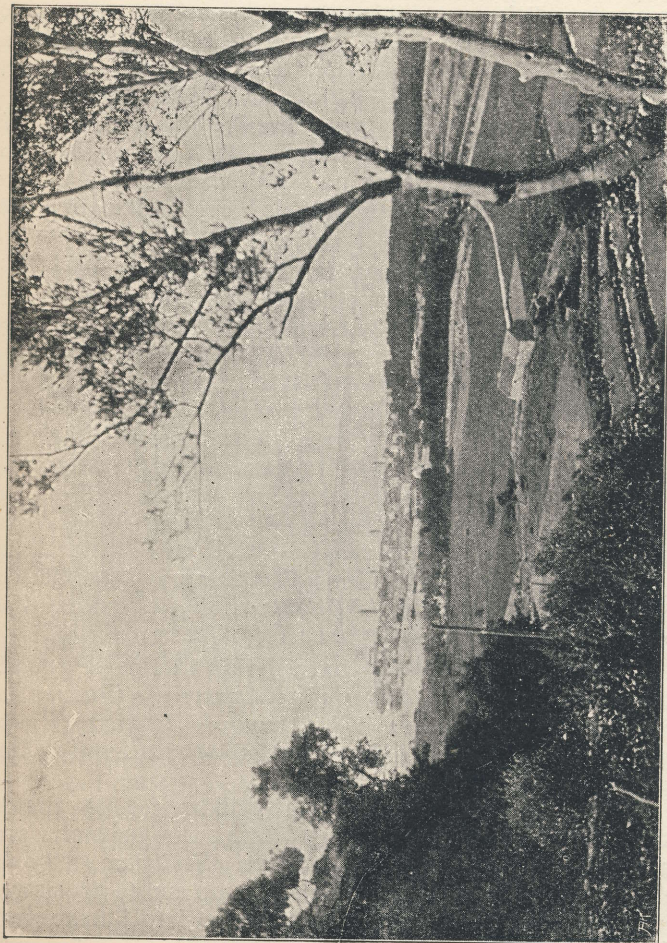
Stoljetne Agave pod zapadnim gradskim zidinama.

lovka (Genista germanica). Jednogodišnje mladice žutilovke beru rapski stanari, te iz njih močenih u moru i sušenih na suncu, izčešljavaju vlaknasto liko. Ovo opredu, prave platno.

Na Rabu nema livada, a potom ni livadnog cvijeća. Poljskom cvijeću neda rasti ralo i motika, njega tare ovčji i kozji zub. Kad ne bi ovih neprijatelja bilo, srednji dio otoka činio bi se kao najdivniji, šarolikim cvijećem, protkani sag. Među najljepše poljsko cvijeće, što raste uz obronke potoka i uz puteve spada svakako: *tratinčica* ili *krasuljak (Belis perenis)*, *mirisava ljubica (Viola odorata)* i *zlatica (Ranunculus Ficoria)*. Uz bogato domaće raslinstvo ima na otoku i donešenog udomaćenog stranog raslinstva. Među ovo raslinstvo spadaju razne vrsti *bora (Pinus)*. Maru i nastojanju pokojnog općinskog nadšumara P. Belia, mora otok Rab biti zahvalan za nekoliko lijepih borika, borovih šuma i šumica, među kojima i za onu na Komrčaru i rtu Farkanju. Uz bor udomaćio se na otoku *čempres (Cupressus sempervirens)*, *jablan (Populus)* i *javor (Acerineae)* od drveća, a od zeljanog raslinstva: *Agava stoljetna (Agave Americana)* i *indijska smokvica (Opuntia ficus indica)*. U sv. Eufemije, u samostanskom vrtu nalazi se jedan primjerak *datula (Phoenix dactylifera)*, koja je posađena pred sto godina (Ovi D. P. G. G. 1820. F. F. P. = Ovi datul posadi godišta gospodnjega 1820. Fra Frane Paulić) i jedno stablo *eukalipta (Eucaliptus globulus)*.

Životinjstvo, Fauna. Najveći sisavac, koji žive na otoku Rabu, ako isključimo domaće životinje jest *zec (Lepus timidus)* i s njim srodan *zec kunić (Lepus cunicularis)*. Oba pripadaju rodu glodavaca. Od roda zvjeradi žive na otoku *lasica obična (Putorius vulgaris)* i od nje veća *kunica bijelica (Mustela foina)*. Obe su veoma krvoločne, te uz miševe i štakore proganjaju i manje ptice, a pogibeljne su i za domaću živad. Na otoku živi i kukcožderac *jež evropski (Erinaceus europaeus)* i *šišmiš dugouhi (Plecotus auritus)*. Oba prespavaju zimski san.

Od rodova sisavaca bogatiji su neki rodovi ptica. Od ptica, koje nalazimo na otoku Rabu, neke ovdje stalno

Topole i pogled na Rab.

prebivaju, a neke su selice. Od selica neke na otoku provode ljeto i ovdje se gnjezde, a neke se na njemu zaklone samo u zimi. Ptice grabljivice dobro su zastupane na otoku u rodu sokolova *(Falconides)*, *jastrebom kokošarom (Vultur falco)* i *kobcem ptičarom (Astur nisus)*. Narod ih pozna pod imenima: *veli* i *mali piljuh*. Od roda jajina živi i gnjezdi se na otoku *sovuljaga buljina* ili *sovina (Bubo maximus)*, *jeja drijemavica (Strix flamea)* i *kukuvija* ili *ćuk*. Od grabljivica spusti se na otok nerijetko s susjednog Velebita i *orao (Aquila fulva)*, a još češće *strvinar bjeloglavi (Vultur fulvus)*.

Među pticama stanaricama, koje nikad ne ostavljaju otoka, treba spomenuti još poglavito ove: *goluba grivnjaša (Columba livia)*, koji se gnjezdi u rupama po sjeveroistočnim liticama Tinjaroše; *šojku kreštelicu (Garulus glandarius)*; *vran gavrana (Corvus corax)*; *vranu sivulju (Cornix cinerea)* i *trčku skvržulju (Perdix cinerea)*. Onda od roda malih pjevica: *kosa žutokljunca (Turdus merula)*; *češljugarku konopljarku (Pardus garduelis)*; *sjenicu malu* i *veliku (Parus maior et minor)*; *ševu kukuljavu (Galerita cristata)*; najmanju našu ptičicu *striježa palčića (Troglodites parvulus)* i napokon *vrapca pokućara (Passer domesticus)*. Uz obale morske prebiva *vodomar ribar (Alcedo ispida)*. Od ptica plivačica ostaju uvijek na otoku *galeb obični (Larus ridibundus*, *njorac* i *ćurlin*.

Od ptica selica, što na otoku ljetuju i ovdje se gnjezde spomenuti ćemo samo neke kao: *kukavicu (Cuculus canorus)*, *grlicu (Turtur Turtur)*; *pupavca božjaka (Upupa epops)*, *lastavicu seosku (Hirundo rustica)* i *slavulja (Luscinia philomela)*.

Među ptice, što na otoku u velikim jatima zimuju, spadaju neki rodovi *zeba (Fringilideae)*. Još na otoku proborave zimu: *šljuka bena* ili *kokošica (Scolopax rusticola)* i neke vrste močvarica i plivačica. Samo su na prolazu na otoku *prepelica (Perdix perdix)*, a tako isto i neke vrste močvarica i plivačica.

Pred nekoliko godina donešen je na otok *gnjetao obični (Phasianus colchicus)*.

Od roda gmazova živi na otoku više vrsta *gušterica (Lacertae)*, među kojima i *gušter zelenbać (Lacerta viridissima)*, koji može da bude dug i do pol metra. Na otoku Rabu gušterice ne prospavaju zimski san, već ostanu povučene u svojim rupama samo za nesunčanih dana. Od zmija živi na otoku Rabu *bjelouška obična (Propidonotus natrix)*, *guž smeđi*, *crnac obični* i *bjelica obična* mnogo nalik na riđovku šarenu. Narod sve ove vrste osim bjelice

Pinja u sv. Eufemiji.

obične zove generičkim imenom *gadi*, a bjelicu običnu *kaška*. Sve su ove zmije neotrovnice, i akoprem narod misli, da je kaška otrovna. Od gmazova nađe se u koritima većih potoka *kornjaču evropsku (Emys lutaria)*.

Rod vodozemaca *(Amphibia)* zastupan je po raznim vrstama žaba. U potocima živi *hrženica jestiva (Rana esculenta)*; po močnim i vlažnim mjestima prebiva *gubavica obična (Bubo cinereus)*; a u šumama po drveću čuje se kreketati *gatalinku (Hila arborea)*. I Rab znade za tako zvane *žablje koncerte*.

*

I carstvo *kukaca (Insecta)* na Rabu je mnogobrojno. Ljeti u sumrak vidi se letjeti uzduhom razne *kornjaše,* među kojima i *jelenjaka (Lucanus Cervus);* zastupane su također i sve druge vrsti kukaca, ali najzanimiviji jest razred *leptira* radi šarolikosti boja.

More. U redu krasota, kojima je priroda obdarila otok Rab odlično mjesto zauzimlje modro plavetno more, koje ga odasvud opkoljuje, uvlačeći se svako toliko u njegovo kopno, i tvoreći mnoštvo lijepih većih i manjih zatvorenih i otvorenih draga. Nema pera, koje bi vjerno znalo opisati ljepotu mora Ona je tako mnogostruka, da svojim različitim podražajima na sto načina djeluje na sva čovječja osjetila. More čovjeka očarava, kad je mirno. More čovjeka zadivljuje, kad je uzburkano. Njemu se čovjek divi, kad ga s obale motri; a u stotini čustva se rastapa, kad se njime vozi, ili kad se spušta u njegove bistre i hladne valove da se u njima kupa.

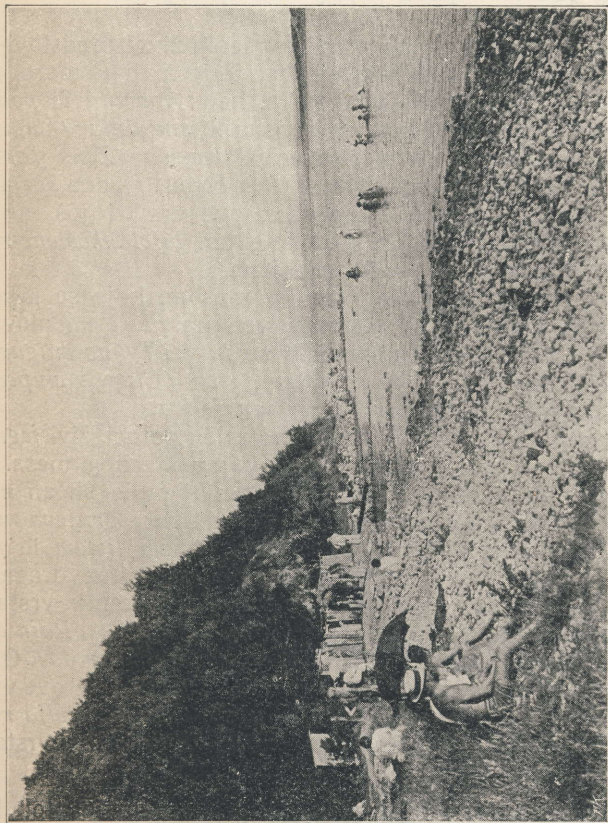
Novi užici redaju se u čovječjem srcu, ako čovjek svoju pozornost svrati na sav onaj različiti, bogati, a ujedno i tajinstveni život, što se razvija u moru i na njegovom dnu: na *floru* što onuda raste i na *faunu* što ondje živi.

U moru i na morskom dnu oko Raba, koje je sad pećinasto i kamenito, a sad ravno pjeskovito, rastu od bajoslovnog morskog raslinstva, maslinastozelene ili zelenosmeđe *haluge (Phaeophyceae)* i živocrvene i crvenosmeđe ili ljubičaste *resine (Rhodophyceae).*

U ovom tajinstvenom carstvu raslinstva vrvi život izražen u različitim oblicima od kojih su neki baš bajoslovni. Od mješinaca najnižih prestavnika života žive na morskom dnu, oko Raba, raznovrsne *spužve (Poriferae),* među kojima i *spužva obična (Spongia officinalis).* Na plićinama živu cvjetnaste *moruzgve* i bajoslovne *meduze,* a u većim dubinama na dnu morskom *koralji (Anthozoa)* među kojima i *koralj crveni (Corallium rubrum).*

Do ovih vide se na morskom dnu i *morske zvijezde (Astroidea)* i *morski ježevi (Echinoidea).* Na plićinama, na samoj obali pod kamenjem, u rupama nalazimo *rake (Cru-*

stacea). U većim dubinama živi ovim srodan *jastog obični (Palinurus vulgaris)* i *pauk morski (Grancigula Maja squinado).*

Kupalište „Padova".

Veoma su zanimivi u morskoj fauni otoka Raba *mekušci (Mollusca).* Od *glavonožaca* živi u moru oko Raba: *sipa obična (Sepia officinalis), hobotnica obična (Octopus vulgaris)* i *Ligna obična (Loligo vulgaris);* od *puževa morskih: volak pravi (Murex brandaris), puzlatka obična*

(Haliotis auricularis), *kauriji ogrci i prilipci;* a od *školjkaša* veoma zanimivih radi njihovih lijepih školjaka: *periska ljuskava (Pinna squamosa)*, *jakovska kapica (Pecten Jacobeus)* i mnoge druge *klapavice.*

Od sve morske faune najsavršeniji život predstavljaju *ribe (Pisces)*. Od svih vrsta riba, koje živu u moru oko Raba spomenuti ćemo samo neke, kao: *lovratu* ili *podlanicu (Chrisophiris aurata), lubina* ili *smuduta (Lupulus labrax), zubaca (Dentex vulgaris), kovača (Zeus faber), triglu (Mullus barbatus), bugvu (Box boops);* onda *škrpinu*, *šarga, pirku*, *kanja* i *kneza.* Sve ove vrsti i još mnoge druge dolaze na ribarnicu pod imenom *bijele*, *koštene ribe,* koja je od sve ribe najviše cijenjena.

Od riba koštunjača s crnim mesom, koje se sele te u proljeću, ljeti i ranoj jeseni u velikim *plovama* plove u moru oko otoka Raba, najvažniji su *tunj (Tynus vulgaris), skuša lokarda (Scomber scomber)*, *sleđ (Clupea clupea)* i onda rodovi *brgluna, sardjela* i *sardjelica.*

U muljevitim dragama, kamo utiču potoci, živi *jegulja (Anguilla vulgaris)* poznata sa svojeg masnog mesa. Uz nju živi u moru, oko otoka Raba, njoj puno sličan *ugor* ili *gruj* i jedna vrsta *murine,* koju narod zove *grujeva mati.*

Među kostunjače spadaju i asimetrični *listovi* ili *plonatice (Soleae)*, koje također živu u muljevitim dragama.

I ribe hrskavičnjače zastupane su po brojnim vrstama u moru oko Raba. Najobičnija od njih je *rađa (Raja chavata),* a najčudnovatija *drhtulja (Torpedo marmorata).* Onda ima više vrsta *morskih mačaka* i *morskih pasa.* Sve ove vrste prodavaju se na ribarnici pod imenom *divljač*, *divlja riba.*

Morski pas (Carcharias glaucus) sa svojim suvrstama ovamo samo rijetko zaluta.

Naseljenost i stanovništvo. Akoprem je otok Rab po prirodnom bogatstvu najbogatiji otok u Jadranskom moru, ipak je relativna gustoća njegovog stanovništva dosta niska. Na površini od 103·46 km^2 živi prema najnovijem popisu 5.700 ljudi; to je od prilike 55 ljudi na km^2. Od ovih nešto oko 800 stanuje u gradu Rabu *(Arbe)*, a ostali stanuju rastrkani po cijelom otoku. Odavle se stanovništvo na otoku

od davnine dijeli na *vanjsko* i *nutarnje,* na *stanare* ili *vankare* i na *građane.*

Nekada je otok Rab bio gušće naseljen i brojio je više stanovnika, nego danas. Bilo je to negdje u XIV. stoljeću. U ono doba uživao je otok najveće blagostanje, a brojio je oko 10.000 žitelja, od kojih je jedna polovica stanovala u gradu. Broj žiteljstva na otoku silno je spao polovicom XV. stoljeća, kad je grad i otok dva puta u raz-

Veseli plivači.

maku od nekoliko godina bio poharan od kuge. Onda je po svjedočanstvu savremenika izginulo više od polovice pučanstva, a grad ostao gotovo pust i bez ljudi. Nakon ove katastrofe Rab se već nije nikako pridigao ni u blagostanju ni u broju žitelja. Propadanje i nazadak nijesu mogli da zaustave ni doseljenja iz bližeg kopna za vrijeme turske provale. Prema službenim popisima *(anagrafi)* brojio je otok Rab polovicom XVI. stoljeća jedva 300 dima s 3.500 stanovnika (1778), dakle nekoliko godina prije pada mle-

tačke republike skupa s Novaljom i Lunom na otoku Pagu *(isola de Arbe e sua giurisdizione)* samo 3.692 stanovnika, a (1805) grad 948, s otokom 2.778, s Novaljom i Lunom 3.436 stanovnika.

Stanovništvo grada Raba nije jedinstvenog porijetla. Ono je mješavina, u kojoj ipak prevladava slavenska, dotično hrvatska krv. Ovoj tvrdnji je najbolji dokaz to, da se je do (1860) godine, kod najvećeg dijela stanovništva u gradu u obiteljima govorilo isključivo samo hrvatski, i da ženske, uopće nijesu ni poznavale talijanskog jezika. Školama i zasljepljenom stranačkom politikom, koja je bila upravljana i vođena iz Zadra, i pomagana od austrijskih vlasti, od šesdesetih godina naprijed, došlo je u Rabu gradu do velikog preokreta. Iz škole i javnog života počeo se talijanski jezik uvlačiti u privatne obiteljske krugove, u kojima je, kroz stotine godina gospodovala meka *hrvatska čakavština.* Od današnjeg stanovništva u gradu: stariji svi, a i neki mlađi znadu i hrvatski i talijanski jezik.

Od starinskih patricijskih obitelji živjele su još u gradu Rabu, u času propasti mletačke republike; dvije obitelji *Cernotta*, dvije obitelji *Dominis*, šest obitelji *Galzigna*, dvije obitelji *Livić,* jedna obitelj *Nimira,* pet obitelji *Spalatin* i dvije obitelji *Zudenigo.* Prema popisu od (1805) ove obitelji skupa brojile su 141 član. Danas živu još u gradu Rabu potomci: *Dominis* (Demigne), *Galzigna* ili *Ganzigna* (Gavžinje), *Nimira* (Nemire) i *Spalatin.*

Od starijih gradskih i pučkih obitelji živu još i danas u gradu: *Bakote, Marčići, Paštrovići*, *Usmijani*, *Pezeli, Kukulići*, *Jurasi, Dobrilovići*, *Predolin* i *Kaločira.* Onda potomci starih doseljenika iz Italije: *Tudorin*, *Tonse*, *Todeschin* i *Coldana.* Po tom potomci mlađih doseljenika iz talijanskog dijela Istre: *Rismondo*, *Sbiza* i *Stella.* Uz ove obitelji, ima još i drugih, a te su se vremenom najviše doselile iz vanjskih stanova kao: *Spanjol, Batistić, Vidas*, *Fafonjel, Bačić*, *Piculjin*, *Brna* i t. d. U najnovije doba doselile su se u grad još i neke druge obitelji izvana i iz otoka.

Veoma je značajna pojava za grad Rab i za njegovu budućnost, što u njemu vlada velika nerazmjernost između

muškaraca i ženskih. Po popisu iz (1910) živjelo je u gradu Rabu 315 muškaraca, dok je ženskih bilo 500. Ova nerazmjernost u spolovima kriva je, da mnoge gradske *gospojice* ostaju neudate i zato u gradu Rabu ima veliki broj starih usidjelica.

Vanjsko stanovništvo (vankari ili stanari) i ako je jedinstveno, slavensko, hrvatsko, ipak se na njemu opažaju izrazite odlike dvaju različitih tipova. Jedan od ovih odlikuje se vitkošću stasa ili stasitošću, plavom kosom, plavom puti i plavim očima; dok kod drugoga prevladava niski stas, plećatost, crna mast puti, crna zaglađena kosa i crne oči. Muškarci su, općenito i kod jednog i kođ drugog tipa, puno ugledniji, i bilo ljepotom crta na licu bilo drugim svojstvima tijela, puno pristaliji od ženskih.

Ovo stanovništvo živi raseljeno po vrhuncima i pristancima u cijelom srednjem dijelu otoka počevši od Polista i Padove do Gonora, zatim uz cijelo jugo-zapadno podnožje Kamenjaka počevši od rta Gavranice do Bikupice u Drazi Supetarskoj i na poluotoku Loparu.

Najraširenija prezimena među vanjskim stanovništvom na otoku jesu: u Barbatu: *Kaštelan-Grce*, *Deželin*, *Pecive-Perčinić*, *Kordić*, *Debelić-Peran* i *Keko-Čerčak*; u Banjolu: *Pende*, *Riborić*, *Marijan*, *Godinić*, *Šušić* i *Piculjan* (jedan predjel Banjola poznat je pod imenom *Gorinci*); u Mundanijama: *Španjol*, *Beg*, *Pohljina*, *Krstačić*, *Krišković*, *Antešić*, *Dudić* i *Blagdan*; u Supetarskoj: *Dumić*, *Tariba*, *Vidas*, *Poldon*, *Guračić*, *Fafondjel*, *Makaus*; u Loparu: *Matahlija*, *Makarunić*, *Bernović*, *Paparić*, *Jerić* i *Andreškić*; u Kamporu: *Dedić*, *Staničić*, *Guščic*, *Lupić*, *Kurelić*, *Miš*, *Mazolić*, *Šurlina* i *Karlić*. Nekoja od ovih prezimena susrećemo i u drugim vanjskim odlomcima. Ona su se raselila po otoku ženitbama i prelazom u *vlaštvo* ili na *žitak* drugih izumrlih prezimena.

Među najstarije vanjske obitelji, kojih potomci još i danas živu, spadaju: *Pende (Pende)*, *Vidas (de Vidazo)*, *Dumić (Dimora)*, *Rak (Racovich)*, *Staničić (Stantir)*, *Andreškić (Andraxio)*, *Mrkočić (Merchoxio)*, *Jurešić (Juressa)*, *Ćelo (Celle)*, *Šušić (Sozo)*, *Miš (Mixe)*, *Vidić (de Vidizo)*, *Gerce (Guerca)*.

Dva prezimena spominju se u raznim ispravama još u prvoj polovici XIV. stoljeća.

Naseljenost godine 1910.

Mjesta	kuća	muš-kih	žen-skih	skupa	Hrva-ta	Tali-jana	Nije-maca	dru-gih
Rab	217	315	500	815	610	159	12	34
Barbat	126	419	467	886	886	—	—	—
Banjol	112	432	407	839	834	—	—	5
Supetarska	138	422	428	850	850	—	—	—
Lopar	136	379	404	783	783	—	—	—
Mundanije	97	345	338	683	683	—	—	—
Kampor	95	283	318	601	599	2	—	—
Skupa	921	2595	2862	5457	5245	161	12	39

Život i duševna nadarenost. Život stanovnika grada Raba veoma je jednoličan, pun sutona, gotovo mrtav. Malen broj stanovnika nije dostatan, da drži žive i prometne gradske ulice. Koliko ima u gradu života, taj se splinuo i zbio, na srednjoj ulici, od lože do varoša. Ovdje je usredotočen vas promet i trgovina. Ovuda se šeće. Srednja ulica, ulica kraljice Marije jest: *rapski Corso* i *rapska placa*. Sve su druge ulice prazne i mrtve. Po njima se samo kad i kad čuje muklo koracanje ili lagano škripanje i šuštanje po kojeg prolaznika.

Neka sumorna tišina, gotovo jednaka smrti, vlada i u većini rapskih kuća, na koje otpadaju poprečno jedva trojica ili četvorica stanovnika.

Život u gradu Rabu bio bi još mrtviji i sumorniji, kad ga ne bi budilo iz tog mrtvila vanjsko stanovništvo, koje ga svaki dan u većem broju pohađa, jer je u svemu upućeno na njega i jer je on u potpunom smislu pravo i jedino središte čitavoga otoka.

Stanari, vanjsko stanovništvo, dolaze u grad u težatne dane, da ovdje prodadu svoj siromašni trg: najviše *drva* (svoje grošiće) i ono malo *jaja;* onda i po kojeg *kopuna, pijetla, piplicu* ili *kokoš* i *ribu;* a kadšto i košaricu *zelja*

ili domaćeg *voća*. Zimi donose na trg *kokošice, kosove* i druge ptice, koje hvataju pod nastavljene plojke. Dolaze također u grad, da ovdje kod trgovaca u dućanima namire svoje kućne potrebe.

U nedjelje i blagdane dolazi vanjsko stanovništvo još u većem broju u grad. Neki od njih dolaze za kakav posao ili dogovor k gospodarima. Neki opet dolaze zato, da se

Naša Kraljica Marija na Rabu. — Ulica „Kraljice Marije". — Rapski Korso.

u gradu kao na ročištu sastanu sa prijateljem ili znancem iz drugoga sela i da zaključe kakav posao. Mnogi polaze u nedjelju i blagdan u grad i iz same navade; a mlađarija zato da se upozna, da steče poznanstvo, na kojem se kašnje sklapaju ženidbe.

Otkad je otok Rab postao veoma omiljelim morskim kupalištem, ljetna se sezona u gradu Rabu iz temelja promjenila. Brojni stranci, kupališni gostovi, kao neka vrsta

modernih kolonista, spuste se u sezoni sa svih strana na divotni i začarani otok i nastane se u starom, ali slikovitom gradu. Njihovim dolaskom prestane u gradu obično mrtvilo i sumorna tišina, a pojavi se život pun raznolikosti i privlačivosti: *život kupališni*, život pun slobode, jer razriješen i oslobođen od svih konvencijonalnosti, koje ropskim okovima sapinju moderni život u običnim gradovima.

Stanovništvo grada Raba je duševno dobro nadareno. Grad Rab stoji, od starine pa do danas, uzevši u obzir njegov niski broj stanovništva, u prvom redu među dalmatinskim gradovima i po broju i po kvaliteti svoje inteligencije. Mnogi Rabljani, kao državni činovnici, znali su se podignuti do veoma visokih služba i bili su poznati kao veoma sposobni i radini javni radnici.

Uglađenost i udvornost u starim rapskim obiteljima jest nešto pradjedovsko, baštinjeno, tradicionalno. Još polovicom XVI. stoljeća slavio je jedan mletački sindik za Dalmaciju, uglađenost rapskih građana. Među ostalim, kazao je, da ih je baš u tom našao, da se mnogo razlikuju od građana drugih dalmatinskih gradova, što nijesu kao ovi osorni i naprasiti.

Društveni, obiteljski i pojedinački moral rapskih građana nije bio uvijek na istoj visini. Povijesni spomenici nam vele, da je dapače više puta bio pao veoma nisko kao na pr. i pri koncu XVIII. i na početku XIX. stoljeća.

Vanjsko stanovništvo otoka Raba je uopće radišno i u trudu neumorno. Rade i muški i ženske, ali su u radu veoma primitivni i natražni.

Koji se je samo za kratko vrijeme približio ovom svijetu, upoznao je odmah u njemu sve mane i vrline stanarskog, osamljenog života. Život im je još veoma primitivan. Ne poznaju velikih tjelesnih potreba i s malim su zadovoljni. Duševni im je horizont veoma uzak. S drugima su u prvom času nekako plahi, a potom razgovorni, prijazni i veoma udvorni.

Inače nijesu nikakvi glupaci, već dapače duševno veoma dobro obdareni. Osobito uzorit je njihov moral. Op mana najviše im škodi tvrdoglavost, radi koje ih je teško

podučiti, i konservativnost, koja je kriva, da teško napuštaju stare štetne navike.

Zanimanje. U gradu Rabu ima najviše trgovaca. Oni dnevno najviše zarađuju, jer providaju ne samo grad, nego i vas otok i još k tomu Lun, a djelomično i Novalju. Svi dućani smjestili su se na srednjoj ulici. Neki od njih odlikuju se svojim bogatim, moderno uređenim izlozima.

Predenje.

Za trgovcima dolaze zanatlije ali ovi mnogo manje zarađuju i slabije živu. Među zanatlijama prvo mjesto zauzimlju : *kovači*, *stolari* i *brijači*. U gradu ima veoma moderno uređenih brijačnica i češljaona za muške i ženske. Isto tako ima i dobrih stolarskih i kovačkih radionica. Na više mjesta u gradu čuju se i krosna. Tkanjem vunenoga sukna i platna iz lika od lana, konopljike i brništre bave se ženske.

Lijepa se budućnost smješi hotelierima i kavanarima, pođe li Rab dalje na putu svoga razvoja do svjetskog morskog kupališta.

Mnogi rapski građani jesu posjednici zemalja (oranica, vinograda, šuma, pašnjaka i t. d.), ali zemlju sami ne obrađuju, već im je obrađuju vanjski stanari (kmetovi), s kojima imaju sklopljene privatne ugovore, prema kojima dijele s njima prirod od zemlje i prirast od stoke.

Vanjsko stanovništvo otoka Raba bavi se poglavito: ratarstvom, vinogradarstvom, šumarstvom (sječenjem šume) i stočarstvom. Drugim privrednim granama prirodnog gospodarstva bavi se samo sporedno.

Ratarstvo na otoku Rabu nalazi se na veoma niskom stupnju. Oranice ili njive oru starinskim drvenim ralom, na čijem vrhu nataknut je mali gvozdeni šiljak (lemeš). Drveni plugovi nijesu poznati na otoku, a modernih željeznih plugova ima samo nekoliko. Plitko oranje krivo je, da oranice, i akoprem su po kvaliteti zemlje prvoklasne, dosta slabo rode.

Od žitarice sije se na otoku najviše: *pšenica (Triticum vulgare)*, *ječam (Hordeum vulgare)*, *raž (Secale cereale)*, *pir (Triticum spelta)* i *kukuruz (Zea Mois)*. Ovo je prva sjetva ili rana ljetina. Od poznijih žitarica sije se samo *proso (Panicum miliaceum)*.

Od sočivica sije se najviše *pasulj* ili *fažol (Phaseolus vulgaris)* i *mali fažol* ili *loparčic (Phaseolus Loparii)*. Samo u vrtovima okolo kuća siju nešto malo *boba (Vicia faba)*, *graška* ili *biže (Pisum sativum)* i *leće (Ervum lens)*.

Od okopavina sije se najviše *repa (Brassica rapa communis)* i nešto malo *mrkve* ili *mrlina (Daucus carota)*, a sadi više vrsta *zelja*, među kojima i *kupus glavati (Brassica oleracea capitata)*.

Bilje za trgovinu i tvorničarstvo na Rabu se gotovo i ne pozna. Od njega se sije nešto malo *lan (Linum usitatissimum)* i *konoplja (Canabis sativa)*. Pred rat se za nekoliko godina sadio puno *duhan (Nicotiana tabacum)*. Tako je na pr. (1911) bilo na otoku posađeno 1,684.000 struka, a za osušeno lišće, predano na carinarnici, dobili su sadioci 63.000 K.

Od krmivog bilja sije se jedino *lucerna*, *ljekarica* ili *sedmača (Medicago sativa)*.

Najnaprednija od svih grana prirodnog gospodarstva na otoku je vinogradarstvo na američkoj podlozi. Napredost u ovoj vrsti gospodarstva pokazuje najočitije, da su rapski seljani sposobni zato, da postanu dobri i na-

predni gospodari, samo ih treba poučiti i u drugim granama, kako su bili poučeni i zorno upućeni u radu oko loze.

Loza na Rabu daje redovito obilan rod: veoma slasno grožđe i veoma ukusno vino. Od grožđa goji se i rano stolno grožđe. Za berbe se redovito runi i preša (masti) napose crno, a napose bijelo grožđe. I u pivnicama se ulijeva u posebne bačve crno, a u posebne bijelo. Rapski vinari su vještaci u pravljenju ukusnih stolnih vina: crnog

Oranje.

vina, rumenog vina (opol) i bijelog vina (dalmatinske žutine). Pravljenjem finih vina na Rabu malo se bave.

Nekada je na otoku uz vinogradarstvo cvalo i voćarstvo. U trgovini bile su poznate *rapske suhe smokve.* Danas voćarstvo na Rabu proživljuje pravu krizu. A ipak Rab ima sve nužne uslove za razvoj naprednog voćarstva, dapače i za gojitbu različitog južnog voća, među kojim *limuna* i *naranača* i *četruna (Citrus Limonum)*, *(Citrus durantium)* i *(Citrus medica).*

Još neznatnije je povrtlarstvo. Rab, koji bi inače mogao da ima obilje svakovrsnog povrća i za izvažanje, jer obiluje živim vodama, prinužden je da povrće iz druguda uvaža.

Na Rabu se još danas ne daje važnosti ni gojenju cvijeća. Inače se u gradu uz nešto egzotičnog cvijeća nalazi veoma lijepih *ruža.* Po stanovima i selištima djevojke goje veoma rado *mirisavi bosiljak (Ocimum basilicum)* i *klinčić* ili *garofol (Diantus cariophilus).*

Veoma je unosno za otok šumarstvo (sječenje šume), kojim se mnogi od vanjskog stanovništva bave zimskim mjesecima. Drva posječena izvažaju se najviše u Mletke.

Stočarstvo na otoku je danas isto tako slabo napredno kao i ratarstvo. Prema popisu bilo je (1911.) na otoku : Ovaca 20.157 ; koza 760 ; goveda 1.287, među kojima krava 128 ; svinja 1.223 ; magaraca 582. Ovi brojevi su se u godinama preko svjetskog rata dosta snizili. Osobito je ovih zadnjih godina nazadovalo ovčarstvo, koje je nekad bilo najprivrednija grana gospodarstva na otoku. — Na otoku Rabu s njegovim okružjem, Lunom i Novaljom na Pagu paslo je u prošlim vjekovima preko 40.000 ovaca i 7.000 do 8.000 koza. *Pastiri (bravari)* bili su u ono doba posebni stalež i uživali su posebne povlastice. *Strižnje (tose)* bile su prava slavlja, pa ih je zato i Juraj Baraković, stari hrvatski pjesnik iz Zadra, ovjekovječio u svojoj pjesmi *„Draga rapska Pastirica“.*

I **peradarstvo** gojilo se nekad na otoku puno više nego danas. Bilo je vanjskih obitelji na stanovima, koje bi držale i po više stotina živadi (kokoša, tukaca, gusaka i pataka). Gojili su također mnogo kopuna, kojih je bilo toliko na Rabu, da su se i izvažali.

I **pčelarstvom** su se stari Rabljani više bavili, nego se bave današnji. U oporukama i drugim javnim i privatnim pismima spominju se veoma često *uljanici* sa velikim brojem ulova ili košnica. Inače je i pčelarstvo na Rabu zaostalo. Najobičajnije se pčelari sa starinskim košnicama bez po-

kretnog saća, ali su poznate i moderne košnice sa pokretnim saćem.

Na otoku je nekada bilo posađeno mnoštvo *dudova (Morus alba)*. U ono doba gojile su se *svilene bube* ili

Šumska idila: Magarci u šumi.

svilci (Bombix mori). Od čahura, ove veoma korisne gusjenice, prela se i tkala svila. Ovaj obrt potpuno je propao kao i *solarstvo.*

Ribarstvom se nitko osim malih iznimka na otoku Rabu ne bavi od zanata, a ipak bi ova grana privrednog gospodarstva, od koje i sada mnoge obitelji dobivaju lijepe

koristi, mogla mnoge obitelji da prehrani, kad bi se s njom racionalno bavile; osobito kad bi se prihvatile naprednog ribogojstva u zato priređenim ribnjacima.

Prema današnjem stanju, na Rabu su najizdašniji ribolovi: ribolov na tunjeve i ribolov na skuše (lokarde), ali koje godine jedan i drugi izdadu. Tunjevi se love na *tunerama* (tonare) u morskim dragama: u sv. Eufemije, u Supetarskoj i u Magu. Prije je ovih tunera na otoku bilo više. Skuše (lakarde) love tako, da traže njihove *plove* na otvorenom moru i vode ih pomoću jakog acetilenskog svijetla u drage (na poštu), gdje ih opkole *gripom* ili *tratom*, velikom mrežom za povlačenje i istegnu na kopno. Za ovaj ribolov urede se u ranom proljeću posebne *ribarske družine* (svićari), od kojih svaka ima svoj grip (tratu) i dvije lađe: lađu veću ili *griparicu* i lađu manju *svićaricu*. Ovaj ribolov traje od marta do augusta. Ribari se samo za mirnih noći, kad je mrak t. j. kad nema mjeseca (u mrakovima). Jedan ovakav ribolov može donijeti i po više stotina kvintala skuša (lokarda). Nekada su ova dva ribolova bila puno izdašnija. Onda je Rab mnogo soljene ribe (zeladie) izvažao u Senj, Jakin *(Ancona)*, Mletke i Pulju *(Appulia)*.

Tratom, ili velikom mrežom za povlačenje, love se na poštama danju i noću i bez svićara, još velike količine *girica (maride e gaoni)*. Kod ribanja služe se još i drugim mrežama: *potponama*, *prosticama* (sanadiže), *bugvarama*, *palandarama* i *jastogarama*. Ove se mreže ne povlaže. Njih u večer spuste u more na ribnim mjestima, a u jutro ih dignu.

Veoma je zanimiv ribolov s *parangalom* (παρὰ εἴγαλος). Ovo je ribarska sprava sa više stotina udica, koje su putem kratkih uzica privezane na tanki, ali jaki konopac daleko jedna od druge tri do četiri metra. Kad se ova sprava hoće da upotrebi za ribanje nadjenu se udice mekom.

U proljeću po muljevitim dragama bacaju *vrše* spletene od pruća ili žice. Mnogi love ribu i na *udicu* ili na *trstiku*. Među svima ribolovima rajzanimiviji je onaj *na sviću pod osti*. U večer, nakon što je gusti mrak prikrio kopno i more, i nakon što se posvema utrnulo povečernje povjetarce, isplove iz luke male lađice s jakim acetilenskim

svijećama (feralom) na nosu, i zaplove svaka tiho veslajući, svojim posebnim pravcem držeći se dašto uvijek u blizini obale, na morskoj plićini. Na svakoj od ovih lađica samo su dva ribara, od kojih jedan vozi, a drugi stoji na ostima, kojima tuče na morskom dnu svijetlom začaranu ribu.

Umrlost i zdravstvo. Prosječno na otoku Rabu umire najviše djece ispod 1 godine, a zatim djece od 1

Tunera u Dražici.

godine do 5 godina. Od ljudi odraslih najviše ih umre u razdoblju od 60 do 70 godina i od 70 do 80. Prema popisu iz godine (1911.) umrlo je na otoku Rabu od ukupnog broja 104 : djece do 1 godine 43, djece od 1 godine do 5 godina 11, ljudi odraslih od 60 do 70 godina 10, ljudi odraslih od 70 do 80 godina 11. Ostatak otpada na druge godine.

Od vanjskog pučanstva umre ih dosta među odraslim od bodca (upale pluća). Kod djece se redovito svake godine pojavi kakva pošasna bolet.

*

U gradu Rabu nastanjena su sada tri liječnika. Jedan je kotarski liječnik, kojega plaća država. Ovaj je istodobno i liječnik proti malarije. Drugi je općinski liječnik, a treći privatni liječnik.

U gradu je jedna apoteka ili ljekarnica, koju uzdrži Mr. Ph. Josip Uzmiani i jedna drogerija Josipa Bakote.

Nošnja, domaća jela, običaji i zabave. U gradu Rabu imućniji se oblače *po kroju* (modi), a slabije imućni odjevaju se *na varošku (alla borghese)*. Od svjetskog rata ovamo vidi se i dosta golotinje i dosta bosotinje. Kod vanjskih nema ni u kroju ni u bojama odijela zanimivosti. Oznaka narodne nošnje kod muškaraca jest *crven-kapa*, koja se sve više zatire, *pleteni opanci* (opute), koje sve to više ustupaju mjesto tako zvanim *ličkim opancima* i domaće od vune pletene *crne gaće* (maje), koje također postaju sve to rijeđe. Vezenih košulja sasvim je nestalo.

Kod ženskih je još sačuvan stari kroj. Njegova oznaka jest kratka *naborana suknja* s kosom i naramcima i kratka, sprijeda sasvim zatvorena *župica*. U ženskoj nošnji redovito vlada veliko šarenilo. Crninu na otoku Rabu nose samo udovice i sirote za znak obiteljske žalosti. Inače je i od ženskog starinskog odijela mnogo toga isčezlo. Tako su n. pr. gotovo netragom isčezle *čipke* (merlići). Kod ženskih sačuvale su se još navezene košulje i nabrani rukavi, dočim je nestalo visokih ovratnika.

Kao ženski ures vide se još u ušima ženskih male minđuše, a oko vrata *crveni koralji* velikog zrna. Na prstu prstenjaku nose udate ženske *vericu*, vjenčani znak; rijeđe vjenčani prsten, a veoma rijetko prstenje.

U novije doba daje se velike važnosti gojenju i pletenju kose. Kod ženskih u gradu, osobito kod onih iz bolje stojećih obitelji, vide se razne moderne frizure, a kod ženskih izvana još je običajno oplitanje u *opletak*.

Rapski građani su dobri izbirači jela. Mimoilazeći obična jela, kojima se hrane, da rečemo bar koju o takozvanim poslasnim jelima. Nigdje se na otocima dalmatinskim ne pojede toliko *divljači* (zeceva, kunića, kokošica prepelica, pataka, golubova i t. d.) kao u gradu Rabu. Slasni su u

proljeće i tusti rapski *jančići* i *jarići*. Još su tečniji u zimi, nadasve kao poslastica za božićne blagdane masni *rapski kopuni*. Kao zamjenu u jelu i u časne postove, Rabljani jedu rado i dobru *morsku ribu*. Od peciva su veoma slasni rapski *slatki kolači* — naime *rapska torta*.

Vanjsko stanovništo na otoku nije izbirivo u jelima. Poprečno ono se hrani dosta loše, i akoprem danas već mnogo bolje nego pred 20 godina. Najobičnija je njihova hrana: *kukuruzova kaša*, *varivo* i *zelje*. Za kakove poslastice ne znadu. I svježega mesa jedu dosta malo. Rađe jedu soljeno meso: svinjetinu i bravetinu (kaštradinu). Kruh peku pod pekom.

Što se tiče običaja s lokalnim koloritom, takovih više u gradu Rabu nema. Ovdje se već danas svagdje i u svakoj prigodi sve vlada i vrti i pleše po onom nekom suhoparnom međunarodnom varoškom ili građanskom galateju, kojega ne prati osjećaj srca, već samo neka prevejana servilnost i ulagivanje.

U prošlosti se nije ovako živjelo u gradu Rabu. On je imao svoje *patrijarhalne običaje*, kojih se je svaki strogo držao. Prema ovim običajima slavile su se u obiteljskom krilu i uz sudjelovanje znanaca i prijatelja na najsvečaniji način *krstitke*. Još svečanije od krstitaka obavljale su se *ženidbe*, *svadbe* i *pirovi*. Osobiti život ovim veselim zgodama davale su *doskočice*, *šale* i *igre*, što su bile u običaju, kad se je zaručnica s njezinom bogatom prćijom izručivala svatovima mladoženje. Zanimive su bile i *zdravice*, koje su se govorile za ručkom. Sa zdravicama izmjenjivalo se veselo pjevanje *svatovskih pjesama* i svirka uz *leut* ili *citaru*. Veselje se zaključivalo plesom *domaćeg kola*. Sve bi to trajalo do u kasnu noć.

Zanimivi su bili i žalobni *pogrebni običaji*. Nakon žalosnih posjeta i obavljenih običajnih molitava u kući mrtvaca, koga su također ritmičkim svojim plačem oplakale i zato sakupljene *narikuše*, prenesao bi se mrtvac u sprovodu iz kuće žalosti u crkvu, gdje bijaše obiteljska grobnica. Prvi stupali su znakonoše pojedinih bratovština ili skula, za njima je išlo svećenstvo u crnim crkvenim odorama,

a onda mnoštvo poklonika sa svijećama. Ovi su okruživali lijes, kojega su nosila šestorica ili osmorica braće iz one bratovštine, kojoj je pokojnik pripadao.

Nakon obavljena opijela otvorila bi se obiteljska raka ili bratinska grobnica i mrtvac bi se često zaodjenut u svilenu ili zlatnu latku spustio u grob uz plač i lelek narikuša.

Moćnik sv. Kristofora.

Nešto su se bolje sačuvali starinski domaći priprosti običaji kod vanjskoga stanovništva, ali i ovdje u novije doba sve više isčezavaju. S običajima usčuvalo se kod vanjskih i narodno pričanje i narodna pjesma. Ljeti za večernje hladovine na kakovoj velikoj *volti* pred kućom, a zimi, oko kojeg dobro plamsajućeg ognjišta sakupe se susjedi, te u dokonici krate časove pričanjem ili pjesmom. Napjev kod pjevanja je redovito tugaljiv, a pričanje puno tajinstvenosti.

Rab je imao i svojih općih slava. Ove slave slavile su se u gradu, kamo bi se u one dane zgrnuo narod s čitavog otoka i okružja. Došlo bi i mnoštvo stranaca s bližih otoka i s kopna, a među njima i mnogi trgovci s različitom trgovinom.

Najveće od svih općinskih slava u Rabu bile su dvije slave u počast sv. Krištofora pokrovitelja rapske općine.

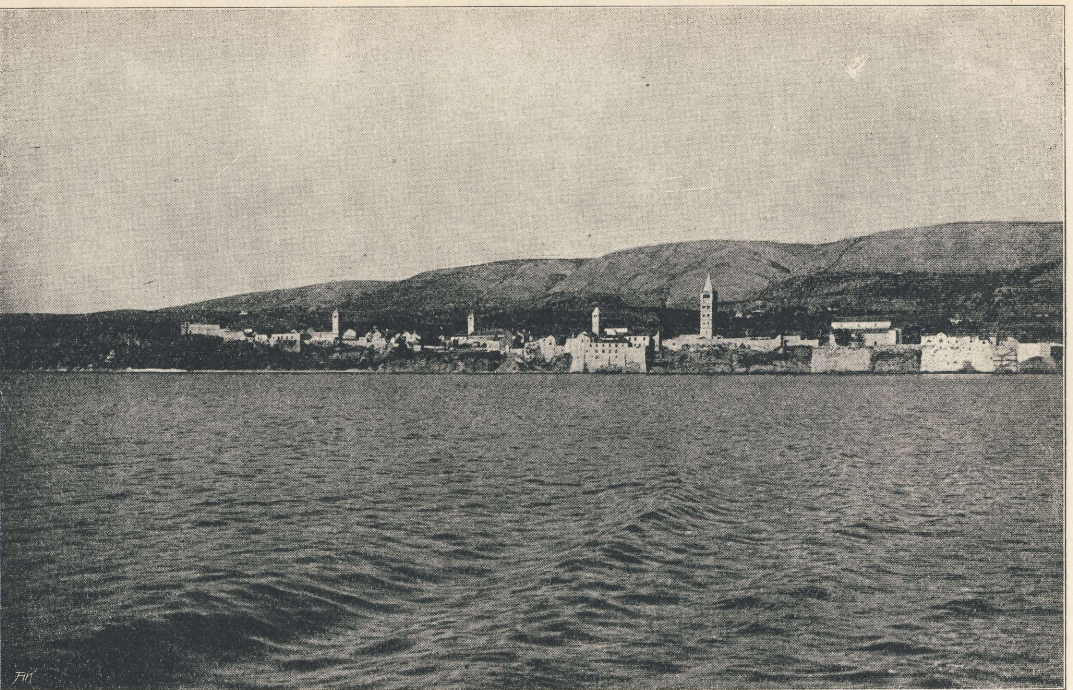
Moćnik sv. Kristofora (s druge strane).

Jedna se od njih slavila 9. svibnja u spomen čudesnog oslobođenja grada po zagovoru svečevu (dies Victoriae), a druga na 27. srpnja na uspomenu njegove mučeničke smrti (dies Natalis). Ova dva blagdana bila su proglašena *općinskim praznicima* posebnom odredbom gradskoga vijeća (21. lipnja 1364.) u počast kralju osloboditelju Ljudevitu Anžuvincu. Proslava ovih općinskih praznika bila je veoma svečana i u crkvi i vani. Jedna i druga započimala se je

večernjicom na predvečerje. Večernjici morao je prisustvovati knez, suci i općinsko vijeće sa voštanicama. Na 8. svibnja u predvečerje „dan Pobjede“, poslali bi prokuratori stolne crkve propisanu količinu vina: biskupu, kanonicima i ostalom svećenstvu; knezu, sucima, općinskim vijećnicima; samostanima i gradskim siromasima. Na dan ovih slava po podne nosila se u ophodu glava svečeva u moćniku od srebra, igrale su se i *viteške igre:* strijeljalo se iz luka. Najbolji strijeljač dobivao je određenu nagradu. Sud, jedna i druga kurija (curia maior, curia minor) slavile su ove slave sedamdnevnim praznikom.

Današnje ferije na 25. 26. i 27. srpnja nijesu nego veoma blijeda slika i uspomena onih prošlih slava, što ih je slavio grad Rab i općina rapska, ponosna radi svoje slobode ili općinske autonomije. Sličnim zanosom možda je Rab proslavio jedino dan svog novog oslobođenja u novoj narodnoj državi.

Crkveno i političko uređenje. Do godine (1828.) otok Rab s Lunom i Novaljom sačinjavao je zasebnu biskupiju. Leon XII. papa svojim papinskim pismom ili bulom „Locum Beati Petri“ dokinuo je, uz neke druge dalmatinske biskupije i rapsku biskupiju, priključivši je zajedno s osorskom biskupiji krčkoj. S dokinućem biskupske stolice bio je dokinut i kapitul kanonika bivše rapske stolnice, a na otoku je nastupilo crkveno provizorno stanje, koje je potrajalo sve do (1849.). Ove godine bile su definitivno sređene crkvene prilike na otoku i na području dokinute biskupije. Grad Rab dobio je svoga župnika s naslovom *Arcipreta (Archipresbyter)* i tri pomoćnika s naslovom *mansionara (Mansionarii).* Gradskom župniku bila je također povjerena služba i vlast Pro-Vikara na cijelom teritoriju bivše biskupije. Ostali otok bio je podijeljen u šest samostalnih *kuracija* ili *župa* svaka sa svojim kuratom ili župnikom. Župa Lopar po ovom novom uređenju dobila je uz župnika i jednog pomoćnika. Za onaj dio otoka Paga, koji je pripadao pod dokinutu biskupiju bila je uzdržana župa u Novalji. Župniku u Novalji, koji već nije nosio naslov Arcipreta bude podvrgnut izloženi kapelan na Lunu. Tek

Pogled na Rab s kupališta Padove.

(1870.) postao je Lun neovisnom županijom, a novaljski je župnik dobio kapelana za Staru Novalju.

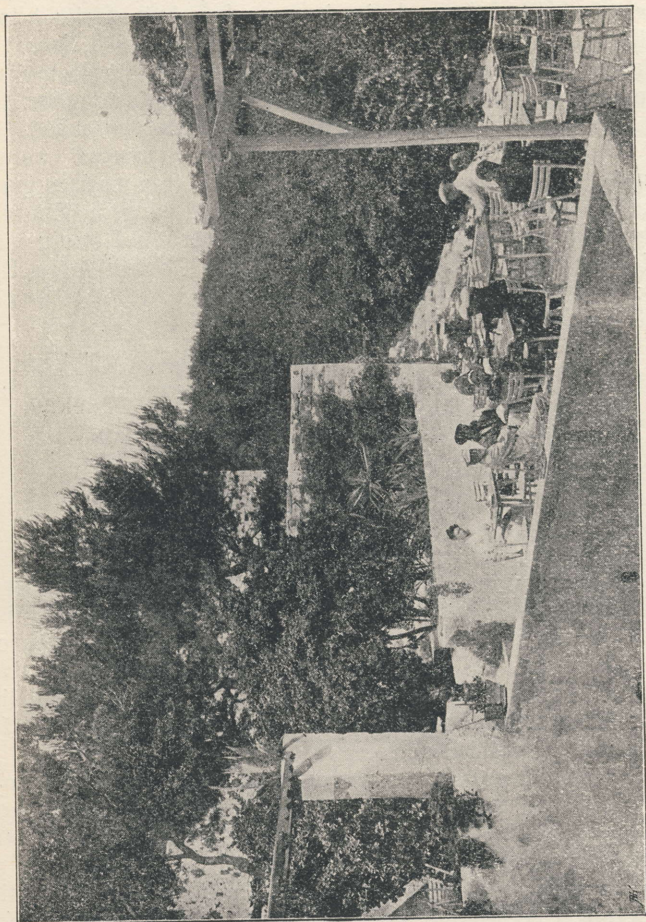
Otok Rab politički uvijek je pripadao kraljevini Dalmaciji. Kad je Austrija definitivno bila uredila političku upravu u Dalmaciji, Rab je s Pagom potpao pod politički kotar Zadar, pod kojim je ostao sve do konca svjetskog rata i do rasula Austro-Ugarske Monarhije. Nakon što je mirom u Rapallu pripao Jugoslaviji i nakon što su ga (24. 4. 1921.) ostavile talijanske okupatorne čete, bio je priključen političkom kotaru u Benkovcu. Istodobno bila je u gradu uspostavljena za političke ili upravne poslove, *Politička ispostava.* Od početka 1924. potpada pod kotarsko poglavarstvo u Krku.

Drugi državni uredi u gradu jesu: *kot. sud*, *poštanski i brzojavni ured*, *porezni ured*, *carinarnica*, *lučki ured* i *finansijska* i *oružnička stanica.*

Što se tiče autonomnih posala cijeli otok Rab sačinjava samo jednu upravnu općinu. Na čelu općine stoji općinski *načelnik*, koga u upravi pomažu *općinski prisjednici* i *općinsko vijeće*. Općina drži i plaća: *općinskog liječnika*, *nadšumara*, *tajnika, dva pisara* i *4 lugara*. Vanjsko stanovništvo na otoku podijeljeno je u šest seoskih okružja: *Barbat*, *Banjol, Mundanije*, *Draga*, *Lopar* i *Kampor*. Svako od ovih područja imade svojega *seoskog glavara* i svoj *seoski zbor*.

Škole, društva i druge razne ustanove. U gradu Rabu postoji *Pučka mješovita trorazredna škola*, koju pohađaju gradska i banjolska djeca. Još imaju na otoku *Pučku dvorazrednu mješovitu školu:* Barbat, Draga i Lopar. Kamporsku djecu od starine privatno poučavaju oo. Franjevci samostana sv. Eufemije. Lanjske godine uredile su opatice samostana sv. Andrije u svom samostanu *Privatnu Školu* za ženski ručni rad, a oo. Franjevci u samostanu sv. Eufemije privatno poučavanje i pripravljanje djece za gimnaziju. Drugih škola na otoku nema. Roditelji iz grada ili izvana, koji hoće da svojoj djeci dadu višu naobrazbu, šalju ih na škole u druge gradove.

Grad Rab napram malom broju svoga stanovništva ima dosta brojnu inteligenciju sa srednjom i višom na-

Terrassa Grand Hotela.

obrazbom. Sva ova inteligencija, osim malih iznimaka, nalazi se u državnoj službi. Vanjska seoska okružja još nemaju

svoje vlastite inteligencije, ali imaju već podmladak, koji im služi na diku.

Od političko prosvjetnih društava postojala je u gradu *„Hrvatska Čitaonica“*, koja je zamrla. Još starije bilo je političko udruženje *„Napredak“*. Danas postoji *„Sokol“* sa svojim podmlatkom. Nakon oslobođenja bila je utemeljena i mjesna organizacija *Jugoslavenske narodne omladine*. Isto tako bila je ponovno uskrišena *„Građanska muzika“*.

U gradu postoji još *„Javna Dobrotvornost“* za pomaganje siromaka. Od novčanih zavoda ima sada u gradu svoju *„Ispostavu“* Prva Hrvatska Štedionica u Zagrebu, a Hrvatsko Gospodarsko društvo u Zagrebu i svoju *„Posudilnicu“* i svoju *„Potrošnu zadrugu“*. Postoji još u Barbatu: *„Jugoslavenska čitaonica“* i *„Zemljoradnička sloga“*, a u Loparu *Potrošna zadruga“*.

Putevi, hoteli, svratišta i kupališta. Nekada se na otoku Rabu puno više pazilo na puteve, nego se pazi danas. U starom rapskom statutu (zakoniku) spominju se među drugim gradskim činovnicima i tako zvani *suci za puteve (judices carariorum)*. Njihova služba trajala je šest mjeseca. Među ostalim morali su, za trajanja svoje službe, obaći dva puta sve *puteve* i *karale (vias et cararas)* na otoku (karalama danas narod zove puteve, koji od pojedinih kuća vode na glavni put). Gdje bi puteve našli u neredu, imali su dužnost narediti najbližima, koji su ondje stanovali, da ih pod globom od dva perpera poprave i očiste. Kad su ovi službeni nadziratelji puteva (cestari) ulazili u svoju službu, polagali bi posebnu prisegu. Općina im je iz općinske blagajne za ono šest mjeseci službe plaćala po 40 solida.

Danas su putevi po otoku u posve derutnom stanju. Redovito je po njima teško ići radi mnogog kamenja, koje se po njima kotrlja. Nekoji su opet za zimskih kišnih dana sasvim neprohodni, jer su puni kaljuža i gliba, i jer po njima na mnogo mjesta teče voda, koja ne može da otiče potočićima i jarugama, koje se mnogo puta zaplute. Kad bi otok Rab imao dobre i uređene puteve on bi bio najidealniji perivoj, pravi Eden, jer je prepun prirodnih čara.

Dužnost je dakle onih, na koje to spada, da se zauzmu zato, da Rab do brza dobije dobre i uređene puteve. Dapače samo stanovništvo otoka nutarnje i vanjsko moralo bi se zauzeti, ako želi svojim potomcima bolju budućnost.

Prvi i najudobniji hotel na Rabu jest *„Grand Hotel"*. On se nalazi u monumentalnoj rinašimento palači Dominis-Nimira sa lijepom terasom na srednjoj ulici, ulici kraljice Marije, kod Varoške plokate (Trg kralja Petra I. Oslobo-

Na kupanju.

dioca). Ovome hotelu pridruženo je više depedansa. Lijep je i udobni *„Pensionat Praha"* sa ulazom na gradskim bedemima.

U novoj zgradi na Varoškoj plokati smjestio se je *„Hotel Park"*. I ovaj hotel je udoban i dobro držan. U gradu na Gornjoj ulici prama crkvi sv. Justine u nekad staroj palači obitelji Gausinja (Galzigna) smješten je dobro uređen *„Pensionat Zagreb"*.

Van grada, s one strane luke (preko porta) blizu Villa Lucia nalazi se *„Villa Komensky"*, koju rado pohađaju

moravski Česi. Na starom skveru (brodogradilištu) pod gradskim parkom Komorčarom nalazi se tik do samoga mora „*Pensionat Invalid*“ bivši njemački Skontistenheim i *Villa Sofia*“. Ovo su nove zgrade.

„*Villa Antoinette*“ na Gornjoj ulici u gradu na mjestu starog samostana sv. Justine, u komu su stanovale benediktinke pučanke i dvije vile na Suhoj Punti pripadaju sada českoj obitelji Kostrica.

Među kavanama u gradu Rabu najljepša je i najviše pohađana „*Kavana pod Ložom*“ (Korona k Slobodi). U varošu je sada restauracija „*Slavija*“. Na Rabu ima još drugih kavana i svratišta. Strance na spavanje primaju i mnoge privatne obitelji. U Rabu se može udobno smjestiti i do 1000 kupališnih gostova.

Na brdašcu Kokošica okrenuta prema gradu Rabu vidi se veličanstvena nedovršena zgrada. Ovu je zgradu naručila bečka općina, glavni grad bivše podunavske Habsburške Monarhije prije rata. Za rata je bila obustavljena radnja. Ova zasnovana ali nedovršena velegradnja danas trune i propada, kazujući prolaznicima da je nestalo samosile, koja je kao mora ispijala dušu mnogih Slavena.

Na Rabu se nalaze tri uređena kupališta s kabinama: kupalište „*sv. Eufemije*“ na starom škveru, kupalište „*Prva Padova*“ preko porta i kupalište „*Druga Padova*“ na istok od Prve Padove. Uređenje najljepših kupališta „*Treće Padove*“ i „*Crnice*“ na zapadu zapriječio je svjetski rat, koji je možda za uvijek pokopao i mnoge druge velike osnove, po kojima je Rab imao da se podigne u red svjetskih morskih kupališta.

POVIJESNI PREGLED.

Stari grčko-latinski Rab. — Od najdavnijeg doba do 600. po Isusu.

Najstarija povijest obala i otoka Jadrankoga mora zavijena je u mite, legende i priče. Na Jadranskom moru, koga Apolonij Rodski zove *Kronovim* ili *Saturnovim morem*, Eskil *Rejinim zalivom*, a najstariji geografi i povijesničari *Jonskim morem* borilo se je u prastaro doba za prevlast pet naroda: *Ilirci*, *Umbri, Etrusci*, *Kelti* i *Grci*. Ljuta i dugotrajna borba među takmacima svršila se u prilog Grka. Njima je nakon velikih žrtava i samoprijegora pošlo za rukom, da potisnu s Jadranskoga mora svoje takmace i da po njemu osiguraju slobodnu plovitbu; te tako sačuvaju sebi bogatu trgovinu *jantara (electrum)*, koja je kopnom s Baltičkoga mora dolazila na Jadransko more i ujedno sebi omoguće podizanje kolonija ili naseobina uz obale i na otocima.

Ove svoje prve borbe na Jadranskom moru, koje spadaju u predpovijestno ili herojsko doba grčkoga naroda, vezali su Grci uz svoje najpoglavitije *mite* i *heroje.* Po pričanju jednog od onih mita *Ilir*, od kojega su potekli *Iliri*, bio je sin znanog jednoga kiklopa ili diva *Polifema* i *Galateje*, morske nimfe ili vile. Po pričanju drugog bio je sin *Kadma*, utemeljitelja Tebe. A po pričanju trećeg, bio je sin samog božanstveng *Heraklea* ili *Herkula.* Prema Apoloniju Rodskom Kronovo ili Jadransko more usko je vezano i sa legendom o *Argonautima.*

Najstariji stalni geografski podaci o obalama i otocima Jadranskog mora bili su zabilježeni u starim grčkim *putopisima, plovitbenicima* i *vodičima pomoraca (periegeses, peripli)*. Spomen na ove periegeze i periple, kao i pojedine odlomke iz njih, sačuvali su nam kasniji geografi.

Skilaks Kariandonski, koji je živio u IV. stoljeću prije Isusa, prvi je i najstariji grčki geograf, koji u svojim geografskim spisima govori o *liburnskim otocima*, među kojima spominje : *Istris* (Krk), *Elektrides* (Cres i Lošinj) i *Mertorides* (Rab i Pag).

Od kasnijih rimskih i grčkih geografa i pisaca spominje liburnske otoke (insulae liburnicae) u Kvarnerskom zalivu (Sinus Flanaticus) *Plinije stariji* u svome djelu *Prirodne povijesti (Historia naturalis)*. On kaže, da se poglavitiji i najveći od njih zovu : *Curicta* (Krk), *Absirtes* (Cres i Lošinj) i *Arba* (Rab).

Geograf *Ptolomej* govoreći u svom spisu *Geografija* o otocima Jadranskog mora spominje među ostalima i jedan otok, koga on zove *Skarduno*, te kaže da se na njemu nalaze dva grada : *Arbe* (Arva) i *Colentum*. Prema njegovom pričanju ovaj bi otok imao da pripada najsjevernijoj skupini jadranskih otoka. A najvjerojatnije je da se pod njim ima razumjeti otok Rab.

I na Peutingerovoj tabli, kopiji jedne rimske geografske karte, na kojoj su označeni putevi u IV. stoljeću poslije Isusa, nalazimo zabilježen otok *Arba* (Rab), ali pogrešno južno od Zadra.

Kojega je podrijetla ime Arba, to nam nije poznato. Uz ime Arba dolazi za otok Rab kod pojedinih latinskih pisaca i u latinskim ispravama iz srednjega vijeka i naziv : *Arbe*, *Arbia*, *Arbiana* i *Arbitana*.

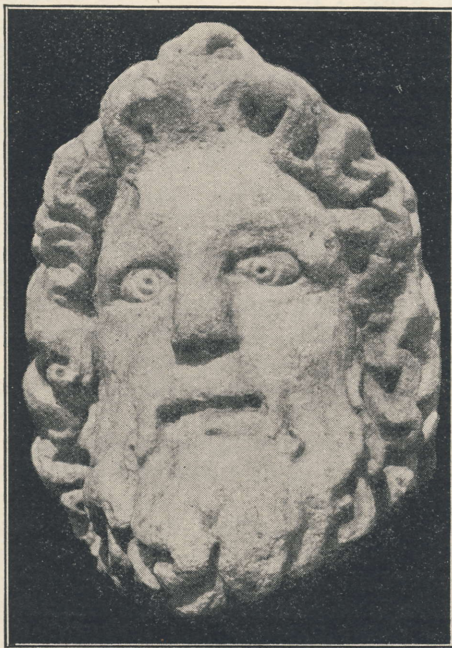
Carski bizantinski pisac iz X. stoljeća poslije Isusa, Konstantin VII. Porfirogenet (rođen u grimizu) zove također u svojem spisu *O upravi carstva (De administrando imperio)* Rab imenom *Arbe* (Τὸ Κάστρον ἡ Ἄρβη).

U novije doba uobičajio se za Rab u latinskim ispravama naziv *Arbum* koga je usvojio i o. Danijel Farlatti u svojem poznatom djelu : *Illyricum sacrum*.

Talijani nijesu stvorili za otok Rab novi naziv, već su prihvatili i zadržali stari latinsko-bizantinski naziv *Arbe*.

Isti naziv preuzeli su od starih Latina i slavenski Hrvati, samo što su ga prema duhu svoga jezika prekrojili stvorivši od njega svoj *Rab*. Ovaj, na slavensku prikrojen

naziv mora da je veoma star. Posve je vjerojatno, da potječe još iz VII. stoljeća, kad su se prvi Slaveni doselili na otok. Najstariji dosad poznati spis, u kojemu dolazi ovaj hrvatski naziv, je latinska isprava utemeljenja franjevačkog samostana sv. Eufemije na otoku, koja se u izvorniku na pergamentu čuva u samostanskom arhivu. Ova isprava potječe iz polovice XV. stoljeća.

Glava Jupitra (čuva se kod † K Spalatina).

Najstariji stanovnici otoka Raba, za koje znade povijest, bili su *ilirski Liburni.* Ovi su u staro doba obitavali u zemljama na sjevero-istoku Jadranskoga mora, po prilici od rijeke *Raše (Arsia)* u Istri do rijeke *Krke (Titias)* u Dalmaciji. Oni su također negdje u davnoj davnini bili naselili i otoke jadranskog mora. Liburni nijesu imali utvrđenih gradova, a bavili su se najviše stočarstvom, ratarstvom i lovom. Oni uz morsku obalu i na otocima bavili su se još i ribarstvom. Veoma je vjerojatno, da su na otoku Rabu njihova naselja izgledala onako, kao što danas izgledaju naselja rapskih stanara li vankara.

Sukob Liburna s Grcima. Liburni su se sukobili s Grcima na južnim otocima Jadranskoga mora već u VIII.

stoljeću prije Isusa. Grci su u ono doba došli na one otoke, i uredili ondje svoje naseobine. Liburni su se prodiranju Grka u Jadransko more oprli, ali su bili loše sreće. Grcima je pošlo za rukom da urede prve svoje naseobine na otocima Jadranskoga mora i to najprije: na *Visu (Issi)*, *Hvaru (Faras)* i *Korčuli (Korchira melaina)*. U IV. stoljeću vodili su Liburni sjevernih otoka skupa sa *Jadessinima*, stanovnicima grada *Idase* (Zadra) rat protiva Faru i drugim grčkim kolonijama na južnim otocima. Faru je onom prigodom priskočio u pomoć *Dionizije stariji* sa svojim Grcima iz Sirakuze i ostale Sicilije. Ovaj sa svojim jakim brodovljem porazi Liburne, koji su na svojim brzim *liburnama (noces liburnicae)* uzmakli na sjever. Ovo se zbilo (389.) Ovom prilikom pobjeditelj Dionizije ponovno je obnovio svojim Grcima iz Sicilije gotovo porušenu grčku naseobinu Issu. Kad su za Dionizija Mlađega Liburni ponovno počeli da napadaju na spomenute grčke naseobine, pošalje i on kao i njegov otac u Jadransko more sirakuško brodovlje. Godine (365.) sukobi se ovo brodovlje s Liburnima negdje u blizini otoka Raba i Krka. Liburni su bili ponovno potučeni. Dionizije odluči iskoristiti svoju pobjedu. Na najsjevernijim otocima uredi više vojničkih naseobina ili vojničkih logora, koji su imali da bdiju nad Liburnima i štite slobodu i sigurnost mora.

Po svoj prilici da je više ovakovih vojničkih logora Dionizije uredio i na otoku Rabu. Tragovi se tih starih vojničkih naseobina još i danas vide: u podorinama *sv. Damjana* nad Borbatom, *Puntezidine* na Loparu i *Kaštelini* na Punti Kampor.

Dionizije Mlađi, svojim vojničkim zaposjednućem najsjevernijih otoka Jadranskoga mora potpuno je uništio svaku moć Liburna, tako su oni gotovo za jedan čitav vijek mirovali i puštali u miru grčke naseobine. Za ovog mirnog razdoblja procvale su stare grčke kolonije na južnim jadranskim otocima i bile su utemeljene druge nove uz obalu, na kopnu i na sjevernim otocima.

Sukob s Rimljanima. Za punskih ratova Grci na Siciliji izgubili su svoju političku slobodu. U isto doba za-

prijetila je nova pogibelj grčkim naseobinama na Jadranskom moru. Na jugoistočnim obalama Jadranskoga mora, u zemlji oko Skadarskoga jezera i Risanskog zaliva bili su zasnovali ilirski Ardejci svoju državu. Ovoj državi kao saveznici pridruže se Liburni, te stanu ponovno navaljivati na grčke naseobine. Prigodom ovih novih borba postradaju sve grčke naseobine u sjevernom Jadranskom moru, a one na južnim otocima osim Isse sklone se pod okrilje Ardejaca. Kad su Ardejci odlučili da se silom domognu i otoka Visa, Grci Višani (229) zaištu pomoć u Rimu. Rim primi Grke Višane pod svoju zaštitu i proglasi ih svojim saveznicima.

Dobivši Rimljani svoje uporište na Visu sukobe se radi prevlasti u Jadranskom moru sa Ilirima, i to najprije sa Ardejcima i s njihovim saveznicima Liburnima i Grcima Faranima (229). Nad Ardejcima je u ono doba vladala kraljica *Teuta,* koju je u borbi proti Rimljana pomagao Grk Dimitrije iz Fara. Uza svu hrabrost njezinih Ilira pobijede Rimljani Teutu. U miru (228), na koga je morala da pristane, prisilili su je, da im ustupi jedan dio svoje zemlje, i da se odreče saveza s Liburnima i Grcima jadranskih naseobina. U isto vrijeme prisile Rimljani i Liburne i Grke, da priznadu njihovo vrhovništvo. Ovako postaviše Rimljani temelje svojoj moći u Jadranskom moru. Grčke kolonije i otoci, koji su nakon rata između Rimljana i Teute priznali rimsko vrhovništvo postali su za Rimljane veoma jaka i sigurna uporišta za njihovo dalnje prodiranje u ilirske zemlje. Ovo su vidjeli i Iliri, pa su se zato spremili na najžilaviji otpor i borbu za svoju slobodu. Zajednička pogibelj pomirila je do onda nesložna plemena, i ona sklopiše međusobni savez proti Rimljana.

Ove pripreme Ilira potaknu Rimljane, da još bolje osiguraju svoju vlast na Jadranskom moru. Najprije dadu obnoviti i učvrstiti grčke kolonije, a zatim na otocima, gdje ovih nije bilo, podignu svoje vojničke mornaričke postaje *(stationes navales).*

*

Jedna ovakova postaja za brodovlje podignuta je, čini se, još negdje polovicom II. stoljeća prije Isusa i na otoku Rabu, i to baš na mjestu, gdje se danas nalazi grad Rab. Međutim je žilavost i otpor Ilira silno iznenadio Rimljane. Za više od 200 godina izdržali su Iliri nametnutu im divsku borbu. Zadnji njihov ustanak bio je svladan i ugušen u krvi cijeloga naroda tek godine 9. poslije Isusa.

Rab, rimska kolonija. U ono doba postojala je već na mjestu današnjega grada Raba rimska kolonija ubrojena u *tribus Sergia*. Prema jednom fragmentarnom latinskom natpisu, koji je objelodanjen u „Corpus Inscriptionum Latinarum" str. 397. br. 3.117 i popunjen glasi ovako:

imp. caesar divi f. augustus
imp. XII · TR · POT · XIII ·
MVRVM
ET TVRRES DEDIT ·

sam je car Oktavijan August dao podignuti oko ove kolonije zidove i sagraditi tornjeve za obranu, te je tako podignuo do onda prostu rimsku naseobinu u red rimskih municipija.

Kao municipij Rab je postao, u malenom, mali Rim, slika velikoga Rima. Dobio je svoj ustav u svemu sličan onom grada Rima. Gradsku upravu vodila su dva *duumvira*. Ovima o bok stajala su dva *edila*. Ovi skupa *(quatuorviri)* sačinjavali su *gradski magistrat (magistratus)*. Kao municipij imao je i svoga *blagajnika (quaestor)*, koji je upravljao gradskom blagajnom. Nije bio ni bez svoga *svećenika (pontifex)*, koji je prinosio žrtve i nastojao općinske hramove. Poput grada Rima imao je Rab i svoje *općinsko vijeće (senatus, ordo, ordo decurionum, decuriones)*.

Stanovništvo grada dijelilo se je u *građane* i *nastanjene (cives et incolae)*. Uz ove, koji su boravili stalno u gradu, bilo je uvijek u gradu i *gostova* i *pridošlica (hospi-*

tes et adventores). Ovi su dolazili i odlazili. Sve stanovništvo skupa sačinjavalo je *puk (populum)*, koji se je dijelio u *kurije*. Kurije sastajale su se na *zborovima (comitia curiata)*, da izaberu gradski magistrat i da ustanove i proglase nove općinske zakone.

Kao drugi rimski gradovi dobio je i grad Rab svoje općinske *hramove (templa)*, svoje *trgove* s trijemovima *(porticus)*, *sudnice (forum)*, *kupališta (thermae)*, *vodovode (aquaeductus)* i *kazališta (theatrum et amphitheatrum)*.

U jednom natpisu, koji se nalazi kod velikog oltara u crkvi sv. Marije Velike, bivše rapske stolnice, a objelodanjen je u C. I. L. III. p. 397. pod br. 3.115., kaže se, da je neki *T. Perusius* dao podignuti *trijemove (porticus)* u čast majci bogova i na uspomenu svojih:

MATRI DEVM
PORTICVS IMME
MORIAM SVPE
T · PRVSTVS T · F · SEDOR
ST BET BABRIAM T · F · TER
SOROREM HEREDEM

Ovaj natpis je slabo prepisan. Imao bi se čitati po prilici ovako: „Matri deum porticus in memoriam su(orum?) ili su(perum) T. Prusius T. f. Ser Optatus t. p. jussit per Babriam T. f. Tertulam sororem heredemque“.

Drugi jedan natpis govori o pitkoj vodi, koju je iznašao i uredio u gradu neki *C. Raecius Leo* (god. 173. poslije Isusa) po naredbi i troškom C. Raeci Rufi Clarissimi viri patroni. Ovaj natpis bio je nađen na brdu Kokošici blizu grada, a sada se nalazi u muzeju Nani u Mlecima. Bio je objelodanjen u C. I. L. III. p. 397. pod br. 3.116 i glasi ovako:

NYMPHIS · AVG · SACRVM
C · RÆCIVS · LEO · AQVAM · QVAM · NVL
LVS · ANTIQVORVM · INCIVITATE
FVISSE · MEMINERIT · INVEN
TAM · IM PENDIO EX VOLV
TN C RÆCI RVFI C · V · PATRON . . .
. . . . de DICAVIT
Severo eT POMPEIANO II. CO.S · VI IDVS NOV

Ovaj se natpis čita ovako: Nymphis Aug(ustis) sacrum C. Raecius Leo aquam, quam nullus antiquorum in civitate fuisse meminerit, inventam impendio et voluntate C. Raeci Rufi c(lorissimi) v(iri) patron(i) sui (de)dicavit (Severo e)t Pompeiano II. Cos. VI. Idus Nov.

Uz ova tri latinska natpisa dosad spomenuta još je drugih šest dosad poznato i objelodanjeno:

1.

IMP. CAESARI
DIVI · ANTONINI · FIL
DIVI · HADRIANI · NEP
DIVI · TRAIANI · PARTH
CI · PRON NEPOTI
DIVI · NERVÆ NAB
NE XI POTI · XI · · ·
M · AVRELIO · ANTO
NINO · AVG · ARME
NIACO · TRIB · POT ·
XIII · COS · III N
IMP ❧ III ·
D ❧ D

Ovaj posvetni natpis podiglo je god. 165. poslije Isusa gradsko vijeće *(decreto Decurionum)* u čast caru *Marku Aurelu* — caru filozofu — sljedbeniku stoičke škole, koji je napisao poznati spis *O samomu sebi*, na grčkom jeziku. Ovaj car uspješno je ratovao u Armeniji i proti Partima. Ratovao je i sa germanskim Krodima i Markomanima preko Dunava u današnjoj Českoj i Moravskoj. Umro je u Vindoboni (Beču). Ovaj natpis objelodanio je prvi Farlati. U njegovo doba nalazio se je ovaj natpis uzidan u zidu tornja sv. Stjepana, koji je pripadao rapskim patricima

Galzigna. U C. I. L. Z. III. objelodanjen je na strani 397. pod br. 3.118. Danas se nalazi ispod trijema na ulazu u općinu.

2.

IMP. CAESARI
M. AVRELIO · SEVE
AKEXandRO
AVG
DIVI · MAGNI ANTONINI FIL
DIVI · SEVERI · NEP · PONT.
MAXIMO · TRIB · POTEST
COS III · P. P
D · D

Ovaj natpis potječe negdje iz god. 229—235. a odnosi se na cara *Marka Aurelija Severa Aleksandra*. I ovaj car spada u one careve rimske, koji su poslije smrti bili *„damnate memoriae"*, te im je ime bilo otučeno s javnih spomenika. Tragovi otučenja vide se i u ovom natpisu. I ovaj natpis objelodanio je Farlati. U njegovo doba nalazio se je ispod spomenutoga tornja sv. Stjepana. Danas se nalazi ispod trijema na ulazu u općinu. U C. I. L. III. objelodanjen je na str. 397 pod br. 3121.

3.

IOVI
OPTIMO
MAXIMO
SEX · QVINCTILIVS
Q · F · SENECA · VETER
COH · IIII · PR
V · S · L · M ·

Ovo je posvjetni natpis (inscriptio dedicatoria) bogu Jupitru. I njega je objelodanio Farlati. U njegovo doba nalazio se je na uglu crkvice sv. Ivana kod rapske katedrale. Danas mu se je zameo trag. U C. I. L. III. objelodanjen je na strani 397. pod brojem 3114.

4.

IVLIAE
DOMI
NAE AV
GVSTAE
MATRICAS
TRO RVM
D · D

Ovaj se natpis čita: Juliae Dominae Augustae Matri Castrorum D(ecreto) D(ecurionum). Odnosi se na *Juliju Domnu* ženu L. Septimija Severa, koja je bila počašćena naslovom *„Mater Castrorum"*. I ovaj natpis objelodanio je Farlati. U doba Farlatijevo nalazio se je ovaj natpis »in aedibus D. Mathei Galzigna«. Danas mu se je zameo trag. U C. I. L. III. objelodanjen je na str. 397. pod br. 3119.

I njega je dalo podignuti općinsko vijeće grada Raba (Decreto Decuriorum).

5.

IMP · CAES
C · VIBIO
TREBONI
ANO · GALLO
PIO feL · AVG ·
D · D ·

Ovaj natpis krivo zabilježen i nepotpun objelodanio je i Farlati. U njegovo doba se je nalazio ispod sakristije sv. Kristofora na zidinama. U C. I. L. III. objelodanjen je na str. 397. pod br. 3122.

I njega je postavilo gradsko vijeće u počast caru Trebonijanu.

6.

D · M · S
· REMMIAE · L · E · MAXIMAE
ANNO RVM XXXVII · M · XI
D · XXVII · MATER INFE
LICISSIMA ·

Ovaj poganski nadgrobni natpis, koji započima sa poganskom formulom : D(iis) M(anibus) S(acrum) nalazi se u klaustru samostana sv. Eufemije. Ocu Farlatiju nije bio poznat. U C. I. L. III. objelodanjen je na str. 397. pod br. 3125.

Osim ovih devet natpisa poznato nam je do danas još samo malo ulomaka ili ostataka starih rimskih građevina i spomenika s otoka Raba. Među ovima jesu :

1. Dvije *mramorne glave:* jedna je uzidana u zapadnom zidu palače Dominis-Nimira, sada Grand Hotel, a druga se nalazi u posjedu gospodina Krste Spalatina. Ova je do pred nekoliko godina bila uzidana nad vratima porušene crkvice sv. Ivana Krstitelja na plokati pred crkvom sv. Marije Velike. Spomenuta kapela je neko vrijeme služila kao mrtvačnica. U starije je vrijeme to po svoj prilici bila krstionica (baptisterium).

2. Jedan *basoriljev rimljanina ogrnuta togom* uklesan u kamenu. Ovaj se nalazi ispod trijema na ulazu u općinu.

3. Nekoliko ulomaka jedne bogato izrađene *vjenčanice (cornice).* Sudeći po finoći radnje ova vjenčanica potječe iz dobe careva Flavijevaca. Jedan dio ove vjenčanice upotrebljen je za okvir mense velikog oltara u crkvi sv. Marije Velike. Drugi puno manji i veoma trošan služi za gornji prag na vratima jedne magaze blizu porušene crkvice sv. Katarine.

4. Dosta građevnog materijala od starih rimskih građevina nalazi se upotrebljeno kod gradnje raznih zgrada kao: kod gradnje glavnog zvonika, raznih crkava i drugih javnih i privatnih zgrada. Sav je ovaj material od bijelog zrnatog kristalinskog vapnenca stranog porijetla.

Rimljanin u togi u atriju pred općinom.

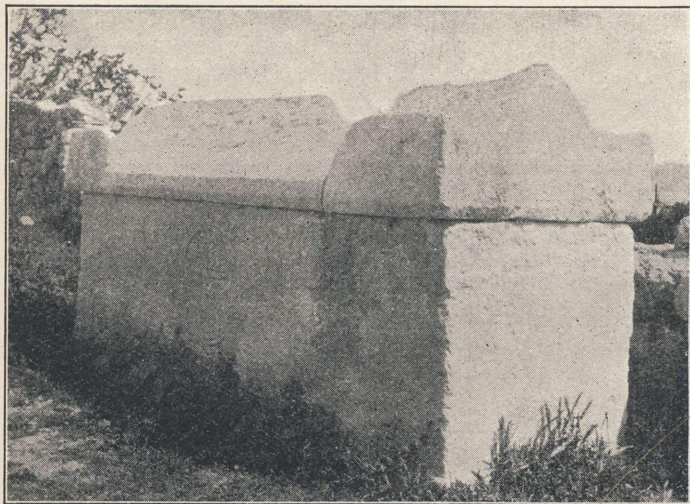
5. U Barbatu kod župne crkve sv. Stjepana nalazi se jedan u kamenu izduben *sarkofag* s krovastim pokrovom i akraterijima. Ovo je jedini dosad poznati sarkofag na otoku Rabu. Po križu jednakih krakova, koji je uklesan u vijencu na prednjoj strani, ovaj sarkofag bez natpisa, je kršćanski, a potječe iz VI. stoljeća. Sada je prazan i po razbijenom pokrovu vidi se, da je bio pretražen i oplijenjen.

Ovo su dosad poznati rimski spomenici s otoka Raba. Sve ostalo leži pod zemljom. Kad bi se na nekim mjestima u gradu i na otoku, gdje se vide ostatci starinskih grčko-rimskih zidina kao: u Barbatu na mjestu „*grcerija*“ i drugdje; na Punti Kampora na *Kaštelini* i *Miralju;* u Supetarskoj u blizinî bivše opatije *sv. Petra* i na Loparu na *Punti Zidine* i drugdje, poduzela iskopavanja, bez sumnje bi se našlo još drugih ulomaka i ostataka iz grčko-rimske dobe. U najnovije doba kod uređivanja igrališta za Tenis na Komrčaru iskopali su ostanke većeg rimskog zdanja. Više se je puta dogodilo, da su seljaci na raznim mjestima na otoku, prekopavajući zemlju za sađenje amerikanske loze naišli na tragove zemljom pokritih zidova, na *grobove* i *žare*. Našli su više puta i starinskog novca: od bakra, srebra, a i po koji komad zlatni. Ovi nađeni novci nijesu se sačuvali na otoku, već su bili prodani strancima, koji su ih ponesli svojim kućama.

Nekoliko komada novca iz dobe rimskih careva nalazi se u muzeju sv. Dunata u Zadru. Muzeju ih je poklonio pok. prof. Grgur Zarbarini. I učitelj Herenda u Barbatu posjeduje nešto iskopanog novca. Prema dosad poznatim rimskim spomenicima Rab je, čini se, najbolje cvao u starom vijeku za dobe cara Antonina u II. i III. stoljeću.

Kršćanstvo je bilo poznato u Dalmaciji, rimskoj provinciji, već u prvom stoljeću kršćanske ere. Upoznali su je s njime domaći veteranci, koji su kao vojnici legionarci služili najviše na istoku, u Siriji, kao i vojnici istočnih rimskih legija, koji su obično služili u Dalmaciji i Iliriku. U II. stoljeću živilo je već po gradovima dosta kršćana. Kako po druguda, tako i po Dalmaciji sticala je nova vjera sve više pristaša i među nižim i među višim slojevima u narodu. Uređenih crkvenih općina ipak, kao da u Dalmaciji nije bilo sve do III. stoljeća. Najstarija kršćanska općina u Dalmaciji uredila se u metropoli, glavnom gradu pokrajine, *Saloni*. Polovicom III. stoljeća dobila je ova najstarija crkvena općina u provinciji i svoga biskupa. Prvi do danas poznati biskup sv. Venancije bio je misionski biskup. On

je kao takav rasprostranio kršćansku vjeru po cijeloj pokrajini i utemeljio ili uredio u raznim gradovima provincije nove crkvene općine. Da li je i još koji drugi grad u Dalmaciji, osim Salone, prije *milanskog edikta* (313.) imao svoga biskupa, ovo je pitanje, na koje se ne može da dade stalan odgovor. Najvjerojatnije je, da se je Dalmacija hjerarhički uredila tek nakon milanskog edikta, kad su prestala pro-

Staro-kršćanski sarkofag iz V. stoljeća, nađen u Barbatu.

gonstva i nastupio za crkvu mir. U ovo doba dobili su i drugi gradovi u Dalmaciji svoje biskupe. Među ovim gradovima bio je Rab (Arbe). Da je u Dalmaciji već u prvoj polovici IV. stoljeća bilo više biskupskih stolica, to nam svjedoči sv. Atanazije Aleksandrinski, koji kaže, da su na crkvenom saboru u Sardiki (343. i 344.) bili i dalmatinski biskupi.

Prema Actima dvaju crkvenih pokrajinskih dalmatinskih koncila, koji su se držali u Saloni (530. i 533.) postojale su onda, na području Metropolije solinske, slijedeće biskupije:

1. *Arba (Rab)*, 2. *Jader (Zadar)*, 3. *Scardona (Skradin)*, 4. *Narona (Vid u Neretvi)*, 5. *Epidaurum (Cavtat, Stari Dubrovnik)*, 6. *Martaritona (Martar ili Mostar)*, 7. *Betoensis (Bistna kod Zenice)*, 8. *Siscia (Sisak)*, 9. *Boroensis (blizu izvora Save)*.

Prvu seobu naroda ili seobu germanskih plemena prouzročili su Huni, uralo-altajski narod, koji je negdje (oko 375.) napustio svoja stara sjedišta u sjeverozapadnoj Aziji i provalio u Europu. Ovaj narod potjerao je pred sobom, prema granici carstva rimskoga (limes imperii), razna germanska plemena. Ova su potražila i našla zaklon u pograničnim provincijama velikog carstva.

Napredovanje Huna i istočnih naroda prema zapadu, prisili ova plemena, da do brza napuste i ova nova sjedišta i da potraže druga sigurnija.

S oružjem u ruci provale oni napred u carstvo i razliju se kao pljačkaške čete pohlepne za novcem, srebrom i zlatom po čitavome carstvu, koje je već bilo raztrojeno u zapadno i istočno.

Za ovih provala nestane zapadnog carstva (476.), a istočno, suženo u uske granice, spasi se. Dalmacija bila je jedina zemlja od svega zapadnoga carstva, u kojoj se je za ovih prvih provala uzdržao i uzčuvao stari rimski red i vlast. Ovdje je (480.) vladao car Nepos, koji je stolovao u Dioklecijanovoj palači blizu Salone. Tek (493.) podpade Dalmacija pod istočnogotskoga kralja Teodorika (Dietrich von Bern) i postane sastavni dio istočnogotskog kraljevstva, koje je obuhvatalo svu Italiju, Dalmaciju i Panoniju. Za tridesetgodišnje mirne vladavine Teodorikove (493.—526.) podiglo se je u njegovom kraljevstvu veliko blagostanje. I u Dalmaciji, činilo se, da su se povratila vremena prvih careva carstva. Popravljali su se stari putevi, vodovodi, kupelji i zidale su se nove crkve.

Povratak boljih vremena ponukao je i solinskoga biskupa Honorija, da kao metropolita dalmatinski pozove biskupe ostalih dalmatinskih gradova dva puta u Solin na pokrajinski crkveni koncil.

Među biskupima, koji su prisustvovali jednom i drugom sinodu spominje se i rapski biskup *Tycianus*. Ovaj je potpisao akte jednog i drugog sinoda (Tycianus Episcopus arbensis subscripsit). Rab je dakle još (530. i 533.) stajao čitav, kao stari rimski grad i imao je svoga biskupa. Biskup Tycijan je jedini rapski biskup iz stare latinske dobe, kojemu znamo za ime. Iz ovih prvih vjekova kršćanstva uz spomenuti već sarkofag sačuvao se je i jedan zlatni križić iskopan u ruševinama bivšeg samostana sv. Stjepana. Opisan sa slikom u Bullettino di Arch. e stor. dalm. 1906. str. 24.

Padom istočnogotske države i restauracijom carske vlasti u Italiji dođe i Dalmacija pod vlast bizantinskih ili istočnih careva (544.). Ali ovo prvo vladanje istočnorimskih careva bilo je u Dalmaciji jako kratkotrajno.

Druga seoba naroda ili seoba slavenskih plemena, koju su prouzročila dva nova turanska naroda: *Avari* i *Bugari* lišila je istočno carstvo brzo svih na zapadu stečenih pokrajina, dapače bila je zaprijetila i samom njegovom opstanku. Od ovih novih *barbara* spasio je carski dvor u Europi jedva prestolnicu, koju je branila sva carska vojska i sve brodovlje, dok su pokrajine bile prepuštene same sebi.

U ovo doba poplave Dalmaciju Slaveni i Avari. Prva njihova jača provala zbila se ljeti (597.), a po tom bile su njihove provale sve češće i snažnije. Papa Grgur I. bio je (599.) teško zabrinut i za samu Italiju, kamo su Avari i Slaveni mogli veoma lako preći preko Istre, koju su već više puta bili oplijenili.

U ovo doba bili su još čitavi samo gradovi i na primorju i na otocima u Dalmaciji. Tek nakon smrti zaslužnog cara Maurikija (604.) došao je i na njih red da propadnu. Skupa sa nekad slavnom Salonom, koja je postradala (614.), budu dakle i oni porušeni. Stanovništvo najviše izgine ili se pak razbježe kojekuda. Mi držimo, da nije nikako vjerojatno, da se je ovom prilikom spasilo ono nekoliko gradova na obali i na otocima, što ih u X. stoljeću navodi dvorski povjesničar car Konstantin i kaže da su sačinjavali tako

zvanu *dalmatinsku temu.* I zato mi držimo, da je onom prigodom postradao i grad Rab, *stara Arba*, i da su se već onda na otok doselili prvi Slaveni.

Avarsko-Slavenski savez, koji je gospodovao nad cijelim Balkanskim poluotokom, bio se odlučio, da uz pomoć Persijanaca udari i na samu prijestolnicu carstva, Carigrad. Ali ovdje dožive Avari i Slaveni poraz (626.), nakon kojega se razvrgne njihovo savezništvo i oni se među sobom zarate.

Za ovog rata oslobodi se većina Slavenskih plemena Avarskog gospodstva i stjesnu Avare u Panonsku nizinu između Dunava i Tise, gdje ostadoše gospodari u svojim pringovima sve do konca VIII. stoljeća. Njihovu zemlju osvojio je franački kralj Karlo, koji je obnovio zapadno rimsko carstvo.

RAB KAO AUTONOMNA OPĆINA.

Od 600. p. I. do 1.409.

Nakon rata s Avarima ostanu Slaveni sami gospodari u Dalmaciji. Prestadoše dakle ratovati i počeše se uređivati u novoj domovini. Bili su još pogani i dijelili su se u više plemena. Kao ratari i stočari, ispočetka, malo su marili za zbijene i zidovima zaokružene stare latinske gradove, koji su opustjeli i bez stanovništva propadali. Njima je bilo milije obitavati u prirodi, u bliziní pićnih pašnjaka í na domaku plodnih polja. Oni su za sebe sagradili nova naselja na pristrancima brda, u blizini izvora, na domaku šuma. U novoj domovini nastavili su živjeti, kao što su živjeli u pradomovini. Mjestima, rijekama i planinama nadjeli su nova imena. Samo su negdje usčuvali stara imena, ali su ih preudesili prema svome izgovoru. Tako je nastao od *Salona* — Solin, od *Nona* — Nin, od *Jader* — Zadar, od *Promona* — Promina, od *Curicta* — Krk, od *Arba* — Rab i t. d.

Na području stare Dalmacije živjeli su Slaveni sami za sebe više od jednog stoljeća. Kroz ovo razdoblje pokušali su prvi rimski pape da im se približe. Osobito se zanimao za Dalmaciju papa *Ivan IV.* rodom Dalmatinac (639. od Božića dalje do 642). Njegova je namjera bila, da bar u jednom dijelu Dalmacije, na primorju i otocima, uspostavi carsku vlast i uskrisi crkvenu hierarhiju, ali mu to nije pošlo za rukom. I zato je nakon neuspjeha naredio, da se otkupe i sakupe tjelesa svetih solinskih mučenika, te ih je dao prenijeti u Rim, gdje im je uz crkvu lateransku sagradio, mozaikom ukrašenu grobnicu, u kojoj i danas počivaju.

Obnovljenje bizantinske vlasti u Dalmaciji. Što nije pošlo za rukom rimskim papama u VII. stoljeću, to su postignuli polovicom VIII. bizantinski carevi. Ovi, nakon što su osigurali istočnu granicu carstva u Aziji, da nadoknade gubitak carstva u Italiji (750.), posvete svu brigu tome, da obnove svoju vlast u izgubljenim balkanskim pokrajinama. Nakana im pođe za rukom samo djelomično. Carska vlast bila je obnovljena u najjužnijem dijelu balkanskog poluotoka i na otocima u Jadranskom moru.

Obnovljenje carske moći u Jadranskom moru jedva dočekaju mnogi Grkolatinci u bivšem ravenskom eksarhatu i ostaloj Italiji. Nemogući snositi gospodstvo Longobarda i Franaka presele se u novu carsku provinciju i obnove skupa sa Slovencima, koji su ondje bili, neke stare latinske gradove na otocima i na kopnu. Među ovima poglavitiji bili su: *Tetrangurion (Trogir), Jadra (Zadar)* i *Decatera (Kotor)* na kopnu, a *Curicta* ili *Vegla (Krk), Absoro (Osor)* i *Arbe (Rab)* na otocima. Još su zasnovali dva nova grada: *Aspalatos* blizu stare porušene Salonae, u Dioklecijanovoj palači i *Rausion* na morskoj litici na sjevero-zapadu starog porušenog Epidaurum. Ovi gradovi s otocima sačinjavali su obnovljenu carsku provinciju u Dalmaciji (Thema Dalmatiae).

Nova carska provincija dobije političko i crkveno uređenje poput ostalih provincija carstva. Na glavi političke uprave stajao je *strateg (strategus),* koji nosi još i ova imena: *carski protospatorij, carski patricij, katapan cijele Dalmacije*, napokon i *duks* (imperialis protospathorius, imperialis patritius, strategus Dalmatiae, katapanus totius Dalmatiae, *dux).* On je stolovao u Zadru. U upravi provincije pomagali su ga podčinjeni činovnici, među kojima se spominje *protomandator Dalmacije* (protomandatarius Dalmatiae).

Pojedini gradovi u provinciji uredili su se kao autonomne općine, po uzoru starih rimskih *municipija.* Na glavi svake općine ili grada (kastron, polihnia) stajao je *toparh (toparhes)*, kojega zovu i *princeps, praeses*, napokon *prior.* Priorat trajao je jedan *lustar*, 5 godina. Uz bok prioru stajao je *sudac (judex).*

Veoma uplivna osoba u gradu jest *biskup (episcopus)*. On se spominje svagdje prije nego prior.

Svaki grad dobio je i svoje *gradsko vijeće (consilium)*, u koje dolaze uz biskupa, priora i suca bolji građani. Zato se i zove: *vijeće plemenitih* ili *vijeće dobrih ljudi (consilium nobilium, universitas, comunitas nobilium, consilium bonorum hominum)*. Stanovništvo gradsko dijeli se u *veće* i *manje* ili u *plemenite* i *neplemenite (cives maiores et minores; nobiles et ignobiles)*. Svi skupa sačinjavaju *cio narod (universitas populi)*, a sastaju se jedan ili više puta u *narodnoj skupštini (congregatio populi)* pred crkvom, u atriju *(in inpluvio, ad cisternam)*.

I grad ima svoje činovnike. Među ovima spominju se *tribuni (tribunus Arbe)*. Ovo su vojnički časnici od kojih svaki zapovijeda jednom *bandu*. Tribun je također nadzirao izvršenje osuda. Uz tribune spominju se *općinski blagajnici (camerari)* i *komerčari (comerciarii)* pobirači poreza. Od poreza, što su ga ubirali pojedini gradovi, jedan dio slali su u *blagajnu provincije,* a drugi dio pridržali bi u gradskoj blagajni. Iz provincijalne blagajne podmirivali su se troškovi pokrajinski i plaćali pokrajinski činovnici, a iz gradske, gradski troškovi i gradski činovnici.

U isto doba bijaše uređena i crkvena uprava ili hierarhija. Svaki grad dobije svoga biskupa. U Splitu bude obnovljena stara solinska stolica sa svim pravima i privilegijima. Na novo stečenu provinciju protegnula se vlast carigradskih patrijarka.

Borba dvaju carstva za Dalmaciju. Obnavljanju bizantinske moći u Dalmaciji stane na put Karlo Veliki, uskrisitelj zapadno-rimskoga carstva. Kao zapadno-rimski car, Karlo Veliki svojatao je Dalmaciju za sebe. Zato planu između oba carstva rat, koji se svrši (803.) mirom u Achenu tako, da bizantinskom carstvu ostanu otoci i gradovi na obali, a Karlo dobije vrhovništvo nad ostalom zemljom do Vrbasa i Cetinje.

Ovaj mir teško pogodi dalmatinske gradove. S njim oni su bili potpuno odsječeni od svoga zaleđa, s kojim su živjeli. Zato se oni sami odvrgnu od Bizanta i pređu pod

franačku vlast. Toga radi zarate se opet oba carstva. Ratovanje bude zaključeno novim mirom u Achenu (822.). Zaključci stvoreni u ovom miru povrate u Dalmaciji stanje, koje je bilo nastupilo nakon prvoga mira.

Dalmatinski Slaveni primaju sveti krst i utemeljuju, pod franačkim vrhovništvom, svoju državu. Nakon mira u Achenu ostadoše dalmatinski gradovi i otoci gotovo sve do konca IX. stoljeća potpuno odsječeni od svoga zaleđa. U ovo doba stradali su mnogo od sjeveroafričkih Arapa ili *Saracena,* koji su (841.) na sami drugi dan Uskrsa zapalili grad Osor.

Kroz ovo razdoblje, gotovo od sto godina, zbili su se među dalmatinskim Slavenima veliki događaji. Oni se odrekoše poganstva i budu pokršteni skupa sa svojim plemenskim poglavicama od franačkih vjerovjesnika iz Italije (Aquileja). U Ninu, stolici jednog od najmogućijih poglavica, bude dapače, dozvolom rimskog pape, podignuta biskupska stolica, kojoj je bila podčinjena sva slavenska zemlja od Raše u Istri do Vrbasa i Cetine i od Save do Jadranskoga mora.

Negdje u ovo isto doba javljaju se i kod dalmatinskih i kod panonskih Slavena izrazitiji oblici državotvornog života, koji prelaze uske plemenske granice. *Borna* dalmatinski i *Ljudevit* posavski, franački vazali, nijesu bili plemenski poglavice. Još je manje bio plemenski poglavica knez *Trpimir* (845—864.), koji se ponosno zove *„pomoću božjom knez Hrvata“ (dux Chroatorum juratus munere divino).*

Približenje dalmatinskih gradova Hrvatskoj. Nevoljno stanje dalmatinskih gradova, koji su mirom u Achenu bili potpuno odsječeni od svoga zaleđa, shvatio je car *Vasilije I. Makedonac* (867—886.). Ovaj veliki car i državnik, čim se je uspeo na prijestolje bizantinskih careva, spravi pod svoju vlast *Srbe,* a zatim svrati svu svoju pažnju na njihove zapadne susjede *Hrvate.* Hrvati su već onda bili slobodni i nijesu priznavali franačko vrhovništvo. Vasilije ih presili, da priznadu njega svojim suverenom. Ali ovo

bizantinsko vrhovništvo nad Hrvatima bilo je veoma kratkotrajno. Već (880.) Hrvatska je pod knezom *Branimirom* bila potpuno *samostalna država*, te je kao takova pet godina kašnje primila na svoj teritorij učenike sv. Metodija prognane iz Moravske, koji su sa sobom u Hrvatsku donijeli *Slavensku službu božju*.

Branimir je bio veoma ugledan hrvatski knez, ali njegov ugled još većma odskoči negdje između (882. i 886.) godine. U ovo razdoblje pada naredba cara Vasilija dalmatinskim gradovima i otocima, da imadu u ime mira i odštete za zemljišta, što su ih posjedovali na hrvatskom teritoriju, plaćati vladaru hrvatskom godišnji danak od sveukupnih *720 zlatnika* i usto doprinašati daće u naravi kao: u vinu i drugim plodinama. Od ove sveukupne svote, za ono doba velike, Rab je plaćao *100 godišnjih zlatnika*.

Još su se više dalmatinski gradovi prislonili uz Hrvatsku za najmoćnijega hrvatskog *vladara Tomislava*, utemeljitelja hrvatskoga kraljevstva. Kralj Tomislav je bio veoma dobro viđen u Carigradu. Kao moćnom suparniku bugarskoga cara *Simeuna Velikoga*, carigradski dvor mu je laskao na sve načine. Tako su ga n. pr. iz Carigrada imenovali *prokonsulom* Dalmacije i podijelili mu veoma častan naslov *carskog patricija*. Ovako je postao hrvatski vladar gospodar dalmatinskih gradova i otoka, i njegovo se je ime od sada u crkvama svih gradova spominjalo u *javnim molitvama* i *pohvalama (laudes)*.

Skupa s političkom moći bizantinskih careva prestala je u Dalmaciji i crkvena vlast bizantinskog patrijarha. A biskupi dalmatinskih gradova *zabace raskolništvo (shizmu)* i pređu pod vlast rimskih papa.

Nove političke i crkvene prilike u bivšoj bizantinskoj Dalmaciji, koja je za kralja Tomislava postala sastavni dio hrvatskoga kraljevstva, navedu Tomislava da skupa s dalmatinskim biskupima zamoli papu Ivana X., da dozvoli, da bi se u Splitu sastao crkveni sabor. Papa Ivan udovolji ovoj molbi i pošalje odmah u Split svoje poslanike (legate), koji će presjedati saboru. Godine (925.) sastanu se u splitskoj stolnici uz papine legate svi biskupi dalma-

tinskih gradova i Grgur ninski, biskup Hrvata i više opata i drugih svećenika. Na sabor je došao i Tomislav sa mnogim velikašima svoga kraljevstva i zahumski knez *Mihailo Višević* i još neki srpski velikaši. Između glavnih pitanja, što su se imala da rasprave na saboru bilo je: uređenje crkvene hjerarhije i uređenje granica pojedinih biskupija u novom kraljevstvu. Biskupi dalmatinskih gradova tražili su, da se prošire njihove male biskupije, i da se splitski nadbiskup proglasi *metropolitom* za čitavu hrvatsku državu. Ovi prijedlozi bili su napereni proti hrvatskoj biskupiji u Ninu, kao i još jedan, koji je išao za tim, da se u Hrvatskoj dokine slavenska služba božja. Nakanama dalmatinskih biskupa opre se biskup ninski Grgur, ali jer je bio sam i osamljen, lišen dapače potpore samog kralja Tomislava, jedva je mogao da što postigne.

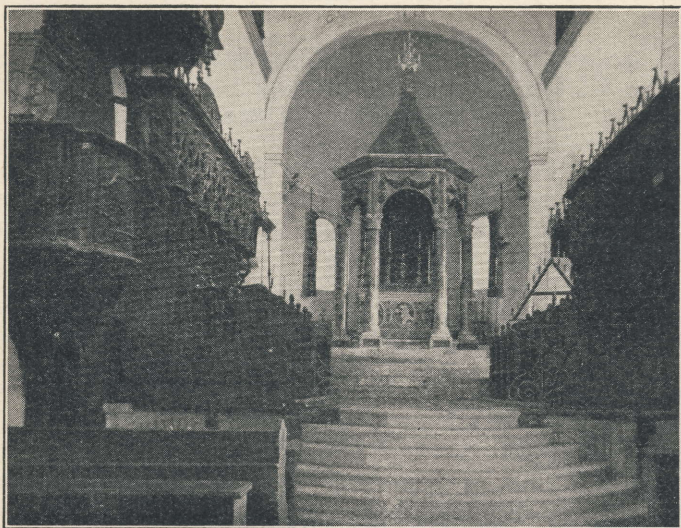
Još gore bilo je Grguru na drugom crkvenom saboru, koji se je (928.) i opet sakupio u Splitu. Dalmatinski biskupi uspjeli su na ovom saboru, da se splitskom nadbiskupu priznade metropolitska vlast nad cijelom Hrvatskom do Drave. Još više su postigli, jer je bila dokinuta ninska hrvatska biskupija, a mjesto nje uskrišena stara skradinska, kamo je bio prenešen biskup Grgur. Napokom postigli su i ono zašto su se najviše borili, a to je, da su kod novog zaokruživanja biskupija, njihove biskupije bile povećane. U slavensku službu božju ovaj se sabor nije dirao. Očito se je bojao nezadovoljstva i pobuna u narodu.

Veoma je vjerojatno, da je ovom prilikom i rapska biskupija bila proširena i dobila cio otok Pag i jedan dio susjednog kopna.

Dalmatinski otoci i gradovi, među kojima i Rab ostadoše nesmetano u vlasti hrvatskih kraljeva sve do konca X. stoljeća. Hrvatski kraljevi ostaviše im netaknutu njihovu gradsku samoupravu. Samo su sebi pridržali pravo, da potvrde *gradskog priora*, koga bi izabrali *gradski patriciji (gradsko plemstvo)*. Gradovi su i nadalje plaćali hrvatskim kraljevima godišnji danak.

Ovo je, čini se, bila jedna od najsretnijih doba dalmatinskih gradova. Kroz ovo doba umnožilo se je njihovo

stanovništvo useljenjem novih slavenskih porodica iz okoline i razvili su se u njima raznovrsni *zanati*, *obrti*, *trgovina* i *ribolov* Od jake mornarice kralja Tomislava, koja je brojila *80 velikih brodova (sagina)*, a *100 malih (condura)* dobar dio pripadao je ovim gradovima. Blagostanje bilo je općenito. S blagostanjem podigla se u ovim gradovima i duševna obrazovanost, koju su promicale osobito *crkovne*

Unutrašnjost crkve sv. Marije Velike (bivša rapska stolnica) kor i ciborij oltar.

(kapitularne) i *redovničke (samostanske) škole*. Od umjetnosti je osobito napredovalo: *graditeljstvo* i *zlatarstvo (izradba zlatnih nakita)*. Gradile su se najviše crkve i samostani. U *ukrasima* ili *ornamentici* javlja se motiv: *pleter* ili *pletenica*. Nema sumnje, da se u ovim motivima vidi neki slavenski upliv.

Od ovog ornamentalnog stila, koji je bio u običaju najviše od VIII. do X. stoljeća, sačuvalo se i na Rabu nekoliko ulomaka i ostataka. Među ovima najvažniji jesu:

1. *Kapa* i *timpani* ciborijoltar u bivšoj rapskoj crkvi.

2. Mramorni *riljev Hrista,* koji se nalazi uzidan nad sjevernim pobočnim vratima iste crkve.

3. Jedan *timpan* iz kamena, koji se čuva u klaustru samostana sv. Eufemije.

4. *Tri ploče*, od kojih se dvije čuvaju u istom klaustru, a jedna nad južnim vratima samostanskim.

5. Još jedna *ploča* u dvorištu crkvice sv. Marina u gradu Rabu.

Sukob i prve borbe s Mlecima. Prvi poznati nam sukobi između Hrvata i Mlečana na Jadranskom moru desili su se još u prvoj polovini IX. stoljeća. Mlečani su se još u ono doba bavili trgovinom roblja. Kao zloglasnim trgovcima, Slaveni su im, istočnih obala Jadranskoga mora, vraćali šilo za ognjilo plijeneći na moru njihove brodove. Osobito su u ono doba mletačke lađe progonili još poganski *Neretvljani.*

Za hrvatskoga kneza Domagoja (864—876.) borbe između Hrvata i Mlečana budu još žešće. Na duždevskoj stolici sjedio je u ono doba *Urso Portecijak I.*, koji je kao saveznik cara Vasilija I. Makedonca, udarao na Domagoja. Ove borbe Hrvata i Mlečana prestale su izmirenjem Hrvatske s carem Vasilijem za vladanja kneza Zdeslava.

Nove borbe između Neretvljana planu (887.) za dužda *Petra Kandijana,* koji bude poražen i u vojni izgubi život. Ova nedaća prisili Mlečane, da se odluče na plaćanje *godišnjeg danka (solidus census)* od 500 zlatnika, hrvatskom vladaru i tako sebi osiguraju nesmetanu plovitbu i trgovinu na Jadranskom moru.

Od ovoga danka oslobodi Mletke dužd *Petar II. Orseolo.* Ovaj dužd se je okoristio neslogom u kraljevskoj hrvatskoj kući i zaštitom cara Vasilija II. Makedonca, pa je, sakupivši veliko i sjajno brodovlje, na sam Spasov dan (19. maja 1000.) krenuo u Dalmaciju. U Dalmaciji mu se redom pokloniše svi gradovi među kojima i Rab. Nakon što je zauzeo i porušio Lastovo i Korčulu, jaka uporišta Neretvljana i sklopio savez i prijateljstvo s novim hrvatskim kraljem Krešimirom Suronjom, ostavivši dalmatinske

gradove slobodne, povrati se u Mletke, gdje ga svečano dočekaju.

Mir i prijateljstvo između Mletaka i Hrvata bilo je veoma kratkotrajno. Krešimir Suronja nije mogao da pregori gubitak dalmatinskih gradova, a i ovima je brzo dojadilo mletačko vrhovništvo, zato se rado povrate pod vrhovništvo Krešimirovo. U Mlecima je bio duždom *Oton Orseolo* sin Petra II. On sakupi brodovlje i krene u Dal-

Stari grad Rab s mora.

maciju i opet preotme dalmatinske gradove hrvatskom kraljevstvu.

Na svojem pohodu u Dalmaciju, došao je dužd Oton u mjesecu julu i na Rab. U Rabu mu se poklone biskup *Majus* i prior *Bellata* sa svećenstvom i pukom *(cum clero et populo)*. Oton učini s Rabljanima ugovor, u kojemu Rabljani priznadu mletačko vrhovništvo i obvežu se na godišnji danak od *deset librica svile (libras de seta serica decem)*.

Do godine (1050.) ostanu dalmatinski gradovi pod vrhovništvom mletačkoga dužda kao saveznika bizantinskoga carstva. Tek, kad se negdje oko 50. godine, Stjepan I. nasljednik Krešimira III. pomiri s bizantinskim carstvom, povrate se dalmatinski gradovi, osim Zadra, pod upravu i vrhovništvo hrvatsko.

Petar Krešimir IV. i Dalmacija. Posve novu politiku zavede u Dalmaciji Petar Krešimir IV., obnovitelj hrvatskoga kraljevstva. Da bi dalmatinske gradove čvrsto priljubio uz ostalu državu, on se prozove *kraljem Dalmatinaca i Hrvata (rex dalmatinorum et chroatarum)*, a svoje kraljevstvo, *kraljevstvom Dalmacije i Hrvatske (regnum dalmacie et chroacie)*. Usto ostavi spomenutim gradovima netaknute svakome svoje povlastice i gradsku samoupravu, a njihove biskupe i priore uzme sebi za prve savjetnike. Još je darivao novim povlasticama njihove crkve i samostane. I u borbi između *latinaša* i onih, koji su branili *slavensku službu božju* postavio se je više na stranu prvih.

Ovom svojom politikom kralj Krešimir stekao je veliku naklonost dalmatinskih gradova, tako te se je i grad Zadar, koji je priznavao mletačko vrhovništvo sklonio pod njegovu vlast. Nakon dobitka Zadra mogao se je Petar Krešimir zbilja dičiti time, da je sam gospodar Jadranskoga mora, te je zato potpuno opravdano ovo more zvao *svojim dalmatinskim morem (nostrum dalmaticum mare)*.

U Rabu je u vrijeme Krešimirovo biskupovao biskup imenom *Drago*. Ovaj biskup morao je biti veoma poduzetan i radin muž, a k tomu još i veliki pristaša i ljubimac kralja Krešimira. Godine (1059.) dogovorno sa svojim svećenstvom i priorom *Majem* i ostalim rapskim pukom, pozvao je biskup Drago na Rab Benediktance i dao opatu *Fulkonu* velike posjede i dvije crkvice sv. Petra i sv. Ciprijana u Drazi (in Valle), da uz jednu od njih sagradi samostan za svoju braću.

Godine 1066., kad se je kralj Petar Krešimir sa svojom dvorskom svitom nalazio u gradu Šibeniku, uz ostale biskupe i splitskog metropolitu Lovru, nalazio se je uz moćnog kralja i biskup Drago. I godine 1070. nalazimo

biskupa Draga kod kralja Krešimira na njegovom kraljevskom dvorcu u Biogradu (in Belgrado). Krešimir je ovom prigodom, zamoljen od samoga Drage, potvrdio posebnim pismom ispravu utemeljenja i darovnicu Rabljana samostanu sv. Petra u Drazi (16. maja 1070.). Drugo puno važnije pismo izdao je kralj Krešimir biskupu Dragu 18. julija 1070.). U ovom pismu uzeo je on pod svoju zaštitu i okrilje rapsku crkvu i potvrdio njezinu jurisdikciju nad županama u susjednom velebitskom Podgorju, Lici, Bužanima i Bučačima, kao i na otoku Pagu, osim u nekoliko sela, koja je pred malo vremena predao ninskom biskupu. Ovo posljednje pismo sačuvalo se u izvornoj pergameni sa velikim voštanim kraljevim pečatom, a pergamena se je čuvala u rapskom *Santuariju* (moćniku), gdje su se čuvale i mnoge druge pergamene. Danas se nalazi u zemaljskom arhivu u Zagrebu. Na pečatu se vidi kralj, gdje sjedi sa žezlom i zemaljskom kuglom u rukama, a okolo se čita: „*Sigillum regis Cresimirri Dalm(acie) ac Chroa(cie)*". (Šufllaj bi htio, da je ovo pismo krivotvoreno). Istom zgodom izdao je kralj Petar Krešimir posebno pismo i rapskoj općini. U ovom pismu poklonio je Rabljanima za sva vremena grad *Kesu (castrum Chisse)* sa svim njegovim pripadnostima.

Za nasljednika Petra Krešimira, pod kojima je radi nutarnjih nesloga država Hrvata i Dalmatinaca sve više slabila, dođoše dalmatinski gradovi u veoma teški položaj. Živjeli su u vječitoj nestalnosti i strahu, da ne izgube svoju samoupravu (autonomiju) i svoje slobode ili povlastice. U Jadransko more stanu se u ono doba zalijetati južnoitalski *Normani (Veragi).* Oni su (1075.) pohodili svojim brodovljem i grad Rab. U Rabu je u ono doba bio biskupom neki *Domana* rodom iz Osora. Normani podsjednu grad i stanu ga biti s mora i s kopna. Opsjedanje je započelo na 14. aprila. Kad je grad već bio odlučio, da se preda na milost i nemilost, uteče se biskup Domana zaštiti *sv. Kristofora* mučenika, čiju glavu, koja se čuvala u moćniku rapske crkve, u svečanom ophodu iznese na najtvrđu gradsku kulu. Svi građani čvrsto su vjerovali,

da će im Bog, po zaštiti i zagovoru svetog mučenika pomoći. I zbilja, na 9. maja, odjedrilo je neprijateljsko brodovlje, i grad je ostao spašen. Da ostane i u potomcima vječita uspomena *na čudesnu obranu*, odredi biskup Domana, da se svake godine na 9. maja slavi velika svečanost *dan pobjede (dies Victoriae)*.

U to su se i u Mlecima počeli opet baviti mišlju, kako bi ponovno spravili dalmatinske gradove pod svoje vrhovništvo.

I zbilja (1076.) krene mletačko brodovlje u Dalmaciju i prisili sve gradove na kopnu i na otocima, da priznadu duždevo vrhovništvo, i da se obvežu, da već ne će nikada primati tuđina k sebi.

Sad dođe na hrvatsko prijestolje, voljom Grgura VII. pape, *Dmitar Zvonimir*. Njemu se za njegovog krunisanja, u crkvi sv. Petra u Solinu, poklone i dalmatinski gradovi. Nakon Zvonimirova krunjenja porasla je opet moć i ugled hrvatsko-dalmatinske države. Hrvatsko-dalmatinsko brodovlje združeno s normanskim potuče (1083.) pod Dračem združeno bizantinsko-mletačko brodovlje. Nakon ovoga poraza ustupio je car Aleksije Komnen sva svoja *„prava“* na Hrvatsku i na Dalmaciju svomu vjernomu savezniku duždu *Vitalu Faliero*, kao odštetu za učinjene usluge. Naravno, da se je dužd morao za onda, da zadovolji samim naslovom *vojvode Dalmacije i Hrvatske (dux Dalmatiae et Chroatiae)*.

Nakon prijeke smrti kralja Dmitra Zvonimira, zavladale su u hrvatskom i dalmatinskom kraljevstvu opet unutarnje borbe. Ni sami gradovi na obalama i na otocima nijesu bili među sobom složni. Ove borbe dovele su kraljevstvo na rub propasti. Za ovih borba izumre narodna kraljevska porodica, a na prijestolje budu podignuti tuđinci, ugarski *Arpadovci*.

U ovom razdoblju zbile su se dvije druge *čudesne obrane* grada Raba. Na biskupskoj stolici u Rabu sjedio je u ono doba biskup *Pavao* nadimkom *Lupus*. Ove čudesne obrane grada Raba po zagovoru sv. Kristofora mučenika opisao je (1308.) rapski biskup *fra Juraj de Hermolais*

u spisu *Čudesa sv. Kristofora (Miracula s. Christophori).* Kao izvore za ovaj spis upotrijebio je, kako sam kaže, *starije pisane spomenike i usmenu predaju (prout in historiis antiquis ac a senioribus legisset et audivisset).* Uspomena na ova čudesa bila je veoma živa među Rabljanima sve do početka XIX. stoljeća.

Emailovana pločica od križa kralja Kolomana.

Borbe za Dalmaciju pod Arpadovcima. Pod vladom Arpadovaca nijesu se ni dalmatinski gradovi ni Hrvatska nauživali mira. S jedne strane neprestane borbe i trzavice u samoj kraljevskoj kući, a s druge, vanjski neprijatelji izlagali su i Hrvatsku i spomenute gradove na veoma velike kušnje.

Opet su veoma vješto znali da izrabe unutarnje borbe u kraljevstvu lukavi Mlečani. Oni su postepeno išli za tim, da učvrste svoju vlast u dalmatinskim gradovima i da istisnu odanle svaku vlast ili upliv hrvatsko-ugarskih kraljeva, te tako postanu sami gospodari Jadranskoga mora. Da su Mlečani sve više uspjevali u ovim svojim osnovama, tomu su bili mnogo krivi sami kraljevi Arpadovci. Oni nijesu shvaćali važnost dalmatinskih gradova, pa su ih zato slabo podupirali u njihovoj borbi za slobodu proti pohlepnim Mlečanima.

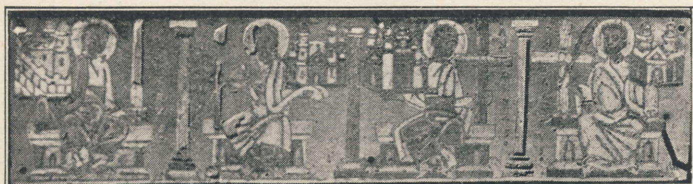
Sam *Koloman,* prvi Arpadovac, koji je sjeo na hrvatsko prijestolje i bio okrunjen hrvatskom krunom, odazvao se (1098.) pozivu dužda Vitala Mikieli i sklopio s njime neki *savez* i *prijateljstvo* priznavši mu vrhovništvo nad dalmatinskim gradovima i naslov *vojvode Dalmacije i Hrvatske.*

Ovu svoju pogrešku ispravio je Koloman tek nakon krunjenja u Biogradu, valjda na zahtjev hrvatskih velikaša. Stvorivši sporazum s carem Aleksijem Komnencom odrekao se je prijateljstva s Mlečanima, a onda otišao u Dalmaciju i primio sve gradove na kopnu i na otocima u svoju vlast i pod svoje vrhovništvo. Imajući sve dalmatinske gradove u svojoj vlasti, sazove *ispred Zadra*, na otvorenom polju sabor, na koji su došli svi biskupi i svi priori dalmatinskih gradova. Na ovom saboru (1107.), zakleo se kralj Koloman, za sebe i za svoje potomke i nasljednike: da će poštivati drevnu samoupravu dalmatinskih gradova i da će im pripustiti slobodan izbor biskupa i priora. Još ih je oslobodio godišnjeg danka, što su ga do onda plaćali hrvatskim vladarima i podijelio im neke nove povlastice. A zatim je primio od predstavnika pojedinih gradova prisegu vjernosti.

Na saboru kod Zadra bio je i rapski biskup Pavao. On je dobio od kralja Kolomana, za svoju crkvu, potvrdu Krašimirove povelje (1111.). Izvornik ove povelje na pergamentu, s velikim kraljevim pečatom od voska, nalazi se u zemaljskom arhivu u Zagrebu. Prije se je i ova pergamena čuvala u Santuariju rapske stolnice. I danas se još čuva u rapskom moćniku jedna uspomena na kralja Kolomana. To su *neke bakrene zlatom pozlaćene pločice* sa emailovanim sitnoslikama ali žalibože jedna manjka. Ovo su bez sumnje ostatci križa, što ga je kralj Koloman bio poklonio biskupu Pavlu. Dalmatinski gradovi ne ostadoše dugo pod vrhovništvom hrvatsko-ugarskih kraljeva. Mletački dužd Ordelaf Falier pređe ih (1116.) i skuči pod svoje vrhovništvo. Kad se je ovo dogodilo, u Rabu je još biskupovao biskup Pavao, a gradski knez (comes) bio je neki *Oriens*. Ova su dvojica (1116.), sporazumno s općinskim vijećem, poslali pred dužda Ordelafa Faliera u Zadar poslanike: nekog *Vitaču i Matija Rage* djakone, da s njim ugovore uvjete za predaju svojega grada pod mletačko vrhovništvo. Prema jednom službenom spisu iz godine 1118., koji je bio učinjen na uspomenu (in recordationem) potomcima, priznao je dužd Ordelaf onom prigodom Rabljanima sve povlastice, što su ih

uživali pod bizantinskim carevima i pod *ugarskim* kraljem Kolomanom. U spisu se kaže da je bio sastavlje*n* u *predvorju (in atrio)* rapske stolnice.

Ovaj put je Rab skupa s Zadrom, Krkom i Osorom ostao dugo pod mletačkim vrhovništvom. Kad su Mlečani pokušali, da svoje vrhovništvo nad ovim gradovima pretvore u potpuno gospodstvo, pošalju Rabljani duždu Vitalu Falieru poslanstvo od nekoliko svojih građana. Među poslanicima se izrično spominju: neki *Andrija*, *Kristofor* i *Vital* svećenici; *Dobrenja* i *Prestancije* suci; *Lampridije* župan, i još od građana: neki *Albert, Dobroslav, Fusk, Stjepan*, *Bertold, Nikola*, *Grube* i *Diminja*. Ovi su poslanici zatražili od dužda, u ime svoje općine, da im se po-

Druga emailovana pločica s križa kralja Kolomana.

vrati staro pravo slobodnog izbora kneza. Dužd posavjetovavši se sa svojim savjetnicima izdade im posebno pismo (18. juna 1166.), u kojem im usliša molbu samo djelomično, i pod stalnim uvjetima. Rabljani će, kaže se u pismu, unapreda moći da predlože duždu mletačkomu sebi za kneza ili *4 od svojih građana* ili *2 građanina mletačka.* Ovo pismo nije zadovoljilo Rabljane, i zato su se oni (1190.) pomirili s Zadranima neprijateljima republike i priznali vrhovništvo Bele II. (III.). Kao poslanici u Zadru spominju se *biskup Andrija*, pod kojim je papa Aleksandar III. posvetio drugu novosagrađenu rapsku stolnicu, *podknez Petrić (Petrico Surse)* i *Stjepan Martinov (Martinusio)*. Ali nakon same tri godine, morao se Rab opet povratiti pod vrhovništvo republike. Na 24. septembra 1113. došao je na Rab *Petar Fuskaren* poslanik duždev, da primi od Rabljana zakletvu

vjernosti. Rabljani su ovu zakletvu položili samo nakon zakletve od strane poslanika, da će im biti čuvani njihovi stari običaji i prava.

Deset godina kasnije zauzme dužd Henrik Dandalo pomoću križara i grad Zadar i dade ga iz temelja porušiti. Kad je nakon Dandola došao na duždevu stolicu Petar Ziani, bivši rapski knez, Rabljani se požure, da osiguraju sebi grad Kesu na otoku Pagu.

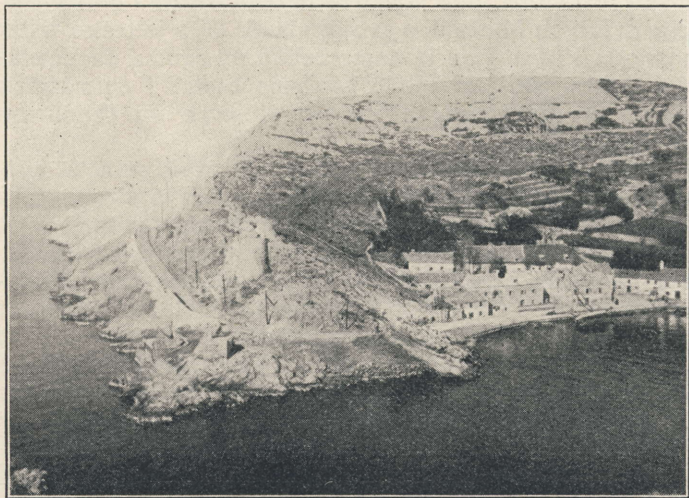
Godine 1242. za kralja Bele III. (IV.) povratili su se Rab, Zadar, Krk i Osor opet pod vrhovništvo hrvatsko-ugarskog vladara, ali već nakon godine dana, iza nesretne bitke pred Zadrom padu opet pod Mletke, pod kojima ostadoše do god. 1358. Ovom prilikom iseli se mnogo porodica iz ovin gradova. Svi kolovođe otpora proti Mlecima otiđu sami u progonstvo. Zadarski nezadovoljnici presele se u Nin, a Rabljane nastani *ban Stjepan*, od roda bribirskih Šubića, u *Jablancu* ili *Jablaniću*. Ovomu gradu podijeli ban Stjepan (1251.) sva prava i povlastice, što su ih uživali stari dalmatinski gradovi.

Ljudevit Anžuvinac povraća Dalmaciju hrvatsko-ugarskom kraljevstvu. Po izumrću Arpadovaca dođu na hrvatsko-ugarsko prijestolje napuljski *Anžuvinci*. Ovi su bolje nego Arpadovci shvaćali važnost Dalmacije. Njih je Dalma-, cija preko Jadranskoga mora spajala sa starom domovinom, sa Napuljem, sa zapadnom Europom i zapadnom kulturom u kojoj su bili odgojeni. U njima je zato Dalmacija našla jaki oslon i jaku pomoć u borbi proti mletačkoj prevlasti, proti Mletaka, koji su pomalo podkopavali temelje autonomije njezinih starih gradova, narivavajući im za knezove svoje ljude, najviše ekonomski propale mletačke plemiće.

Sjeverno-dalmatinske gradove Zadar, Rab, Osor i Krk bila je spravila pod mletačku vlast samo sila, a držala ih je samo neka politička nužda. Sami se nisu mogli da brane od Mlečana, a kraljevi Arpadovci slabo su ih pomagali. Dapače ni prvi vladar iz kuće Anžuvinaca nije ispunio njihovih nada.

Karla Roberta, prvog Anžuvinca, doveo je (1300.) na hrvatsko-ugarsko prijestolje moćni hrvatski *ban Pavao* od

roda Šubića. Ovaj ban pripada bez sumnje među najveće muževe u hrvatskoj povijesti. Kad je dao dovesti Karla Anžuvinca u Hrvatsku, bio je na vrhuncu svoje moći, kao *ban Hrvata (banus Chroatarum)* i *gospodar Bosne (dominus Bosnae)*. Njegova se je vlast protezala od Gvozda do Neretve i od Jadranskoga mora do Save i Drine. Njegovu vlast priznavali su i gradovi Split i Trogir, a i mletački Zadar htio ga je imati sebi za kneza. I grad Rab

Grad Jablanac.

živio je s banom Pavlom u prijateljstvu. Godine 1307. ban Pavao izdao je rapskoj općini, u svom gradu Skradinu, posebno pismo. U ovom pismu potvrdio je svojim rapskim prijateljima miran posjed pašnjaka i šuma u svojoj banovini i sva prava nad kaštelom Jablanićem. Izvornik ovoga Pavlova pisma na pergamentu nalazi se u zemaljskom arhivu u Zagrebu. Ban Pavao gojio je u svom srcu velike osnove. Njegova je misao išla za tim, da sve dalmatinske gradove oslobodi ispod vrhovništva mletačkoga. Osnove mu pomete smrt (1312.).

Proti njegovom sinu Mladenu, koji ga je nasljedio u banstvu, urotili su se svi ovogvozdanski velikaši. Njih su u borbi proti nesretnom Mladenu potpomagali i Mleci i sam kralj Karlo Robert. Ko se okoristio ovim borbama, to su bili Mleci. Oni su za ovih borba protegli svoje vrhovništvo na gradove Split, Trogir, Šibenik i Nin, te napokon na sve otoke i obalu u Dalmaciji od Zrmanje do Cetine.

Kad je dakle Ljudevit Anžuvinac stupio na hrvatsko-ugarsko prijestolje, okô njegove države, obale i otoke Dalmacije držali su Mlečani u svojoj vlasti. Ovo je teško tištilo ponosnoga kralja, i on je samo čekao na zgodu, da povrati svojoj državi, što joj je bilo himbeno oteto. I dalmatinski gradovi, siti mletačkog vrhovništva, samo su čekali čas svoga oslobođenja.

Godine 1345. dođe kralj Ljudevit prvi puta u ovogvozdansku Hrvatsku. Ovaj kraljev dolazak u strane, koje su bile na domaku dalmatinskih gradova, silno obveseli njihove građane. Najviše je blizina kraljeva boravka djelovala na Zadrane. Oni se svi listom pobune proti Mlečanima i pređu pod vrhovništvo Ljudevitovo. Nevjera Zadrana ljuto se kosnu Mlečana, i oni pošalju na buntovni grad brojno brodovlje s jakom vojskom. I kralj Ljudevit priskoči gradu Zadru u pomoć, ali najviše s neopreza bude poražen od Mlečana. Našto grad Zadar primi od Mlečana teški mir, a i Ljudevit utanači s njima primirje na osam godina.

Prvi pokušaj Ljudevitov, da povrati svojoj državi dalmatinske gradove, bio je dakle svršio nesretno. Ali mladi kralj nije zato klonuo. On je ljubio Dalmaciju. On je znao, da dalmatinski gradovi jedva čekaju, da dođu pod njegovu vlast. On je zato odlučio, da im ispuni želju. Kroz osamgodišnje primirje spremi se Ljudevit za *veliki rat* i počme ga (1356.). Povod za započetak neprijateljstva dali su mu sami Mlečani, kad su mu himbeno oteli grad Skradin. U dvogodišnjem ratu porazi Ljudevit republiku i u Dalmaciji i u Italiji. Poražena republika zatražila je od svoga pobjeditelja mir. Ljudevit pristane na mir, koji je (18. februara 1358.) bio sklopljen u Zadru u *sakristiji samostana sv. Frane na Zidinama.* Mleci su u ovom miru predali pobjedo-

nosnom kralju svu obalu i otoke dalmatinske od Kvarnera do Drača, a dužd morao se je odreći naslova *vojvoda Dalmacije i Hrvatske*, kojim se je ponosio.

Mirom u Zadru bila je dalmatinskim gradovima povraćena sloboda. Oni su u onom času osjetili, da je nestalo möre, koja im je ležala na prsima, i koja im nije dala, da slobodno dišu. Pod vrhovništvom kralja Ljudevita ublažile su se najprije u njima borbe i razmirice između *patricija (nobiles)* i *pučana (populares)*; a zatim se je, kao posljedica mira i opće sigurnosti, počelo da razvija blagostanje. Osobito je napredovala trgovina sa zaleđem i s gradovima u prekomorskoj Italiji. Naporedo s trgovinom počeli su se razvijati i raznovrsni obrti, a nadasve *brodarstvo* i *zlatarstvo (sitno umjetnički obrt)*.

Kao što je kralj Ljudevit volio Dalmaciju, tako su i dalmatinski gradovi ljubili kralja Ljudevita, kralja oslobodioca. Oni su dapače htjeli, da uspomenu na velikog kralja uzdrže trajnu u svojem potomstvu. I zato je svaki odlučio, da na uspomenu oslobođenja ustanovi osobite godišnje svečanosti. Dne 21. jula 1364. sakupili su se dakle i rapski oci u *velikom vijeću (congregato generali consilio)* i zaključiše: da se dan 9. maja, kad se je u crkvi rapskoj svetkovala uspomena na čudesnu obranu grada po zagovoru sv. Kristofora, i na 27. jula, kad se je slavila uspomena na njegovu mučeničku smrt na *spomen i uzveličenje Velikoga kralja (ad laudem et extollentiam Summi regis)* proglase *javnim općinskim svečanostima (tempus feriarum)*. Isto tako zaključe, da se prigodom ovih svečanosti ne smije za petnaest dana u gradu krojiti pravda, niti progoniti dužnike. Također bude određeno, da svi gradski vjećnici, koji se budu na predvečerje *dana Pobjede* nalazili u gradu, moraju prisustvovati *svečanoj večernjici (vesperis majoribus)* i pokloniti sv. Mariji *voštanicu (unum candellotum)* najmanje od *jednog groša (saltem pretii unius grossi)*. Ovom prigodom bio je također zaveden običaj, da *crkovinari sv. Marije (procuratores ste. Marie)* na predvečerje *dana Pobjede* pošalju svim crkovnim i svjetovnim poglavicama na dar određeni broj *fiala vina (fiale vini)*. Rek bi dapače,

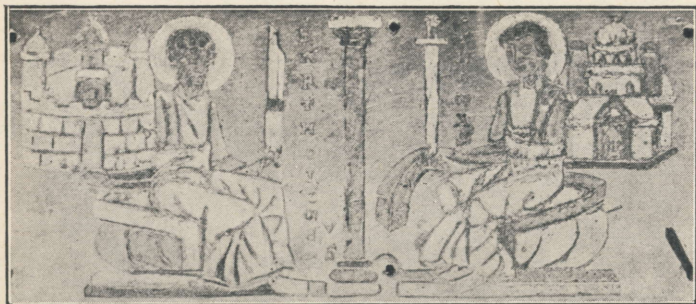
da su ovom istom prigodom i na Rabu kao i u Zadru, bile zavedene *viteške igre* ili *obdulje,* koje su se igrale *na Varošu (in Burgo)* pred gradskim vratima.

Ovu privrženost Rabljana kralj Ljudevit nije ostavio bez nagrade. Godine 1367. došao je na njegov dvor u Budimu rapski biskup *Grisogon de Dominis (Demigne)* i kralj mu je u prisutnosti svojih dostojanstvenika izdao pismo (17. sept. 1367.), u kojem je potvrdio rapskoj crkvi stare povlastice kralja Krešimira i kralja Kolomana. I iz jednog drugog pisma na Petra Belonte, kneza Bužana i Počitelja, koga je kralj Ljudevit izdao u Budimu (1371. u četvrtak po Uskrsu), vidi se, koliko se je on starao za rapsku crkvu i rapskoga biskupa Grisogona. U spomenutom pismu naredio je knezu, neka uzme u zaštitu prava biskupa Grisogona u njegovoj knežiji i neka naredi svojem zamjeniku i njegovim činovnicima, da budu pri ruci *desetničarima (decimariis)* rapske crkve kod skupljanja desetina po Lici, Bužanima i Bučacima. Biskup Grisogon de Dominis pređe (1373.) na trogirsku stolicu, a onda postane nadbiskupom u Kaloči u Ugarskoj.

Iz Mletaka su gledali krivim okom i sa zavidnošću na sve to veće pridizanje dalmatinskih gradova pod zaštitom i vrhovništvom kralja Ljudevita. I zato su se potajno stali spremati na novi rat. Ali ni kralj Ljudevit nije mirovao. Međutim god. 1378. plane ljuta borba između Mletaka i Genove radi njihove utakmice na istoku (Levante). Ljudevit je razumio, da mu je došao zgodan čas, da navali na Mletke. Skupa dakle sa svojim saveznicima: Franom Carrara, gospodarom Padove, Akvilejskim patrijarhom, Scala, gospodarom Verone i furlanskim staležima, pristane u Genovu i započme rat. Ovaj se je rat u glavnom vodio na sjeveroitalskom kopnu. Ondje je vodstvo imao u svojim rukama sam kralj Ljudevit sa svojim ljudima. Na moru je vodstvo bilo povjereno Genovezima. Glavni zapovijednik brodovlja bio je *Luciano Dorio.* Njemu su se pokoravali i brodovi dalmatinskih gradova. Nakon trogodišnjeg ratovanja došlo je (8. augusta 1381.) do mira u Turinu. U ovom miru mletačka je republika morala da prizna sve točke zadar-

skoga mira (od 1358.). Suviše se je morala obvezati, da će svake godine hrvatsko-ugarskomu kralju plaćati danak od *7000 zlatnika.*

Za ovog drugog rata između kralja Ljudevita i mletačke republike zapovijedao je mletačkim brodovljem *Vettor Pisani*, ali mu je djelovanje u Jadranskom moru bilo veoma otešćano, jer nije imao u Dalmaciji nikakva uporišta. On se zato odluči na to, da pustoši otoke i gradove u Dalmaciji. Već je bio zapalio gradove Kotor i Šibenik, kad na 7. novembra 1378. pošalje u Rab *Lodovika Loredano* sa 10 galija naredivši mu da i njega zapali. Rabljani čuvši

Treća emailovana pločica s križa kralja Kolomana.

za odluku Pisana, silno se uplaše. Na 9. novembra sakupi se gradsko vijeće, da odluči što se ima učiniti. U sve se nađe na okupu 85 vijećnika. Od ovih je 81 glasovao, da se grad preda Mlečanima. Još isti dan budu poslani k Loredanu na brod poslanici *Stjepan Dominis* i *Pribe Martinušić (Martinusio)*, da ugovore uvjete predaje. Uglavljeni uvjeti glasili su ovako: 1. Grad Rab se vraća pod mletačku vlast i zato predaje Loredanu gradske ključe. 2. Općina će i dalje živjeti po svojim starim običajima i statutima, samo će dužd imenovati kneza ili načelnika, utvrditi mu prava i dužnosti i odrediti plaću. 3. Od općinskih dohodaka plaćati će se knez i ostali službenici, a ostatak smiju Mleci da upotrijebe za utvrđivanje grada i za nabavu

obrambenih strojeva. Mirom sklopljenim u Turinu bude poništen ovaj zasebni mir Rabljana s Mlecima, i Rab se opet povrati pod vrhovništvo kralja Ljudevita. Kad je (1382. na 11. septembra) umro kralj Ljudevit, bila je sva Dalmacija u njegovoj vlasti.

Za unutarnjih borba, nakon smrti kralja Ljudevita, Dalmacija dolazi pod vlast Mletačku. Po smrti kralja Ljudevita jave se na njegovo prijestolje razni takmaci,

Knežev dvor.

jer njegovu kćer Mariju nijesu htjeli da priznadu većina hrvatskih i mnogi ugarski velikaši. Za borba i zapletaja, što su odavle nastali, počela je hrvatsko-ugarska država silno padati u ugledu i u moći.

Najgore je bilo dalmatinskim gradovima. Oni su opet bili na sto muka. U njima su opet zavladale stranke. Jedan dio građanstva pristajao je uz Mariju i Sigismunda kao zakonite baštinike kralja Ljudevita, a drugi su bili pristaše napuljskog dvora. Uz ove svađe oživile su i stare borbe

i razmirice između patricija i pučana. Posljedica borba bila je nestalnost i nesigurnost, radi kojih počelo je sve više propadati blagostanje.

Kroz ovo veoma tužno razdoblje, koje je dalmatinske gradove napokom otkinulo od njihovoga zaleđa i bacilo ih u nemili zagrljaj krilatog lava, pod vlast republike sv. Marka, Rabljani su ostali gotovo do konca (1402.) vjerni kraljici Mariji, i kralju Sigismundu. Stalno je, da su mnogo uplivali na Rabljane braća *Stjepan* i *Ivan Frankopan*, knezovi krčki. Oba brata bili su poznati kao gorljivi pristaše kralja Sigismunda, a jednoga i drugoga birali su više puta Rabljani za svoga kneza. Mnogo su također morali djelovati na Rabljane, da ostanu čvrsto uz Sigismunda i dva veoma moćna hrvatska velikaša, braća *Nikola* i *Ivan Gorjanski (de Gora)*. Nikoli Gorjanskom, starijemu bratu, i sinu poznatog Nikole Gorjanskoga, poklonio je bio (1387.) kralj Sigismund, radi vjernosti, otoke *Cres* i *Lošinj (Osor)* i tako je on postao veoma blizi susjed Rabljanima. Kao moćna velikaša i moguća pred kraljem Sigismundom izabrali su i njega Rabljani više puta svojim knezom.

Tek negdje pri koncu godine 1402. iznevjerili su se Rabljani kralju Sigismundu i prešli u tabor pristaša kralja Ladislava napuljskoga. Po svoj prilici, da ih je na ovu promjenu naveo *Nikola Frankopan*, knez krčki, koji je također u isto doba ostavio Sigismunda i prešao k Ladislavu.

Sad tekar zavladaju u gradu Rabu strastvene borbe između privrženika jednoga i drugoga kralja. Napokom se odluče pristaše kralja Ladislava na to, da iz grada i otoka otjeraju pristaše protivne stranke. Ali ovim postupkom još više razdražiše svoje protivnike. Tek (1405.) sklopiše obe stranke međusobni mir i izagnanici se povrate u grad.

Kad se je na 5. augusta 1403. kralj Ladislav krunio u gradu Zadru, nijesu bili prisutni poslanici grada Raba. Oni su došli u Zadar tek na 17. istoga mjeseca, kad je već bilo krunjenje svršeno. Došavši rapski poslanici u Zadar poklone se kraju Ladislavu i zamole ga, da bi im potvrdio stare povlastice i zaštitio njihova prava na Pagu proti Za-

dranima. Ladislav im učini po volji, ali im ujedno preporuči, da bi kod izbora novoga kneza izabrali njegova pristašu Ivana, biskupa zagrebačkoga. Kroz godinu (1403.) bio je rapskim knezom poznati vojvoda napuljski *Aldemarisco Aloiz* (De Mareschi).

Međutim Rabljani ne ostadoše ni punu godinu dana vjerni kralju Ladislavu. Čim se negdje na izmaku (1403.) Nikola Frankopan, posredovanjem Nikole Gorjanskoga, iz-

Pogled na Rab.

mirio sa Sigismundom, pošalju Rabljani k njemu u Senj svoje poslanike. Došavši rapski poslanici pred Nikolu izjadaju mu se radi nevoljnog stanja svoje općine, a potom izjave, da je njihov grad odlučio izabrati sebi za kneza jednog mogućeg kneza i privrženika kralja Sigismunda. Knez Nikola pohvali i odobri njihovu odluku, a grad Rab, kad se ovi poslanici povrate kući, izabere sebi za doživotnog kneza samoga Nikolu, odredivši mu 1000 libara godišnje plaće. Knez Nikola primi ponuđenu mu čast i obeća pod zakletvu Rabljanima, da će poštivati njihove

stare ustanove, običaje i povlastice. Dade im također ovlast da svake godine sami izaberu *zamjenika (vicarium)*, koji će ga zastupati u njegovom odsustvu.

Povratak Raba pod vrhovništvo kralja Sigismunda, ljuto je bolio pristaše kralja Ladislava. Oni su najprije mirnim putem pokušali, da ga opet pridobiju za sebe, a kad im to nije uspjelo, onda krene na Rab *Ivan Lusignano (regius viceregens)* s brodovljem i vojskom. Podpomagan od strijelaca vojvode Hervoje i grada Trogira, zauzme on Rab i smjesti u gradu svoju posadu. Međutim knez Nikola spremi nešto vojske na otoku Krku i u kolovozu 1408. oslobodi Rab. Našto Rabljani opet priznadu za kralja Sigismunda, koji im potvrdi sve njihove stare povlastice.

Mlečani kupuju Dalmaciju od Ladislava napuljskoga. Borbu, koja se je vodila između pretendenata i takmaca na prijestolje Ljudevita Anžuvinca, Mlečani su pratili sa velikim zanimanjem. Kroz cijelo vrijeme borbe oni su se vojnički najviše držali po strani, ali je zato živo radila njihova spretna i lukava diplomacija. Ovoj je pošlo za rukom, da od kralja Ladislava iznudi prodaju Dalmacije republici za 100.000 zlatnika. Ugovor prodaje bio je podpisan 9. jula 1409. Iste godine 24. agusta nakon silom ugušene pobune. Mlečani zaposjednu Zadar i s njim Novigrad, Vranu i otok Pag. Ovo je bio preostali posjed kralja Ladislava u Dalmaciji.

Ugovorom sklopljenim između kralja Ladislava i mletačke republike bili su teško pogođeni interesi Rabljana na otoku Pagu. Rabljanima je prijetila pogibelj da ondje izgube svoje posjede. Ova bojazan probudi u gradu Rabu stranku, koja je počela da se bavi mišlju, kako bi grad i otok Rab prešao pod vrhovništvo republike. Odavle nastanu u gradu novi nemiri. Stranka vjerna kralju Sigismundu, htjela je na svaki način da spriječi gorispomenutu namisao. I zato u gradu dođe do pobune, koju digne *Ivan de Dominis (Joannes qui et Jovaninus)*. Ovaj je imao brata *Kristofora* biskupa u Velikom Varadinu i *Grisogona* nadbiskupa u Kaloči. Sva trojica bili su vatreni pristaše Sigismundovi. U pobuni izgubi život nekoliko plemića, pristaša

mletačke stranke, ali ona ipak prevlada u gradu i izabere negdje početkom godine 1409. za kneza mlečanina *Marka Michieli.* Pod predsjedanjem novoga kneza sastane se 3. februara 1409. veliko općinsko vijeće *(consilium generale magnum)* u velikoj dvorani *(in sala magna ubi talia fieri solent)* i prihvati sa 26 glasova proti 2 prijedlog kneţev: da se sva općinska dobra i svi prihodi rapske općine predaju duždevoj vladi u Mlecima uz uvjet, da ona plaća kneza i druge općinske činovnike. Također bio je ovlašten knez, da izabere i pošalje u Mletke poslanika *(ambasciatorem)*, koji će urediti sve za predaju grada i otoka Mlečanima.

Međutim su već u Mlecima boravili poslanici Nikole Frankopana, kneza otoka Krka, koga su Rabljani još (1403.) bili izabrali za doživotnog kneza. Ovi jave Mlecima, da je njihov gospodar nemiran, jer je čuo, da se ondje radi o tom, da mu se uzme otok Rab. Oni da su došli zato, da ih mole, da toga ne čine. Njihov knez želi s Mlecima živjeti u miru, a otoka Raba ne može im mirno da predade, jer ga uživa po milosti svoga kralja. Ako pak oni ipak misle, da mu ga uzmu, onda neka mu to otvoreno kažu, jer će ga on u tom slučaju predati kojemu opunomoćniku kraljevu, te tako sačuvati za sebe i kraljevo i njihovo prijateljstvo. Mleci na ove poruke odgovore na 13. septembra 1409. veoma oštro. Između ostalog poruče knezu Nikoli pismeno, da neka znade, da je grad i otok Rab njihova zemlja, i da oni hoće da to i ostane, i zato neka se čuva predati otok i grad u tuđu vlast. Iz Mletaka mogli su da ovako oštro odgovore knezu Nikoli tek nakon poruka svojih prokuratora u Zadru. K ovima su nekoliko dana nakon zauzeća i umirenja Zadra bili došli rapski poslanici, te im izjavili, da njihov grad i otok želi, da pređe pod vlast njihove republike. Proveditori ne htijući raditi na svoju ruku odgovoriše poslanicima, da će oni njihove želje saopćiti duždu i njegovom vijeću u Mlecima. Na 6. septembra 1409. stignu zbilja poslanici zadarskih proveditora u Mletke, a na 16. septembra već im je stigao iz Mletaka odgovor: neka prime otok i grad Rab pod vlast republike, ali bez ikakove pogodbe i utanačenja. Bude im također naređeno,

da nastoje, da dobiju u svoje ruke i utvrde na otoku, i to na način, koji im se bude učinio najzgodniji. Rapsku utvrdu, koju je branio knez Nikola, morali su Mlečani da zauzmu silom. Nakon zauzeća rapske utvrde knez Nikola Frankopan sa svojim četama ostavi otok Rab. Ovo se zbilo negdje pri koncu septembra 1409., kad je Rab definitivno dospio pod mletačku vlast, pod kojom je ostao do 13. juna 1797., dakle sve do propasti mletačke republike.

Rab na izmaku XIV. stoljeća. Godine 1409. bio je zaključen najslavniji odsjek rapske povijesti. Kroz sav ovaj odsjek, koji je trajao nekoliko vjekova Rab je živio i razvijao se kao *samostalna ili autonomna općina (komuna)* imajući svoj vlastiti ustav. Bizantinski carevi, hrvatski vladari, hrvatsko-ugarski kraljevi i mletački duždevi vršili su nad njim, kao i nad ostalim dalmatinskim gradovima, samo neka *suverenska prava.* Tako su n. pr. uživali pravo, da mu potvrđuju kneza, primali su od njega godišnji danak, dobivali su jedan dio od ulaznine stranih brodova u luku i imali su pravo na zalazninu *(jus descensus).*

Kroz cijelo ovo doba, stajao je na čelu općine *općinski komes* ili *knez,* koji se zove *rektor.* Stariji naziv *prior* prestao se rabiti negdje pri koncu XI. stoljeća, a za naziv *potestat* rapske isprave ne znadu. Izbor kneza obavljao se po stalnim propisima sadržanim u gradskom Statutu. Izabrani knez ulazio je u službu, koja je redovito trajala godinu dana, dne 2. februara (in purificatione B. M. V. mensis Februarii). Na ovaj dan ulazili su u općinsku službu i drugi općinski činovnici. Na dan ulaza u službu polagao je knez zakletvu općinskom vijeću (in consilio), kako je bilo propisano u općinskom zakoniku ili statutu. U isti dan polagali su, prama formularima statuta, zakletvu u ruke kneza svi općinski činovnici. Knezovi su bivali redovito stranci, u doba suvereniteta mletačkoga, najrađe mletački plemići, a u doba hrvatsko-ugarskih kraljeva, hrvatski bani ili hrvatski velikaši i dostojanstvenici.

Knez je imao svoga *vikarija ili zamjenika (vicarius, vicecomes).* Vikari ili podknežini bivali su uvijek domaći plemići. Oni su u odsutnosti kneza vršili njegove poslove.

Komes je imao i svoga *kancelara ili bilježnika (cancellarius, notarius)*. I ovaj je bio stranac. Njega bi knez doveo sobom, te je zato i spadao u njegovu obitelj (familiaris) i stanovao skupa s njim u dvoru.

Komesu uz bok stajalo je *općinsko vijeće (consilium, consiliarii)*. U ovo savjetujuće tijelo spadali su najprije svi slobodni punoljetni (20 godina) Rabljani, bez iznimke, dakle i biskup sa svojim svećenstvom. Ovo se vijeće sastajalo na *skupštinu (in congregatione)*. Pravo sazivanja na skupštinu pripadalo je knezu. On je radio sporazumno s biskupom. Skupština se sastojala redovito u *dvorištu (in atrio)* ispred rapske stolnice.

Negdje pod konac XIII. stoljeća pretvorilo se ovo vijeće u *vijeće patricija ili plemića (consilium nobilium)* i tako je općinska uprava došla u ruke samo nekih boljih i bogatijih obitelji, od kojih se je razvilo *općinsko plemstvo (communitas nobilium)*. Što se više podizala moć ovog posebnog reda ili tijela, to je sve manji u općini bivao upliv biskupa i njegovih svećenika.

Rab je imao i svoje *sudce (judices)*. Redovito su bivala dva, a samo nekad tri: dva patricija i jedan pučanin. Sudci su bili prvi kneževi savjetnici u upravi općine i njegovi zamjenici, kad nije imao svoga Vikarija ili kad je i ovaj bio otsutan.

U sudbenim stvarima sačinjavala su oba sudca tako zvano *manje sudište (curia minor)*. Na ovom sudištu sudilo se za manje krivične prekršaje. Skupa s knezom sačinjavali su *više sudište (curia major)*. Pred ovim sudištem riješavale su se građanske parnice i sklapali su se važniji pravni poslovi.

Rab je imao svoj *općinski ili gradski statut* ili *zakonik*. Po ovom statutu upravljala se općina i krojila se je pravda. Uspomene na ovaj statut veoma su stare. Vjerojatno je, da je rapska općina već u XIII. stoljeću imala uređen zbornik građansko-pravnih i kazneno-pravnih zakona. Rapski statut sačuvao se do danas u *14 rukopisa*. Od njih najstariji potječe iz XIV. stoljeća.

Uz sudce spominju se još u općinskom statutu i ispravama ovi *općinski činovnici: odvjetnici (advocatores), blagajnik (camerarius), porezni činovnik (comerearius), sudci za puteve (judices corariorium), baždarski činovnik (justitiarius ad pondera et mensuras), glasnici (praecones), stražari gradski (custodes de noctu), ispitivači isprava (examinatores de cartis tabellionum)* i *poljari (custodes laboreriorum).*

Upravu Novalje vodio je u ime kneza rapskog posebni *knez* ili *knežin (comes Novalie)*, a upravu Jablanca *župan (juppanus).* Neke od ovih općinskih služba trajale su samo 6 mjeseca, a neke godinu dana.

Uz općinske činovnike spominju se još općinski plaćenici (salarioti): *općinski liječnik (medicus ficicus), kirurg (barbitonsor, chirurgus), ljekarnik (aromatorius)* i *učitelj škole (Rector scholarum, rector gramaticalium, magister gramaticae).*

Rapska općina podmirivala je svoje rashode od općinskih prihoda, ove je dobivala od najma općinskih pašnjaka, općinskih solana i raznih poreza i globa.

Poglavica crkve na Rabu bio je *rapski biskup*, koji je bio veoma ponosan, jer je sjedio na jednoj od najstarijih biskupskih stolica u Dalmaciji. Biskupu uz bok stajao je kaptol (capitulum cathedrale, capitulum arbense) koji je brojio *12 kanonika (12 stalla canonicalia).* Između ovih bile su *tri časti (tres dignitates): Arcidiakon, Arcipresbiter* i *Primicerius.* Kanonici su se sastajali na poziv Arcidijakov na vijeće (in capitulum) u sakristiji rapske stolnice. Uz spomenute kanonike bilo je u službi rapske crkve još *6 mansionara* i *6 dijakona.* Ovi su providali pastvu u gradu i na otoku, a zato su uživali stalne *crkvene nadarbine (beneficia)* i još k tome dio od crkvene desetine (de decimis), te su sačinjavali tijelo *svećenika nadarbenika (clerici beneficiati).* U cijeloj biskupiji rapskoj osim grada Raba samo je još Novalja imala stalnog župnika, koji je nosio naslov *arcipreta (archipraesbyter).* Ovu je čast obnašao uvijek jedan svećenik iz rapskog plemstva, a pastvu

su providali dva najstarija člana iz kaptola (capitulum rurale) novaljske crkve.

Osim svećenstva u pastvi bilo je na Rabu i dosta svećenika, koji su živjeli od djedovine t. j. imali su svoj *patrimonium*. Neki svećenici pučani bili su kapelani raznih pučkih bratstva ili bratovština. Od ovih su primali godišnji doprinos.

Na Rabu je bilo i regularnog ili samostanskog svećenstva: dvije opatije Benediktinaca, sv. Petar u Drazi (in Valle) i sv. Stjepan u Postrani (in Postran). Negdje u prvoj polovici XIII. stoljeća nastanili su se na Rabu i Franjevci (Fratres Minores), kojima je (1287.) biskup Grgur de Hermolais dao samostan sv. Ivana Evanđeliste u gradu. U ovom samostanu su prije živjele opatice benediktinke. Sv. Andrija, samostan benediktinaka, sačuvao se do danas.

Čini se, da na otoku Rabu nije nikada stanovništvo bilo tako brojno kao na izmaku XIV. stoljeća. Ovo pomnožanje stanovništva ima se mnogo da pripiše provali Mongola ili Tatara, koja se zbila polovicom XIII. stoljeća. Za ove provale mnogo je hrvatskoga naroda pribjeglo na more i na otoke. Među patricijima rapskim bila je još u XVII. živa predaja, po kojoj su njihovi pređi za ove provale došli na Rab. Još više se je umnožalo stanovništvo na Rabu XIV. stoljeća radi blagostanja, koje je onda ovdje cvalo.

Kolikogod je ovo pomnožano stanovništvo grada i otoka Raba bilo po porijetlu homogeno hrvatsko — osim nekih starijih grko-latinskih i mlađih talijanskih obitelji, koje su političke borbe iz Italije dognale na Rab — ipak ono nije ni jedinstveno mislilo ni jedinstveno živjelo. Prema položaju i životu rapsko se je stanovništvo već negdje od XIII. stoljeća dijelilo u dva reda: u *patricije (nobiles)* i *pučane (populares)*. Negdje oko godine 1326. bio je već izveden prvi popis svih patricija, a od pučana samo onih, koji su imali pravo dolaziti na općinsko vijeće. Drugi popis ispravljen, bio je izveden (god. 1372.).

Ovi popisi na pergamentu čuvali su se u posebnim kutijama (thechae) u rapskom santuariju sve negdje do polovice XIX. stoljeća.

Rapski patriciji bili su svi ujedinjeni u tako zvanu *općinu plemića (comunitas nobilium)* i imali su na izmaku XIV. stoljeća svu vlast u svojim rukama.

Pučani pak bili su okupljeni u raznim *stručnim organizacijama, bratovštinama (fraternitates, frateleae),* a preko njih u *zajedničkom udruženju pučana (universitas populi).* Svaka bratovština imala je svoga zaštitnika i njegov dan slavila osobitom svečanošću (sacra). Još je imala svoju crkvu ili svoj oltar, svoje pravilo (matricula) svoju hrvatsku kuću, svoj pečat, svoga kapelana, svoje starješinstvo (castaldum, castaldiones), koje je upravljalo bratskom imovinom i čuvalo bratsku blagajnicu. Svako se je bratstvo bar jedan put godišnje sakupljalo na zboru (zgvori, zbori), da izabere novo starješinstvo. Među najstarijim bratovštinama na Rabu spominju se: *Fraternitas·balistariorum (strijelaca)*, *Fraternitas marinerium (mornara)*, *Fraternitas calafatorum (brodogradilaca)*, *Fraternitas aurificum (zlatara) Fraternitas fabrum ferrariorum*, *Fraternitas piscatorum (ribara)* i *Fraternitas battitorum (sv. Kristofora).* Sve su ove bratovštine bile u gradu. U njima su bili udruženi građani po zanimanju. Još su postojale dvije bratovštine u gradu: bratovština plemića (Fraternitas s. Antonii Abatis seu Fratrum nobilium) i *veliko bratstvo* kanonika i svećenstva (Fratalia magna Duodecim Fratrum). Spominje se i bratovština sv. Mihovila (Fraternitas s. Michaelis). I seljaci u pojedinim stranama na otoku bili su ujedinjeni u bratstvo: u Kamporu u *Fratelia s. Eufemie*, u Drazi u *Fratelia s. Petri et beatae Mariae Virginis*, u Loparu *s. Mariae Eporii*, u Kaploku (Mundanije) *Fratelia s. Mathei da Caplaso*, u Banjolu *Fratelia s. Moriae Mandalenae*, u Barbatu *Fraternitas s. Joannis de Loro.*

I zajedničko udruženje pučana imalo je svoje *starješinstvo (Sindici populares).* I ono je imalo svoju zajedničku blagajnicu i sastajalo se prema potrebi na skupštine, kojima su predsjedali *sindaci.*

Od plemstva je jedan dio živio u gradu, a jedan dio van grada. Ono je posjedovalo najbolje zemlje na otoku, a usto je za mali najam (affictum) uživalo i općinske

pašnjake. Plemstvo nije obrađivalo svoje zemlje, već je za njih radio seljak (bubulcus, bubulcius), komu su davali dio od priroda. Na općinskim pašnjacima, koje su oni imali unajmljene, pasla je njihova brojna stoka: *ovaca*, *koza*, *svinja* i *goveda* pod nadzorom njihovih *pastira (bravarii)*, kojima je pripadao dio od prirasta stoke.

Gradsko stanovništvo, u koliko nije pripadalo plemstvu, živjelo je od obrta, bavilo se je raznovrsnim zanatima, i od trgovine. Još se je bavilo ribolovom i mornarstvom. Rab je izvažao *slanu ribu (saladiae)*. Kod brodarstva se razlikuju tri vrste lađa: *barca*, *cerupo* i *navis* ili *navigium*. Veće lađe, koje su plovile u Italiju morale su biti proviđene oružjem. Spominju se: *štitovi (scuta)*, *kacige (capellae seu cervelarii)* i t. d.

Vanjsko stanovništvo na otoku dijelilo se u slobodne i *samostalne seljake*, koji su radili na svojem zemljištu, i u *najamnike*, koji su radili na tuđoj zemlji.

Iza stočarstva bilo je na otoku veoma napredno *vinogradarstvo* i *voćarstvo*. Žita i sočiva nije na otoku dosta rodilo, tako da je općina na svoj račun dovažala iz *Pulje (Appulia)* i prodavala ga narodu uz umjerenu cijenu u *Fortiku*.

Od obrta je cvalo: *brodarstvo*, *zlatarstvo*, *kovaštvo*, *svilogojstvo*, *rezbarstvo*, *pečenje vapna* i *solarstvo*. Općinske solane bile su: na Krapki, u Supetarskoj, u Kamporu (in Moron) i u Novalji. Ovom raznovrsnom privredom podiglo se na Rabu blagostanje osobito kod plemstva i građanstva, a kao posljedica ovog blagostanja, počelo se u bogatijim patricijskim i građanskim obiteljima osjećati želja za lagodnijim životom. Stare su se kuće pregrađivale, a nove su se gradile udobnije. Mnogo fino drveno pokućstvo spominje se u raznim ispravama kao: lijepo izrađeni *kovčezi*, *čaše*, *vrčevi* i t. d. Spominju se i *skupocjene haljine* iz svile protkane zlatnom žicom i *lijepa veziva*.

I za siromahe i bolesnike se je skrbilo. Grad je Rab posjedovao *dvije ubožnice*, ubožnicu sv. Nikole (Hospitale s. Nicolae) uz crkvicu sv. Nikole u gradu i *ubožnicu sv. Franje ili sv. Katarine* na Komrčaru (in Comerzario).

Uz materialno blagostanje podigla se u Rabu i *duševna obrazovanost.* Ovdje su svima prednjačili svećenici. U Rabu je uz stolnu crkvu postojala *kaptolska škola* za odgoj svećeničkog podmlatka. Ovom školom je upravljao kanonik zvan najprije *skolastik*, a onda *učitelj đaka (scholasticus, magister clericorum).* Izvan je sumnje, da su slične škole imale i dvije benediktinske opatije sv. Petra u Drazi i sv. Stjepana u Podstrani, a tako isto i Franjevci samostana sv. Ivana Evanđeliste u gradu, koji je bio sjelo *kustodije (custodia Arbi, custos arbensis).* Bit će, da su svećenici na Rabu, kao i po drugim gradovima, odgajali i

Četvrta emailovano pločica s križa kralja Kolomana.

poučavali i drugu djecu, osobito onu patricijskih i građanskih bogatih obitelji. Djevojčice iz bogatijih obitelji odgajale su se u samostanu sv. Andrije.

Uz ove svećeničke i redovničke škole postojala je na Rabu i *gradska ili općinska škola.* U ispravama se više puta spominju: *Upravitelj škole (Rector scholarum), Upravitelj gramatičkih nauka (Rector gramaticalium)* i *učitelj gramatike (magister gramaticae)*, koji je primao plaću (salarium) iz općinske blagajnice, pripadao je dakle u *općinske plaćenike (salariatis).*

Negdje oko godine (1308.) napisao je rapski biskup fra Juraj de Hermolais na latinskom jeziku *legendu o sv. Kristoforu (Miracula s. Christophori).*

U dva korala, što se čuvaju u sakristiji bivše rapske stolnice, koji se spominju još u XV. stoljeću, sačuvalo se nekoliko ustrižaka i neki cjeli listovi jednog starinskog staroslovenskog spisa na pergameni.

Iz dobe općinske samouprave sačuvalo se u Rabu nekoliko lijepih ostataka ili umjetnina kao već spomenute *bakrene pozlaćene pločice sa emailslikama* i lijepi umjetnički *moćnik sv. Kristofora.* Ovo je radnja u srebru, koja, po nekojima, potječe iz XII., ali je vjerojatnije, da je iz XIV. stoljeća. Obe ove umjetnine čuvaju se u moćištu glavne crkve. U crkvi sv. Marije na oltaru u pobočnoj južnoj lađi nalazi se jedan nepotpun *poliptih,* slika talijanske škole iz XIV. stoljeća (400.).

I u crkvi sv. Bernardina kod sv. Eufemije nalazi se jedna veoma lijepa *bizantinska Madona* iz XIII. stoljeća (1300.). U samostanskoj biblioteci, među 5 korala, nalazi se jedan iz XIV. stoljeća sa divnim *iluminiranim inicijalima.*

Ali najljepši ukras staroga Raba i ujedno najbolje svjedočanstvo nekadašnjeg njegovog blagostanja su nekoji građevni spomenici, koji su se do danas sačuvali kao: *sv. Marija Velika (s. Maria Major)* bivša rapska stolnica, *glavni zvonik, samostan i crkva sv. Andrije sa zvonikom, knežev dvor sa četverouglastom kulom* i u Drazi *crkva sv. Petra* uz porušenu staru opatiju. Ovi veličanstveni umjetnički spomenici podsjećaju nas na staru sredovječnu slobodnu općinu i na ono blagostanje, što je nekad na Rabu cvalo.

RAB POD MLETAČKOM VLAŠĆU.

Od 1409. do 1797.

Mlečani postavljaju temelje svojoj vlasti u Dalmaciji. Mlečani su postavili temelj svojoj vlasti u Dalmaciji godine 1409. Najprije je pod njih spao grad Zadar s Novimgradom, Vranom i otokom Pagom. Mlečani su ovaj zadnji posjed kralja Ladislava kupili za 100.000 zlatnika. Kad su na Rabu doznali za pogađanja između Mletaka i kralja Ladislava, zabrinuli su se za svoj posjed na otoku Pagu. Da bi ovaj svoj posjed spasili, odluči se većina općinskih vijećnika na to, da se grad i otok sami i od svoje volje povrate pod mletačko vrhovništvo. Oni su mislili, da će im Mlečani i ovoga puta potvrditi stare povlastice, ali su se ljuto prevarili.

Mletačka je republika (1409.) došla u Dalmaciju uvjerena i sigurna, da je došao čas, da ju posvema sebi pokori i da zavlada u njezinim gradovima i na otocima kao apsolutna gospodarica. Ovaj cilj lebdio je pred očima Mlečanima već od dobe prvih njihovih borba sa vladarima zemalja na istočnoj obali Jadranskoga mora. Oni su već onda znali, da će tek onda postati neograničeni gospodari na Jadranskom moru, kad sebi osiguraju trajnu i neomeđenu vlast u dalmatinskim gradovima. Oni su već onda sigurne luke, dobra sidrišta i mirne tjesnace u Dalmaciji smatrali kao most za prelaz na istok (Levante). Njima su dalmatinski gradovi već onda trebali kao oslon ekonomskog, a i političkog prodiranja u zemlje, koje su ovim gradovima stajale u zaleđu. Ali provesti ovaj konačni cilj svih svojih borba na Jadranskom moru, nije im bilo moguće sve do XV. stoljeća.

Tek dakle nakon što su hrvatsko-ugarski vladari morali, da svu svoju pažnju posvete obrani istočnih granica svojih državina, gdje je nakon bitke na Kosovu (15. juna 1389.) prijetila vječita pogibelj od provale Turaka, Mleci su mogli, da ostvare svoje snove u Dalmaciji, i da zagospodare na Jadranskom moru, koje su rado nazivali *mletačkim morem* i *svojim morem (gulfus veneticus, mare nostrum).*

Dobivši Mlečani u svoje ruke grad Zadar i sjeverne otoke, prva im je bila skrb, da u njima uvedu pouzdanu i

Antipendij velikog oltara s. Kristofora u crkvi sv. Marije.

sigurnu upravu. Već na 13. decembra 1409. pošalju u ove gradove svoje upravnike i svoje čete. Najprije su čete zauzele sve tvrđave i kule gradske i smjestile se ondje kao posada, a potom je *knez-kapetan (conte e capitanio)* uzeo svu vlast: upravnu, sudačku i vojničku u svoje ruke. S knezom poslala je duždeva vlada u svaki grad još i *tajnika* ili *bilježnika.* Ovaj je pomagao knezu kod uprave *(cancellarius de civili)* i u sudstvu *(cancellarius de praetorio).* Iz Mletaka je bio poslan u svaki grad i *blagajnik (camerario, camerlengo)*, koji je preuzeo u svoje ruke *općinsku*

blagajnicu (camera). Službu carinskih i poreznih činovnika obavljali su vojnici od posade.

Ako se je u svim gradovima postupalo, kao i u Zadru, a to je vjerojatno, onda je svim knezovima bilo naređeno, da zaposjednu gradske arhive, koji su zajedno sa svim kopijama gradskih statuta bili poslani u Mletke. U Mlecima isključe iz pojedinih arhiva sve, što im je bilo nepoćudno, a pojedine statute preudese po svojoj volji. Ove novotarije novih gospodara gledali su i na Rabu i u drugim gradovima uprepašteni, ali i nemoćni, da što poduzmu, čim bi spasili bar nešto od svoje stare općinske samouprave.

Sigismund kralj ratuje za Dalmaciju. Međutim godine 1411. povede kralj Sigismund svoj prvi navalni rat na Mlečane za oslobođenje Dalmacije. Mlečani su ovaj rat predviđali, pa su se za nj dobro spremili. U svim gradovima, koji su bili u njihovoj vlasti bile su pojačane posade, a na moru krstarile su njihove galije pod *zapovijednikom* ili *pomorskim kapetanom (capetano culfi)*, koji je na brodovima imao i kopnenih četa. Za bolju sigurnost bili su također ili prognali ili zatočili sve nepoćudne građane u svojim dalmatinskim gradovima. Ovako spremni odole Mlečani prvoj navali kralja Sigismunda i prinude ga na primirje od 5 godina.

Nakon petogodišnjeg primirja dođe između kralja Sigismunda i republike do ponovnog rata. Ovaj rat započeli su prvi Mlečani, da preteku Sigismunda. Za ovog rata bio je vrhovni zapovijednik mletačkoga brodovlja u Dalmaciji *Petar Lauredano.* Njemu je bilo naređeno od mletačkoga vijeća, da se na svom putu u Dalmaciju svrati i u Cres, Osor, Rab, Pag i Zadar i da ondje sakupi novih četa i da pokupi sve raspoložive lađe te ih oboružane povede sobom. U ovom drugom ratu bio je kralj Sigismund još nesretniji nego u prvom. Kad je prestao ratovati (1420.), Mlečani su imali u svojim rukama na kopnu uz Zadar i Šibenik, još gradove Spljet, Trogir i Kotor, a od otoka uz sjeverne još i južne: Brač, Hvar, Vis i Korčulu. Čim je prestalo ratovanje, za kojeg se jedino grad Trogir junački opirao Mlečanima, Mlečani se požure, da i u novo stečenim gradovima urede

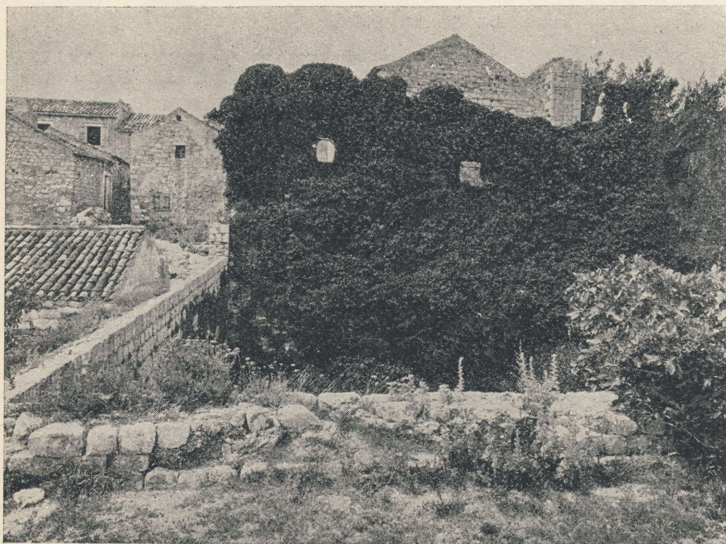
svoju upravu, i tako postanu potpuni gospodari svih starih dalmatinskih gradova i otoka, za kojima su toliko hljepili.

Kralj Sigismund nije ni nakon svog drugog nesretnog rata prestao da misli na Dalmaciju. Na njegovom dvoru živjeli su mnogi odlični Dalmatinci, među kojima i biskup trogirski *Šimun de Dominis Rabljanin*. Putem ovih dalmatinskih bjegunaca, a još više preko svojih vjernih Dubrovčana, čiji poslanici dolazili su često na njegov dvor, Sigismund je znao za nezadovoljstvo, koje je vladalo u dalmatinskim gradovima, kao i za borbe između patricija i pučana.

Ali i u Mlecima bili su dobro upućeni u sve, što se radilo na Sigismundovu dvoru. Najviše su se bili zabrinuli, kad su doznali, da kralj Sigismund u Hrvatskoj i Ugarskoj provađa neko novo vojno uređenje *(razdioba zemlje na bandorije)* proti vanjskim neprijateljima, i kad su čuli, da je jedan vojnički banderij baš naperen proti njima. Da ne budu iznenađeni poduzmu i ovoga puta u svim svojim gradovima i na otocima u cijeloj Dalmaciji opsežne mjere opreznosti. Jedne mjere išle su za tim da ublaže nezadovoljstvo pučanstva osobito plemića, koji su veoma teško snosili to, što su bili lišeni svojih povlastica i svakog upliva na upravu svoje općine. Druge mjere bile su poduzete za to, da u slučaju rata ili navale budu pripravni.

Ovom prigodom izdade dužd i njegovo vijeće pojedinim gradovima u Dalmaciji posebne dukale, duždevska pisma. I grad Rab dobije više takovih pisma. U jednom od ovih pisma bude uspostavljeno dokinuto općinsko vijeće i bude mu dano pravo, da može u Mletke pošiljati svoje poslanike (nuntios, oratores, ambasciatores). Putem ovih poslanika *vijeće plemića rapskih (consilium nobilium)* podnosilo je svoje prestavke na odobrenje *vijeću umoljenih (consilio rogatorum)* u Mlecima. Drugim jednim pismom bude smanjena najamnina na općinska pašišta i olakšano isplaćivanje zaostalog duga za ista. Opet jednom novom dukalom bude Rabljanima dozvoljeno trgovati sa Senjem i drugim gradovima van mletačke države. Jedan od rapskih plemića bio je postavljen kao *nadzornik nad solinama*

i spremištima soli (scontro del sal), a drugi kao *nadzornik nad općinskom blagajnom (scontro di camera)*. Iz Mletaka također narede knezu u Rabu, da plaća redovito iz općinske blagajne činovnike, među kojima i svoga tajnika, koji neka u naprijeda izdaje potrebite prepise raznih spisa strankama besplatno. Bude mu također naređeno, da una-

Kula Galjovda.

prijed svake godine izplaćuje rapskom kaptolu iz općinske blagajnice 72 solida, za pjevanje od starine običajnih *pohvala (laudes)*.

Ovakovim odredbama nastojali su iz Mletaka da primire i bar donekle zadovolje plemstvo na Rabu. Slične dukale bile su dakako izdane i drugim dalmatinskim gradovima. Ovo popuštanje Mlečana imalo je bez sumnje uspjeha. Kod plemstva počela je popuštati napetost, ali znakova pravog zadovoljstva nije se opažalo, zato su iz

Mletaka poduzeli u Dalmaciji i neke mjere sigurnosti. Za Rab naredili su poreznim i carinskim činovnicima da nastoje oko toga, da pripriječe *kriomčarenje (contrabandi)*, od kojih općinska blagajnica trpi silnu štetu. Onda naredili su knezu da od pritička općinske blagajnice izdaje svake godine stalni iznos za popravak gradskih zidova. Naredili su još, da se na ulazu u luku zamjeni stari *zaštitni lanac (catena per il ponto)* sa novim.

Kraj svih ovih mjera sigurnosti, u Mlecima su znali, da im još Dalmacija nije potpuno sigurna. Najviše im je briga zadavalo to, što su radi svoga popuštanja plemstvu, silno ojadili pučane, koji su im sad postali još više pogibeljni nego prije plemstvo. Uznemirivalo ih je i to, što su znali, da se na dvoru u Budimu, puno računa na nezadovoljstvo u dalmatinskim gradovima, i što se ondje i nakon smrti kralja Sigismunda još uvijek puno mislilo na oslobođenje Dalmacije. Osobito je za kralja Vladislava Vornenčika moćni i uplivni biskup velikovaradinski *Ivan de Dominis*, rodom Rabljanin, trudio se oko toga, da kralja navede na rat s Mlečanima.

Kuga na Rabu. Međutim se godine 1449. pojavi na Rabu *kuga*, koja pomori više od dvije trećine stanovništva. Mnoge obitelji patricijske i pučanske ovom su prigodom izumrle i jedan dio kuća u gradu i vanka ostao je pust i prazan, bez stanova. Najviše je stradao najstariji dio grada na *Kaldancu (in Candamzio, in Caldantio, in Caldanzo)*, gdje se je pošasna bolest pojavila i najstrašnije harala. Zlo je bilo još gore, kad se je strašna pošast (1456.) ponovila. Narod je bio zapao u pravi očaj. Neki od plemstva, građana i svećenstva, među kojima i većina kanonika, da bi se uklonili pogibelji, ostave grad i otok, i povrate se natrag tek, kad je pošast prestala da hara. Nakon ove ponovljene nesreće grad i otok Rab bio je gotovo opustio. I borbe između patricija i pučana bilo je nestalo. Patriciji i pučani skupa su propadali, jer je na otoku falilo čilih i zdravih radnih sila. Osobito je bilo zdvojno stanje pučana. Da bi se njihovo stanje bar donekle popravilo, dozvole im iz Mletaka još godine 1450., da unaprijed drže

dva svoja posebna *odvjetnika (advocatores)*, koji će na sudu štititi njihove interese i pravice. Još narede (1451.) svomu knezu na Rabu, da sva općinska pašišta podijeli na tri jednaka dijela od kojih jedan davati će se unaprijed u najam pučanima.

Provale Turaka u Hrvatsku i selidba hrvatskog naroda na primorje i na otoke. Međutim je god. 1453. bio pao u turske ruke Carigrad, a za njim (1463.) došao red i na Bosnu. Ova dva gubitka veoma su se bolno dojmila čitavoga kršćanstva, a najviše Hrvatske i Ugarske, koje su padom Bosne ostale izložene neprestanim turskim provalama.

I u Mlecima su bili zabrinuti za svoje posjede u Dalmaciji; i zato su u svim svojim gradovima dali popraviti i pojačati gradske zidove i tornjeve. Tako isto pojačali su u njima i gradske posade. U rat s Turcima ipak nijesu htjeli da zagaze ni onda, kad ih je na nj pozivao Pijo II. papa. Oni nijesu htjeli, da ratuju s Turcima, jer su znali, da tako, ako i indirektno, pomažu *Matiju Korvina*, hrvatsko-ugarskoga kralja, koji je, kao i kralj Sigismund, uvijek mislio na to, kako bi oslobodio dalmatinske gradove. Njima je dakle bilo preče osigurati sebi nepravom stečeni posjed u Dalmaciji, nego pomoći kralja Matiju u borbi za interese čitavog kršćanstva, s kojima su se pokrivali i interesi čitave zapadne Europe i njezine kulture ili prosvjete.

Jedino što su Mlečani učinili za tužni hrvatski narod u ono nevaljano doba, kad su po njegovim zemljama haračili nesmiljeni Turci, bilo je to, da mu nijesu prečili, da se na svom bijegu zakloni u gradove i na otocima, koji su oni držali u svojoj vlasti.

I otok Rab dao je u ono doba zaklonište mnogim bjeguncima. Na njemu je i onako nakon kuge (1449. i 1456.) bilo ostalo samo malo stanovništva. K tomu je ovo od pošasti pošteđeno stanovništvo nešto od straha, nešto od žalosti i tuge, a nešto i od prepaćenih nevolja, bilo tako shrvano, da se po njemu nije moglo da nada nikakvom obnovljenju. Rabljani su zato objeručke primili na

otok nove doseljenike, a ni mletačka uprava nije im činila nikakvih poteškoća. Dapače je u Mlecima izposlovala za njih razne povlastice, među kojima oprost od općinskih poreza i raznih tereta, koje je snosilo domaće stanovništvo. Najveći dio doseljenika ili bjegunaca, što je kroz ono doba došao na otok Rab, pripadao je nižim slojevima. Rabljani su ih kao dobru radnu silu naselili na svojim zemljištima i dali su im na obrađivanje svoje zemlje, koje su već dugo stale na ugaru, zapuštene i neobrađene. Samo manjem dijelu bjegunaca bilo je dozvoljeno, da se nastani u gradu, dok se u varošu (in borgo) nikomu nije dozvoljavalo da gradi kuću i da se nastani. Prema nekim nesigurnim vjestima, čini se, da su htjeli i neki bosanski i hrvatski plemići, da se nasele na otoku Rabu, ali su s nepredviđenih prije okolnosti, kašnje od te namisli odustali. Od ovog plemstva kao da se je jedina *Mande Budrišić od knezova Žirova u Lici* snašla i obikla na Rabu. Kao udovica i bogata gospođa utemeljila je (1493.) sa još nekim drugim plemenitim gospođama samostan sv. Antuna opata u gradu Rabu na Kaldancu. Po smrti prema svojoj oporuci bila je zakopana u crkvi sv. Bernardina kod sv. Eufemije u krasnom sarkofagu, koga je sama još za života dala isklesati. Prema sigurnim podatcima boravio je neko vrijeme na otoku Rabu, i bio gostom patricijske obitelji *Crnotta* jedan član od kuće *Vukčić-Kosača* herceg sv .Save. A prema jednoj predaji zaustavila se neko vrijeme na Rabu i kraljica bosanska Katarina sa svojom dvorskom svitom. Iz Raba preko Jakina pošla je u Rim, gdje je živjela do svoje smrti (1478.).

Dalmatinski gradovi se nadaju skoro u svoje oslobođenje. Kroz cijelo XV. stoljeće Mlečani su se uvijek osjećali veoma nesigurnima u svojim posjedima u Dalmaciji. Njihovu policajsku i uhodarsku vladavinu, pod kojom je u dalmatinskim gradovima sve više propadalo blagostanje, mrzili su jednako i plemići i pučani. I zato su i jedni i drugi samo čekali, da ih neko oslobodi od njihovih tlačitelja. Ali njihova su očekivanja kroz cijelo XV. stoljeće ostala samo pusta nada. U ropstvu, pod nesnosnom mletač-

kom vladavinom dočekali su i XVI. stoljeće. Prve godine ovog stoljeća obećavale su im s nekom sigurnošću ostvarenje njihova sna, njihovih želja, njihovih nada. Mlečani su radi svoje osvajalačke i trgovačke politike, kao i radi

Sarkofag Mande Budrišić u Klaustru sv. Eufemije.

nekog potajnog šurovanja s Turskom na početku XVI. stoljeća bili izazvali proti sebe sve poglavite onodobne države u zapadnoj Europi. Ove da zaštite svoje interese, okupe se (1508.) u tako zvanu *kambrejsku ligu* i navjeste mletačkoj republici rat. U ligi su bili: rimski papa Julije II., kralj francuski Ljudevit XII., car njemački Maksimiljan I.

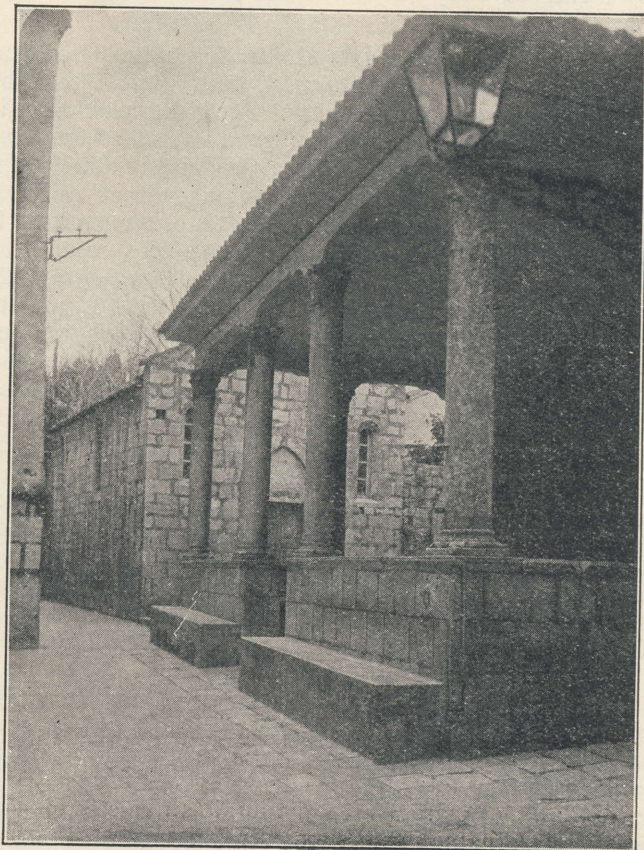
i kralj španjolski Ferdinand Katolički. Ovi pozovu u ligu ili savez i hrvatsko-ugarskoga kralja Vladislava II. Jagelovića, koji se odazove njihovom pozivu, nakon što su mu osigurali povratak Dalmacije, koju su Mlečani varkom i nepravo pod sebe spravili i proti volji naroda u svojoj vlasti držali.

U ono doba zauzimao se za Dalmaciju, po Mlečanima zavojačenu najviše prepošt stolnobiogradski, a kasniji ban hrvatski i vesprimski biskup *Petar Berislavić* rodom Trogiranin. On je putem svojih znanaca i rođaka u Trogiru i ostaloj Dalmaciji bio dobro upućen u sve, što se zbivalo u dalmatinskim gradovima. Njemu je bilo poznato nezadovoljstvo pojedinih slojeva. On je znao kako ovi, nekad cvatući gradovi, pod mletačkom upravom propadaju i kako im prijeti posvemašnje osiromašenje. On je također bio uvjeren, da će ovi gradovi, koji su samo iz neke političke nužde priznavali ili bolje trpili mletačku vlast, sami otjerati mletačke posade i mletačke upravnike, čim ih neko podupre i obeća im svoju zaštitu i vrhovništvo.

Ulaz kralja Vladislava u kambrejsku ligu dočekali su dakle dalmatinski gradovi puni najboljih nada u svoje skoro oslobođenje. Da je Dalmacija i ovoga puta ostala prevarena u svojim nadama, tomu je mnogo bilo krivo razvrgnuće kambrejske lige. Još više bila je tomu kriva, Mlecima sklona stranka na dvoru kralja Vladislava. Ovu stranku vodio je moćni nadbiskup i kancelar kraljevstva *Toma Bakač-Erdödy*. Uz nju je pristajao i krbavski knez *Ivan Karlović*, koji je nagovoren od mletačkoga poslanika Petra Pasqualiga odbio ponuđeno mu vojvodstvo za oslobođenje Dalmacije.

Za svoga ratovanja sa kambrajskom ligom Mlečani su uzimali vojnike i u Dalmaciji. Na otocima Krku, Cresu i Rabu oboruža (26. maja 1508.) *Ivan Navagier* kapetan mletačke mornarice 1500 ljudi, te ih pošalje s drugim četama pod Rijeku, koja je skupa s gradom Trsatom bila u rukama cara Maksimilijana. Oboružane otočane vodio je ovom prilikom rapski plemić *Jeronimo Cernotta*, kojemu su Mlečani, nakon zauzeća Trsata, povjerili upravu ovoga

grada. Ovaj Cernotta kao kapetan rapske galije (sopracomito di galera) odlikovao se je i pred Kotorom, koga je

Gradska loža sa crkvicom sv. Nikole.

oslobodio od opsade skadarskog sandžaka. Kao hodočasnik u Loretu darovao je onom svetištu jednu škropionicu (pila d'acqua santa) izrađenu iz rapskog mandolata. Ova škro-

pionica nalazi se još i danas u crkvi u Loretu. Na njoj je uklesan grb obitelji Cernotta sa *vitezom putnikom (Pellegrino)* i čita se ovaj natpis: *Hieronymus Cernotta Eques Arben.*

Turci provaljuju u Hrvatsku. Međutim Turci stanu ponovno provaljivati u Hrvatsku. U ovim ponovljenim borbama izgubi život i ban i biskup Petar Berislavić, koji je uvijek mislio na to, da ovaj rodni grad i ostale dalmatinske gradove oslobodi od Mlečana i povrati hrvatskom kraljevstvu. Smrt bana Berislavića bio je veliki gubitak za Hrvate. Po njegovoj smrti Turci su sve češće provaljivali u Hrvatsku, a narod neimajući vođe bježao je i selio se na sve strane. Usto dođe i do bitke na *Muhačkom polju* (1526.). Na bijegu iza nesretne bitke izgubi život i kralj Ljudevit II., čijom smrću ostade hrvatsko-ugarsko prijestolje ispražnjeno.

Za ovih borba došli su Turcima u ruke gradovi i tvrdinje Beograd i Šabac na istoku, a na zapadu sva Lika i Krbava i Podgorje ispod Velebita s Karlobagom. Onda Knin, Skradin i jaka Ostrovica u Bukovici. Godine 1527. zauzmu Turci i grad Obrovac na Zrmanji.

Ovim novim uspjesima Turci se primaknu mletačkom posjedu u Dalmaciji. Ova blizina Turaka silno je zabrinula dužda i njegovo vijeće u Mlecima. Da ne bude iznenađenja, morale su se u svim gradovima poduzeti neke nove mjere za obranu i sigurnost. Bude dakle u pojedinim gradovima uređena neka vrst *narodne straže (excubiae, gvardie, excubiae nocturnae, gvardie notturne).*

I na Rabu bila je zavedena ovakova straža (1516.). Prema odredbama iz Mletaka bili su slobodni od službe u ovoj straži svi plemići i svi *pridošlice (forenses, forestieri).* Straža je imala svoje sijelo u *općinskoj loži (in logia communi).* Odredi njezini morali su više puta u noći obilaziti po zidinama gradskim i stražiti na gradskim vratima. Radi ovog novog tereta, kojim su bile opterećene samo stare pučanske rapske obitelji, pučani su se po svojim sindicima najprije potužili u Mlecima. Ali kad njihove molbe ondje nijesu bile uvažene, stali su se buniti proti mletačkoj upravi u svojim *pučkim skupštinama (nelle congreghe).* Knez

ili upravnik grada i otoka Raba i njegovog okružja, da se oslobodi njihovih javnih navala *pod ložom (sub logia)*, gdje su se sastajale pučke skupštine, kojima je morao prisustvovati i sam knez sa svojim tajnikom, zabrani im držati skupštine. Našto se pučani proti kneževoj zabrani po svojim poslanicima uteku duždu i njegovom vijeću. Iz Mletaka im (1530.) bude dozvoljeno, da se mogu i unaprijed sastajati na skupštinu, ali samo jedanput u godini, i to *na sv. Mihovila 29. septembra (nisi semel tantum in festo Sti. Michaelis in mense septembrio).*

Međutim je još veća pogibelj zaprijetila mletačkim posjedima u Dalmaciji, kad je turski sultan Sulejman 1537. navjestio rat mletačkoj republici, jer nije htjela, da pomaže francuskoga kralja njegovoga saveznika proti njemačkom caru. Radi navještenja ovog rata bili su u Mlecima silno zabrinuti. Da bi dobili što više vojnika i mornara (galiota) oglase u svim svojim posjedima *opću obveznu vojnu službu*, od koje su bili oslobođeni jedino sinovi plemića.

Nove naredbe o općoj vojnoj obvezanosti i o oružanju galija (circa triremes armandas) bile su proglašene i na Rabu, ali izazovu silno ogorčenje i nezadovoljstvo među građanima i pučanima uopće. Pučani su odmah poslali svoje poslanike (nuntios, oratores): *Mateja de Marinellis, Krsta Pincin* i *Jurja Segotta* u Mletke s naredbom, da zamole dužda i njegovo vijeće, da se ovaj novi teret ili odstrani ili pak protegne i na plemiće. Utok pučkih poslanika bude u Mlecima odbiven. Našto se pučani još više razdraže i podignu (1539.) otvorenu bunu proti mletačkoj upravi na otoku. Da se buna umiri i spriječi dalnje bunjenje naroda (tumulti popolari), izda dužd *Petar Laudo* posebnu dukalu, duždevsko pismo, u kojemu se naređuje rapskom knezu *Franu Donato*, neka na cijelom otoku proti bundžijama (contra populares addunatos se in secta) zavede oštre mjere kao: *smrt na vješalima (pena della forca)* i *zapljenu dobara (confiscazione di tutti i beni).*

Rek bi, da su se i u drugim dalmatinskim gradovima zbivale slične stvari kao i na Rabu. Ali ove oštre mjere malo su pomagale Mlečanima. Narod, koga su oni kroz sto

godina svoje vladavine i materijalno i moralno uništili, mrzio ih je iz dna duše i bio je spreman na sve, pa se je zbilja i moglo bojati svega.

Mnogi su od dalmatinskih pučana, a i plemića podanika mletačkih u ovo doba ostavili svoj rodni grad i pribjegli u Senj, gdje kao *pridošlice (venturini)* uđu u uskočke čete.

Mleci su i ovaj put na svoju sreću brzo uvidjeli, kamo bi ih ovakove mjere mogle da dovedu. Zato pošalju u Dalmaciju svoje *sudce istražitelje (sindicos Dalmatiae),* koji su dobili naredbu, da dokinu sve izvanredne mjere, i da nastoje umiriti narod. Ovi izaslanici duždeve vlade dođu i na Rab, gdje izdadu posebno pismo, u kojem su naredili, da se u gradu i na otoku zavede stari red. U istom pismu bilo je naređeno i to, da knez i njegovi nasljednici u buduće moraju, da vladaju gradom i otokom po njegovom statutu i običajima i da poštuju njegove povlastice. Ovim popuštanjem od svoje strahovlade Mlečani su dosta popravili položaj i napeto stanje u Dalmaciji, ali zadovoljstva nije ovdje ni unaprijed bilo.

Borbe s Uskocima. Nakon katastrofe na Muhačkom polju i nakon prijeke smrti Ljudevita II. sastanu se hrvatski staleži u gradu Cetinu i 1. januara 1527. izaberu sasvim slobodno i bez ičijega utjecaja *hrvatskim kraljem* Ferdinanda Habsburgovca, kralja českoga i nadvojvodu austrijskoga. Novi kralj se je obvezao prije izbora staležima, da će braniti sebi povjerenu kraljevinu i da će štititi njezina prava i čuvati njezine povlastice.

Cetinski izbor smatrali su onodobni hrvatski staleži i vas hrvatski narod velikom srećom za svoju kraljevinu. Oni su se od novoizabranoga kralja i njegovih nasljednika mnogočemu nadali. Nadasve su držali, da će on biti tako jak, da zaustavi napredovanje Turaka, i da će tako u preostalom dijelu slobodnoga hrvatskoga kraljevstva zavladati sigurnost i toliko željkovani mir. Zatim su se još nadali, da će im novi kralj ili njegovi nasljednici povratiti stiješnjenoj kraljevini otete zemlje i gradove i uspostaviti njezine stare prostrane granice. Ali sve ove njihove nade ostadoše puste. Ferdinand i njegovi nasljednici malo su marili za

svoje obveze, i hrvatski narod i njegovi staleži morali su i nakon cetinskoga sabora, kao i prije, snositi većim dijelom sami sve terete besprestanog pograničkog rata s Turcima.

Kroz ovo razdoblje nakon cetinskoga izbora pojavile su se u nekim pograničkim mjestima napram, po Turcima zaposjednutim zemljama, zasebne osvetničke *uskočke čete*.

Ove su čete sačinjavali *Uskoci* t. j. pribjeglice iz od Turaka osvojenih zemalja, a osobito bjegunci iz Bosne i

Stara lađa pod gradskim zidinama.

Hercegovine. Iz ovih zemalja pobjegao je dio pučanstva, koji nije htio, da se pokori Turcima, i nađe utočište u Slavoniji i Hrvatskoj. Jake skupine ovih Uskoka bile su se nastanile i u dalmatinskoj Hrvatskoj u okolici *grada Klisa*, a još jače u *senjskoj kapetaniji* t. j. u zemlji između rijeke Zrmanje kod Obrovca i Riječine kod Trsata. Sva uskočka naselenja bila su vojnički uređena. Što je bilo kadro, da nosi oružje, bilo je ubrojeno u jednu četu. Četama su bili na glavi *vojvode*. Ove čete osvetnice: „Pravde

božje ljuti osvetnici", vodile su vječiti *mali rat* (četovanje) s Turcima, koji su ih se silno bojali. S Mlečanima su ispočetka ove čete živjele u miru; dapače su ih Mlečani mnogo puta na različite načine pomagali u njihovim borbama s Turcima. Ove dobre odnošaje s Uskocima poremete sami Mlečani, kad su s Turcima napravili savez. Nevjera Mlečana prisililа je Uskoke, da prošire svoju borbu ili mali rat i proti vjerolomnih Mlečana. Prvi sukobi između Uskoka i Mlečana padaju negdje u polovicu XVI. stoljeća. Već za ovih prvih sukoba pokazaše se Uskoci jednako dobri i neustrašivi mornari, kako što su bili hrabri i dobri vojnici. Njihove lake lađe plovile su bez straha od laguna mletačkih do Kotora i zadavale su teškog jada mletačkim galijama.

Borbe Uskoka s Mlečanima postale su još ljuće otkad su njihove četničke družine bile pojačane novim pribjeglicama iz mletačke Dalmacije. Ovi pribjeglice poznati pod imenom *Venturini* bili su ostavili svoje rodne gradove, jer nijesu mogli, da podnose mletačku samosilu. Mnogo ovakovih Venturina bilo je pribjeglo k Uskocima u Senj nakon poraza Uskoka, Poljičana i Dalmatinaca pod Klisom (1596.). Ovaj poraz, u kojemu je pao i biskup senjski *Antun de Dominis* Rabljanin sa nekim svojim kanonicima skrivili su Mlečani. Oni su bili zabranili svojim dalmatinskim podanicima, da se bore na strani kršćana. Nakon ovog poraza Uskoci skupa s Venturinima bili su razvili strašno četovanje na moru, tako te je na Jadranskom moru bilo nestalo za mletačke galije svake sigurnosti. Mlečani poduzmu sve moguće, da umanje pogibelj od Uskoka. Najprije podignu na otočiću sv. Marka između otoka Krka i kopna kod Kraljevice i na rtu Ljuba na ulazu u kanal između Paga i dalmatinskoga kopna jake utvrde, u kojima smjeste posade; onda urede na otočiću *Iloviku* kod Lošinja (s. Pietro de Nembi) posebnu postaju za galije i odrede za iste posebnoga *zapovijednika (capitanio contro Uschochi)*. God. 1615. dođe između Uskoka i Mlečana do pravog rata: *uskočki rat*, koji je trajao do god. 1617. Ovaj rat bio je zaključen mirom u Madridu između Ferdinanda Habsburgovca i Mlečana. Prema utanačenjima u ovom miru Uskoci su bili iz

Senja i primorja preseljeni u nutrinu zemlje, oko *Otočca* i u *Žumberku*, gdje su se njihovi unuci izgubili između ostalog stanovništva.

Za uskočkog ratovanja s Mlečanima stradale su najviše mletačke galije. Ove su Uskoci posvuda proganjali i plijenili. Tako su na pr. (1597.) kod rta Promontora u Istri zarobili jednu mletačku lađu, na kojoj se je vozio, na povratku iz Mletaka za Rab rapski biskup *Paskval Patavin (Patavinus)*. Samo su nuzgredno Uskoci navaljivali i na gradove u Dalmaciji i Istri. Od mletačkih posjeda u Dalmaciji stradao je mnogo i otok Rab. On je bio prvi na udaru. Pošto je Rab bio jako izvrgnut napadajima Uskoka, Mlečani su još (1555.) na njemu zaveli neke *izvanredne straže (gvardie estraordinarie)*. Ove straže bile su uređene od plemića i pučana. Za ovu stražu morali su pučani dati dvije trećine ljudi, a plemići jednu trećinu. Još su naredili iz Mletaka svomu knezu na Rabu, da dade iz općinske blagajnice 100 zlatnika za popravak gradskih zidina, nadasve kod samostana sv. Andrije. Također su još poslali na Rab jednu *oboružanu državnu galiju*, koja je redovito stacionirala u Loparu. I *rapska galija* morala je biti uvijek opremljena, oboružana i providena posadom. Posadne rapske galije sačinjavali su domaći pučani, a zapovijedao je njima jedan domaći plemić kao *kapetan (sopracomito)*. Kraj svih ovih mjera sigurnosti otok Rab je još uvijek mnogo trpio od Uskoka, tako, da je općina rapska bila prinuždena, da dobivši dopust iz Mletaka, pošalje jednog svoga poslanika u Senj, da se prituži kod kapetanskog sudišta.

Kad su Mlečani zagazili u rat s Uskocima, oni se nijesu na njih bacili samo svojim jakim brodovljem i dobro oboružanim četama, već i svojim klevetama. Putem svoje prepredene diplomacije oni su cijelom onda poznatom svijetu prikazali Uskoke kao narod okaljan najogavnijim zlodjelima. Više ovom ogavnom rabotom klevetnika, nego oružjem dobili su rat i skinuli za uvijek s vrata Uskoke, koji su im bili ugrozili posjed u Dalmaciji i slobodnu plovidbu po Jadranskom moru.

Ponovne borbe s Turcima. Za velikoga cara Sulejmana II. (1520.—1566.) postigne tursko ili osmanlijsko carstvo najveći opseg. Za ratova, što ih je ovaj veliki car vodio pripali su Turskoj: u Africi *Tripolis, Tunis* i *Algir;* u Aziji *Jemen*, *Georgija* i *Bagdad;* a u Evropi poluotok *Moreja*, stari Peloponez i *grčki arhipelag*. *Moldavska* i

Pogled na grad Rab i okolicu sa crkvice sv. Ilije.

Erdelj postali su tributarne kneževine pod narodnim knezovima.

I nasljednici Sulejmanovi imali su neke uspjehe u ratovima, što su ih vodili. Tako su na pr. vodili s uspjehom *ciparski rat* (1569.—1573.) i *kretski ili kandijski* (1646. do 1669.) s mletačkom republikom. Za ovih ratova ratovalo se i u Dalmaciji. Za ciparskoga rata stradale su na kopnu osobito okolica i područja gradova Zadra i Šibenika. Onuda

su haračile čete *ličkog* i *kninskog sandžaka*. Na moru su stradali najviše južni otoci: *Korčula*, *Hvar*, *Vis* i *Brač*. Onuda su krstarili brodovi algirsko-tuniškog i tripolitanskih beglerbega. Ali od turskih provala nijesu bili sigurni ni sjeverni otoci. I na Rabu su se jako bojali turskih provala. Zato su najprije dali popraviti gradske bedeme i gradska vrata. A onda su molili u Mlecima, da bi i ovamo poslali odrede plaćeničkih četa. I zbilja negdje koncem mjeseca augusta 1570. dođu na Rab mletačko-talijanske čete pod zapovijedništvom nekog *Bolognina*. Ovaj na ponovnu molbu plemenite općine rapske ostao je na otoku sve negdje do pod konac godine 1571. Međutim papa Pije V., španjolski kralj Filip II., Mleci i Genova i još neke druge manje državice sklope međusobni savez proti Turcima. Rat se vodio samo na moru. Kad se je sve brodovlje saveznika sakupilo i našlo pod zapovjedništvom vrlog zapovijednika *Don Jeana d' Austria*, potuče kod *Lepanta* (6. oktobra 1571.) mnogo jače tursko brodovlje. U pomorskoj bitci kod Lepanta sudjelovala je, uz ostale galije dalmatinske, i rapska galija (triremis). Na njoj je bio zapovijednik Šimun de Dominis. Nakon turskog poraza kod Lepanta tursko brodovlje ostavi Jadransko more. Mirom sklopljenim godine 1573. između Turske i mletačke republike bude zaključen ciparski rat, nakon kojega ostane u rukama mletačke republike, od nekad prostranih istočnih posjeda, još samo Kreta.

Radi Krete zaplete se godine 1646. mletačka republika s Turskom u novi rat, t. z. *kretski rat*. I za ovog rata, koji je trajao do (1669.) ratovalo se ponovno u Dalmaciji, ali s puno više sreće. I Rab je morao, da ponovno oboruža i providi posadom jednu galiju, koja je s drugim galijama dalmatinskim pošla pod Kretu. Prema jednoj odredbi mletačkog vijeća (1634.) posada galije morala je biti sastavljena od neženjenih i oženjenih pučana. U ovom ratu Mlečani izgube Kretu, koju osim tri primorska grada zaposjednu Turci. U Dalmaciji je republika sretnije ratovala. Najviše pomoću *narodnih ustaških* i *plaćeničkih hrvatskih i srpskih četa* osvojila je ovdje i neke nove krajeve.

*

Međutim dođe opet do jednog novog saveza proti Turaka. U ovom novom savezu našla se je: Austrija, Mleci, papa, Poljska, Rusija i Malta. Rat što su ga saveznici započeli (1683.), a zaključili mirom u Karlovcima (1699.), povrati Mlecima poluotok Moreju u Grčkoj. I u Dalmaciji dobije republika tri nova kotara *Knin*, *Sinj* i *Vrgorac*. Za uspjehe, što su ih imali Mleci kroz ovaj rat u Dalmaciji, morali su i ovoga puta biti harni hrabrim ustaškim i plaćeničkim domaćim četama. U redovima ovih četa borili su se i mnogi sinovi plemićkih starih dalmatinskih obitelji. Od rapskog plemstva spominje se *Jerolim Zaro*. Ovaj je bio zapovijednik (governatore) plaćeničkih četa u Trogiru. Zastava (palio), pod kojom je sa svojim četama vojevao, čuvala se sve do pred malo godina u riznici sv. Bernardina na Rabu. U samostanskoj biblioteci sv. Bernardina čuva se još i danas jedan bogato ukrašeni grb obitelji Zaro, koji potječe iz XVII. stoljeća, i jedna slika na platnu na kojoj se vidi naslikan grb ove obitelji.

Nove provale, što su ih Turci, nakon mira u Karlovcima, poduzeli u južnu Grčku i u Dalmaciju, prisile Mlečane, da sklope novi savez s Austrijom, i tako skupa uđu u rat (1715.). Ali u ovom ratu mletačka republika nije bila sretna, i zato je u miru požarevačkom (1718.) izgubila ponovno Moreju i od svih posjeda van Dalmacije zadržala jedino jonske otoke i grad Prevezu. Svoj gubitak u Grčkoj donekle nadoknadi dobitkom *Imotskoga*, kojim zaobli svoj posjed u Dalmaciji do Dinarskog gorja.

Propadanje mletačke republike U XVI. stoljeću bili su Mlečani još osvjedočeni o svojoj veličini, te su se s njom i ponosili; ali se je ipak već u ono doba opažalo u svemu neko nazadovanje i propadanje. Osobito je sve više propadala trgovina, najprivrednije vrelo blagostanja za sve Mlečane. Otkrićem novih trgovačkih puteva izgubili su Mlečani iz svojih ruku svjetsku trgovinu, i Mleci su prestali biti središte velike trgovine.

Još je gore bilo za grad na lagunama, koji je po svomu položaju bio upućen na pomorstvo i trgovinu, kad je republika izgubila sve svoje posjede na istoku i bila

stješnjena na svoj talijanski posjed, na Istru i na Dalmaciju do *Dinarskih planina*. U Mlecima su unaprijed dobro znali, što bi značilo za njih ostati bez prekomorskih svojih posjeda na istoku. Da ih sačuvaju vodili su s Turskom četiri velika, teška i rastrošna rata. Ovi ratovi su izpraznili i osiromašili državne blagajne. Skupa sa siromaštvom u državnim blagajnama pojavilo se siromaštvo i kod privatnika, a osobito kod plemstva. Dok je trgovina i industrija cvala plemstvo nije znalo za štednju. Ono je mislilo, da će uvijek živjeti u obilju, i zato je bilo rasipno i prosipalo je svoje bogate imovine u raskošna odijela, naprave, zabave i t. d. Propašću trgovine nestalo mu je sredstava za dalnji ovakov raskošni život. Dapače je veći dio ovog nekada objesnog plemstva pao u skrajne siromaštvo i bijedu. Tisućgodišnja republika osnovana na aristokratskim načelima nije zapustila ove svoje, po krvi, prve sinove. Da ih u bijedi pripomogne smjestila ih je u svojim državnim zgradama i odredila im je svakomu državnu potporu. Ova skrb države za osiromašene svoje građane samoj je državi bila štetna. Siromašnih plemića (Barnabotti) bilo je sve više, i država nije mogla doći do tolikog novca, da svakomu podijeli potporu dovoljnu za živjeti. Zato odluči Signoria, da se posluži drugim sredstvima. Sve državne službe monopolizira za plemiće. One plemiće, koji nijesu mogli da dobiju službu u gradu na lagumama i u Italiji šiljali su u Istru i u Dalmaciju. Siromašni konti bez kontija prekrili Dalmaciju kao gladni i krvožedni parasiti. Oni nijesu na drugo gledali, nego kako da poprave svoje jadno i očajno ekonomsko stanje.

I one, koje nije mogla da zapade kakva državna služba, vlada je slala u Dalmaciju. Ovdje je jedne darivala državnim dobrima kao feudima. Drugima je davala u zakup državne poreze ili monopole. A drugima je opet davala dopuste (licenze) za podignuće općinskih ljekarnica (aromathoria). I od građanskih viših i nižih staleža iseliše se mnogi iz Mletaka u Dalmaciju, gdje su neki postigli trgovine, a drugi uredili zanatlijske radionice. I ove je dotepence pomagala državna vlast u Mlecima na uštrb i veliku

štetu domaćih trgovaca i zanatlija. U ovo doba došli su i na Rab i naselile se u gradu neke mletačke ili talijanske obitelji. Među ovima spominju se: *Semitecolo*, *Badoer*, *Ferrari Latus Predolin*, *Tudorin*, *Caldona*, *Caldaro*, *Faganello* itd.

Sve ove mjere sigurnosti, koje su išle za tim, da olakšaju ekonomsku bijedu i propadanje svih slojeva u nekad najbogatijem gradu, nijesu mogle da zaustave republiku na putu propadanja.

Nove misli ili ideje, kojih *Serenissima* i njezina *Signoria* naučena na povlašten položaj nije mogla da shvati, ocjeni i prihvati, pokopale su *12. maja 1797.* staru i preživjelu republiku, i to uz malo časno opijelo. Vladavinu *dužda* i *Velikog vijeća* izmijenila je provizorna uprava ili vladavina. Našto 16. maja iste godine budu Mleci zaposjednuti od francuske vojske, a 17. oktobra mirom u *Campoformio* pripadnu skupa sa svojim bivšim posjedom u Italiji, Istri i Dalmaciji carevini Austriji.

Na glas o propasti stare republike uprepaste se u Dalmaciji stari plemićki rodovi. Oni su se nekako baš bili priviknuli njezinoj vladavini, koja im je bila priznala neki privilegovani položaj. Još poraznije djelovala je ova vijest na feudalce, t. j. na onu gospodu, koja su za zasluge napram republici bila primila od nje na vječno uživanje prostrana državna zemljišta.

Prosti narod u Dalmaciji ostao je napram ovom velikom događaju gotovo posve indiferentan, i akoprem je bilo među gospodom i svećenstvom onih, koji su pokušali, da ga zagriju za spas republike.

Zadnji mletački knez na Rabu bio je *Ivan Venier*. On je ostao na Rabu sve do 1. jula 1797. Međutim su već 13. juna bila doplovila u gradsku luku dva austrijska naoružana broda sa 253 vojnika. Jedan dio ovih vojnika sa kapetanom, narednikom i podnarednikom na čelu iskrca se na obali i uljeze mirno u grad, gdje izjavi kapetan, da je došao, da u ime „Njegova Veličanstva cara“ zauzme grad, otok i vas kotar rapski. Ovo vojničko zaposjednuće grada i otoka Raba po austrijskoj vojsci bilo je provedeno

u potpunom miru i redu. Još istoga dana na večer otiđe jedan kapral sa 20 vojnika praćen od rapskog sudca Šimuna Spalatina u Novalju, a dva broda krenu u Pag. Zaposjednuće Paga i Novalje naišlo je na poteškoće sa strane pučanstva. Ovo se je opiralo zaposjednuću i napustilo je svoj otpor tek na opetovane prijetnje sa strane okupatorne vojske, da će upotrijebiti strože mjere. Nakon zaposjednuća proglasi okupatorna vlast na Rabu, u Novalji i u Pagu manifest o amnestiji, podpisan 10. juna od C. K. Komesara Kneza Rajmunda Thurna u Kopru.

Međutim se je u Dalmaciji razmahao jaki pokret, koji je tražio, da se Dalmacija pridruži Hrvatskoj. Već oko polovice jula krene iz Dalmacije posebno odaslanstvo u Beč. Došavši ovo odaslanstvo do Senja, sastane se s krajiškim pukovnikom Kazimirom. Ovaj saopći odaslanstvu, da će za koji dan carska vojska otići u Dalmaciju, te mu savjetova, da se povrati kući i da pripravi narod. Odaslanici poslušaju savjet pukovnika i predavši mu najprije adresu za bana u Zagrebu, u kojoj su tražili sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom, ostave Senj.

Nekoliko dana iza njihova odlaska krene zbilja *Mato Rukavina,* carski general, sa 4.000 momaka, Hrvata krajišnika, i više topova na 72 broda u Dalmaciju. Na 1. mjeseca jula stigne u Rab, gdje je bio svečano primljen od predstavnika grada i biskupa sa svećenstvom. Prije nego je otplovio dalje, pozvao je k sebi gradske sudce *Petra Galzinju* i *Šimuna Spalatina,* te im izruči upravu grada i kotara. Napokon 25. jula dođe u Rab jedan c. k. časnik, da u ime Njegova Veličanstva Cara primi zakletvu vjernosti. Na 26. se dakle vas narod sakupi u crkvi. Biskup Ivan Petar Gauzinja odslužio je svečanu službu preko koje je držao prigodno slovo. Poslije službe položio je svečanu zakletvu biskup u ime svoje i svećenstva, a onda napose plemstvo po svojim sudcima, i napose puk po svojim sindicima. Nakon položene zakletve držao je biskup zaključni govor, nakon kojega bio je blagoslov sa Tebe Boga hvalimo... Nakon obavljene službe Božje, narod se je miran i zadovoljan povratio svojim kućama.

Unutarnje stanje Raba pod mletačkom vladavinom. Godine 1409. Rab je izgubio svoju općinsku samoupravu (autonomiju) i skupa sa svojim kotarom (giurisdizione, territorio) došao pod neograničenu vlast mletačke republike. Uprava, što ju je duždeva vlada zavela na Rabu, nakon što ga je proglasila sastavnim dijelom mletačke republike, bila je prava vojnička strahovlada. U svemu su vladale stroge i iznimne okupatorne mjere.

Na čelu uprave bio je *mletački upravnik (conte e capitanio)*. On je bio namjesnik duždev i njegov pouzdanik. U njegovim rukama bila je usredotočena sva *upravna*, *sudačka* i *vojnička* vlast. U upravnim i sudačkim poslovima pomogao je kneza *bilježnik (cancelliere, notario)*. Ovaj je vodio i kneževu pisarnu, u kojoj su ga pomagali *pomagač pisarne (coadiutore in cancelleria)* i još drugi *poslužnici (officiali)*, među kojima se spominje *glasnik (praeco)*. Pošto je knez bio uzeo u svoje ruke i upravu bivših općinskih dobara, te potom i bivšu općinsku blagajnicu (camara comunis) morao je i ovdje imati jednog pomoćnika, a to je bio *blagajnik (camerario, camerlengo)*. Ovaj je u ime kneza upravljao dohodcima, koji su dolazili u blagajnicu od unajma *bivših općinskih pašnjaka*, *od izravnog poreza* (glavarine, zemljarine i kućarine) i od *neizravnog poreza* (na sol, vino i trg). Od dohodaka, što ih je imala blagajnica, pokrivali su se razni troškovi, a pretičak slao se u zajedničku blagajnicu u Mlecima.

Za sigurnost grada, otoka i kotara držala je duždeva vlada u gradu jaku posadu, koja je bila sastavljena od pouzdanih Talijana i Istrijanaca. Vrhovno zapovjedništvo nad posadom bilo je u rukama kneza ili kapetana. Vojnici od posade (cavallieri) vršili su i redarstvenu službu, a tako isto i službu poreznih i carinskih činovnika.

Pod ovom oštrom i silovitom vojničkom upravom zavlada na Rabu jako nezadovoljstvo. Osobito su bili nezadovoljni patriciji, kojima je ovim novim uređenjem bila oduzeta vlast, što su je imali u rukama.

Tek nezadovoljstvo, koje je sve to više raslo, prisili duždevu vladu u Mlecima, da patricijima prepusti neki upliv

na upravu i sudstvo na njihovom otoku. Tako n. pr. bude uspostavljeno općinsko vijeće, kojemu je morao prisustvovati mletački knez ili upravnik otoka sa svojim bilježnikom. Ovo se je vijeće i opet sastajalo u velikoj dvorani kneževog dvora (in sala magna palatii residentiae), a sazivali su ga plemeniti sudci, koje je birala na jednu godinu plemenita općina rapska. Na vijeću imali su patriciji najbolju prigodu, da podvrgnu kritici upravu i sudstvo kneževo, kao i rad i djelovanje njegovih ljudi. Još veći upliv stekli su patriciji rapski na sudstvo i upravu svojega grada i njegovog kotara, kad su njihovi sudci dobili pravo, da u odsustvu kneza, budu njegovi zamjenici i čuvari gradskih ključeva, i kad su bili proglašeni savjetnicima kneževima, koli u krivičnim, toli u građanskim parnicama. Patriciji rapski, da bi mogli bolje nadzirati kneza i njegove ljude, urede i jedan zbor od osmorice svojih ljudi (collegio dei otto). Godine 1467. bio je ovaj zbor posebnim duždevim pismom poništen, i to na pritužbe samoga kneza, kojemu je nadzor ovoga zbora bio veoma neprijatan i mrzak. Složnom i jedinstvenom nastupu patricija rapskih, pošlo je usto za rukom, da su stekli još neke povlastice. Tako su n. pr. dobili pravo, da mogu u Mletke slati svoje poklisare ili poslanike (ambasciatores, nuntios). Dužnost je ovih bila prvo, da obavijeste dužda i njegovu vladu u Mlecima o stanju svojega grada i njegovog kotara. Drugo, da prikažu vijeću umoljenih (al consiglio dei pregati) u Mlecima zaključke svoga plemenitog vijeća, i da zatraže od njega potvrdu. Treće, da napokom, kad bi to bilo potrebno, iznesu ondje svoje pritužbe proti knezu i njegovim ljudima. Još veći uspjeh u njihovoj borbi zabilježili su rapski patriciji onda, kad su za sebe stekli pravo, po kojemu je jedan patricij, član plemenitoga vijeća imao da bude unaprijed *redoviti pregledač općinske blagajnice (scontro di camera)*, a drugi isto tako *redoviti pregledač ureda za raspačavanje soli (scontro del sal).*

Uspješne borbe patricija potaknule su i pučane na to, da i oni zatraže, da im se povrate bar neke od povlastica, što su ih prije uživali. U Mlecima pristanu na to, da

im se dozvoli, da se mogu opet sastajati na pučkim skupštinama pod *općinskom ložom (sub logia communi)*. Na ovim skupštinama morao je biti prisutan i knez sa svojim bilježnikom. Drugo dozvole im, da sebi unaprijed, po starom običaju, biraju svake godine po tri *zastupnika (sindicos)*, koji će štititi zajedničke interese i prava pučana pred knezom i pred duždom. Treće, ustanovljenje *zbora od desetorice pučana (collegio dei dieci popolari)*, koji su vodili strogi nadzor nad knezom, njegovom upravom i njegovim radom, kao i nad radom njegovih ljudi. I ovaj zbor bio je dokinut, kao i onaj ovom sličan osmorice plemića (1467.).

Kad je mletačka republika odijelila upravnu i sudačku vlast od vojničke vlasti, preuzeo je vrhovno zapovjedništvo nad stalnom posadom na otoku Rabu *kolonel (collonellus)*. Od godine 1474. morao je Rab da uzdržava, kao i ostali dalmatinski gradovi jednu *galiju (galiam, triremen, galeam, gallera)*. Momčad ili mornare za ovu galiju morali su davati pučani a *zapovijednik* ili *kapetan (sopracomite)* morao je biti jedan rapski patricij izabran u plemenitom općinskom vijeću.

Stanovništvo. Kad je republika mletačka spravila pod svoju vlast Rab i njegov kotar, dijelilo se je ovdje stanovništvo na dvoje: na *patricije (nobiles, nobili, zentilhomeni)*, koji su najviše živjeli u gradu Rabu, i na *puk (populares, popolari)* koji su djelomično živjeli u gradu kao *građani nižeg reda (minores)*, a onda u selima Loparu na otoku Rabu i Novalji na otoku Pagu, te rasijani po stanovima na Rabu i na pažkom Lunu (plebei). Jedni su s drugima slabo općili. Patriciji su, ugrabivši svu vlast u gradu, na otoku u svoje ruke izrabljivali pučane, a zato su ih ovi mrzili. Ovu protivnost između pučana i patricija Mlečani su iz svojih političkih ciljeva nastojali, da još više raspire. A to su i postigli, u početku svojim hinjenim pristajanjem sad uz jedne sad uz druge, a kašnje, kad su već bili patricije osvojili za sebe, time da su *buntovne pučane (?)* Gotovo bezpravne i bez zaštite ostavili patricijima, da ih izkorišćuju.

Rapski patriciji bili su uvijek jako konservativni i egoistični. Ovo su bile mane sredovječnoga plemstva uopće. Kao najveću svoju zajedničku svetinju čuvali su knjigu ili popis svojih obitelji. Na Rabu je ovaj popis, kako smo već vidjeli, bio obavljen godine 1325. U ovaj popis oni su veoma teško unašali imena novih obitelji. Od 1400. ovamo, bila je ova knjiga tek nekoliko puta otvorena. Tako su godine 1404. bili u nju unešeni: Marinus de Poruga, Christophorus de Ligorio (?) Cerne de Cernotta, Brente de Foro, Antonio de Cittadella, Oreste de Velunas i Franciscus de Zudenico. Onda još ovi: Antun Dorcelletta, Creste de Nemira, Creste de Dolbe, Degranis de Machina, Joannes de Ligna (?) Francelius de Franciscis, Martinus Dorelotta, Matte de Stoffa, Martinus de Domaldino, Noricis de Ortlinio, Creste de Zenio i Marinus de Cerne. I godine 1480. bili su neki od pučana upisani u knjigu plemstva, kao Jacomo de Fiascono, Vidal de Marinellis, Antonio Pocifico aliter Mircovich, Christofolo de Corizzizza i Antonio Grafofon. Godine 1572. bio je još unešen Nikola Bizza sa svojim sinovima, od (1638.) obitelj Dominika pok. Zesaune de Benedetti. Čini se, da je obitelj Benedetti porijetlom iz Istre bila zadnja građanska obitelj, koja je bila primljena među plemenite patricijske rapske obitelji.

Prema jednom službenom popisu od 12. maja 1797. živjelo je još onda u Rabu *20 patricijskih obitelji*, i to: 2 obitelji Cernotta, 2 obitelji Dominis, 6 obitelji Galzigna, 2 obitelji Livich (baštinici Zaro), 1 obitelj Nimira, 5 obitelji Spalatin i 2 obitelji Zudenigo.

Patriciji rapski ostali su sve do propasti mletačke republike okupljeni u svojoj *plemenitoj općini ili zajednici (nella comunità dei nobili di Arbe).* Okupljeni u ovu zajednicu, koja je imala svoje vijeće (consiglio dei nobili) i svoje plemenite sudce (giudici) oni su veoma uspješno branili svoje staleške interese, bilo proti mletačkoj upravi, bilo protiv pučana.

Rapski patriciji su živjeli od svog vlastitog posjeda, a i od trgovine. Oni su također držali u najmu iz početka sve, a kašnje dva dijela općinskih pašnjaka, kuda su im

njihovi pastiri pasli mnogobrojnu stoku. Za prvih sto godina mletačke uprave živjeli su još uvijek dobro. Bogatstvo, što su ga njihovi preci bili stekli, dok su im grad i općina još bili slobodni, bilo je još uvijek toliko, da su se mogli podavati i raskošnom životu. Ali kako je pod mletačkom upravom blagostanje na otoku sve više propadalo, počeli su se i kod patricija opažati neki tragovi propadanja i osiromašivanja.

God. 1505. rapski su patriciji poslali u Mletke svoga poslanika (oratorem) Ivana Zodeniga. Ovaj je duždevoj vladi u Mlecima prikazao bijedno stanje grada Raba i njegovog kotara, te zamolio istu, da se zauzme za nevoljne svoje državljane i da im dozvoli, da podignu *fontik (fonticus, Fondaco, fondago, fontego)*, u kojem će moći svi dobivati brašno i druge potrebite životne namirnice uz sniženu cijenu. Duždeva vlada u Mlecima uvaži prijedloge plemenitog vijeća rapskog, i tako bude na Rabu uređen fontik (un fontico de fromento et altre biave a beneficio et comodo de questa citta et territorio). Ali i nakon utemeljenja fontika rapsko je plemstvo sve više propadalo, kao što je propadala republika, kojoj se je bilo podalo u službu.

Rapski pučani nijesu bili onako jedinstveni i složni kao patriciji. Onaj dio pučana, koji je živio u gradu i bavio se raznovrsnim zanatima, a neki i trgovinom, malo se je zauzimao za vanjske pučane. Da bi bili jači u borbi s plemstvom bili su svi učlanjeni u stručno-nabožnim bratovštinama (frataleae, fradagie, scole). One su imale svoje posjede i svoje prihode, koji su se sakupljali u bratimsku blagajnicu. Posjedom bratovštine i njezinom blagajnicom upravljali su *poglavari ili bokori (gastaldiones, gastaldi)* koje su braća birala na godišnjim bratinskim skupštinama.

Vanjski pučani bili su stočari i ratari (bravarii, bubalchae). Neki su bili samostalni t. j. radili su na svojem zemljištu, ali ovih je bivalo sve manje. Drugi su radili na zemlji tuđoj ili pasli tuđa stada. Ovi su od priroda zemlje i od prirasta stoke morali davati jedan dio gospodaru. Odnošaj između njih i gospodara bio je uređen javnim pismom sastavljenim od bilježnika (notario) u prisutnosti bar jednog

od općinskih eksaminatora. Općinskih eksaminatora bilo je na Rabu sedam. Bilježnici, kojih je na Rabu bivalo više

Knežev dvor sa trga.

nijesu smjeli sastaviti nikakvog javnog pisma bez eksaminatora. I vanjski pučani bili su učlanjeni u svojim seljanskim

bratovštinama (frataleae rurales). U bratskim kućama sastajali bi se svake godine na skupštinu. Na njoj bi izabrali nove glavare i pročitali račune: prihod i rashod bratovštine. Svaka je ova bratovština imala svoju *matrikulu (madregola)* ili pravilnik, knjigu u kojoj su se bilježila imena braće i knjigu računa. Ovu posljednju od god. 1726. morali su svake godine prikazati knezu u njegovoj pisarni na potvrdu.

Sav puk otoka Raba i njegovog kotara sačinjavao je *jednu zajednicu (Universitas popularium, Universitas populi arbensis, Università del popolo)* i sastajao se na zajedničke skupštine pod općinskom ložom. Ovim skupštinama (congregationes populi, congreghe) predsjedali su *štitnici puka (sindici, procuratores).* I u pojedinim selima ili okružjima sastajao se puk na zborove (zborri, zgovori).

Kolikogod su se pučki štitnici zalagali, da zaštite pravice pučana, ipak njihovo je stanje svakim danom bivalo sve nevoljnije. Stradali su mnogo od nerodica i od pošasti u stoci, ali još više radi velikih tereta: *poreza (collete, colte), prireza (tarife, tasse, tonse), tlake (angarie), službe u vojsci, službe na galijama* i *službe u narodnoj straži.* Služeći općim interesima republike, nijesu imali vremena, da se bave svojima. I zato su njihova stanja i imanja propadala i oni zapadali u sve veće siromaštvo.

Katastrofalne bile su za stanovništvo otoka Raba godine 1449. i 1456. Od kuge, koja je u ovim godinama, kako smo to već vidjeli, harala na otoku, čini se, da je pomrla jedna polovica stanovnika. Rek bi da je prije crne morije grad s otokom i kotarom brojio oko 10.000. A nakon nje ostalo svega stanovništva niti 5.000. Najgore je bilo, da je nakon kuge na otoku pofalilo radnih sila, s česa je mnogo zemljišta ležalo na ugaru, neobrađeno.

Silno prorеđeno staro stanovništvo umnažalo se novim doseljenicima, koji su s bližeg kopna (dalle vicine marine) bježeći pred Turcima dolazili na otok Rab da na njemu nađu novu domovinu i sagrade nova ognjišta. Mletačka vlada, a ni uprava otoka nije pravila neprilika ovim novim došljacima. Ona ih je dapače rado primala, jer joj je bilo u

interesu da se opustjeli otok opet napuči. Zato je ove nove došljake (forestieri) za deset ili šesnaest godina ostavljala proste od svih općinskih tereta (da tutte le angarie). Podatci, po kojima bi se moglo sa stalnošću ustanoviti, koje su obitelji u ovom razdoblju kao bjegunci došle na otok, veoma su škrti, i potom nam je za sada nemoguće donijeti ovdje njihov imenik. Uz čisto hrvatske obitelji, koje su se kao bjegunci doselile na otok iz obližnjeg kopna, doselilo se pod mletačkom vladom na otok i još nešto drugih obitelji iz Italije i Istre.

Crkva i svećenstvo. Za mletačke vladavine pod kojom je otok Rab ostao gotovo za četiri duga stoljeća, crkveno uređenje ostalo je nepromijenjeno. Rab sa svojim kotarom ostao je zasebna biskupija, imao je i dalje svoga biskupa. Kaptol sv. Marije, rapske stolnice, brojio je i dalje 12 kanoničkih mjesta, među kojima tri časti. Sikst IV. papa svojim posebnim pismom godine 1478. zabranio je umnažati broj kanonika. Svjetovno svećenstvo, što je živjelo u biskupiji nije bilo sve u pastvi. Oni što su bili u pastvi živjeli su od prihoda nadarbina i od crkvene desetine, a slobodni od pastve od svojega baštinstva, t. j. imali su svoj patrimonij (patrimonium).

Međutim nije više ni svećenstvu onako bilo kao nekad. Najveći gubitak za rapsku crkvu i njezino svećenstvo bio je, da je prelazom otoka pod mletačku republiku izgubila pogodnosti Krešimirove i Kolomanove povlastice, po kojoj su njezini desetinčari imali pravo, da kupe crkvenu desetinu po velebitskom Podgorju, Lici, Bužanima i Bučvema. Radi slabih prihoda živjelo je svećenstvo oskudno, a crkve i crkvene zgrade su propadale. Kolika je bila trošnost rapskih crkava u XVII. stoljeću, možemo lako da shvatimo iz ovog slučaja. Godine 1682. na 2. aprila, na dan Velikoga Četvrtka, za službe božje, na uprepaštenje naroda na jedan put srušila se je od trošnosti starinska mramorna propovijedaonica (pulpito) sa strane epistole. Pod dojmom ovog nesretnog slučaja, za kojeg su mnogi bili ranjeni, sastalo se 5. aprila plemenito općinsko vijeće i na prijedlog prokuratora sv. Marije, Jerolima kneza Zaro, zaključilo, da se iz općinske

blagajnice uzajmi crkvi 500 zlatnika, koja će s njima popraviti: pjevalište, na kojem su orgulje (balatore del' organo) i veliki zvonik (Campanile), koji su također prijetili porušenjem. Nijesu dakle bile kadre sačuvati od propadanja crkve i crkvene zgrade na Rabu niti neke odredbe mletačke vlade, koje su sve uprave ili administracije crkvenih dobara na Rabu kao i cijeloj Dalmaciji podvrgnule svojim vlastima, reviziji svojih rektora ili knezova. Za rapsku stolnicu malo je značilo i to što su njezini pravi prokuratori bili biskup i knez, u ime kojih vodili su administraciju dva zamjenika.

Među rapskim svećenstvom nije bilo sloge i jedinstva. Svećenici pučani nijesu se lijepo gledali sa svećenicima patricijima. Svećenici patriciji htjeli su u kaptolu imati odlikovan položaj, ali svećenici pučani nijesu im to dozvoljavali. Grdna je rana za rapsku crkvu, bilo i to, da su neki biskupi većinom boravili van svoje biskupije. U njihovoj otsutnosti upravljali su biskupijom njihovi *vikari*. Ovo izbivanje biskupa, komu je stao na kraj *tridentinski sabor* sa svojim odredbama *„de residentia"*, bilo je mnogo krivo, da je bila u svećenstvu rapskom popustila stega (disciplina) i ćudorednost. Iz povjesnih spomenika znamo, da je u drugoj polovici XV. i u prvoj polovici XVI. stoljeća bilo i u samom kaptolu rapskom članova, koji su na javnu sablazan živjeli u konkubinatu. Ni novotarske vjerske ideje nijesu bile nepoznate na Rabu. Znade se za nekog *Jurja Spalatina* iz Raba, koji je bio pristaša i prijatelj Lutercv. On je umro u Altenburgu godine 1546. u 63. godini svoga života. Drugi novotarac Rabljanin, poznatiji od Jurja Spalatina, bio je *Mark-Antun de Dominis*. On je najprije bio postao biskup senjski, a potom nadbiskup spljetski i metropolita dalmatinski. Kao takav bio je došao u doticaj sa poznatim *Pavlom Sarpijem* kancelarom mletačke republike, koji je bio zanešen za novotarskim vjerskim idejama toliko da je cijelu republiku htio da prevede u reformaciju. Jedan od prvih pristaša i pomagača bio mu je Mark-Antun. Kad su se Mleci (1607.) pomirili sa sv. Stolicom, morali su obojica otići iz republike. Pavao Sarpi zaklonio se je u Švicarsku, a Mark-Antun otišao je u Englesku. U Londonu je najprije

objelodanio Sarpijevu: „Povijest tridentinskoga sabora“, a onda je dao u tisak i jedan svoj spis pod naslovom: *„O crkvenoj republici“ (De republica ecclesiastica).* U ovom spisu se je veoma oštro oborio na neke članke nauke rimske crkve, kao i na *neženstvo (coelibatus)* klerika i svećenika. U istom spisu trudi se, da dokaže, da je crkva od svoga Utemeljitelja bila dobila ustrojstvo *aristokratske republike*, a da su rimski pape ovo ustrojstvo zamjenili sa monarhističnim. Mark-Antun je ostao u Engleskoj do godine 1623., a onda je došao u Rim, gdje je abjurirao svoje pogreške pred papom Grgurom XV. i umro (1624.). Bio je zakopan u crkvi na Minervi (s. Maria in Minerva). Kašnje je bio ekshumiran i radi svojih heretičkih nauka, kao heretik spaljen na lomači. Mark-Antun de Dominis bavio se je i prirodnim znanostima. Osobito ga je zanimala fizika. God. 1611. tiskao je u Mlecima jedan svoj spis pod naslovom: „De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et in irride“.

Zdravstvo. Dok je Rab bio slobodna općina, skrbio se je sam za zdravstvo. U ono doba općina je držala *liječnika*, *ranarnika* i *ljekarnika.* Sva trojica su kao općinski *činovnici (salariati)* primali plaću iz općinske blagajnice. Kad su god. 1409. Mlečani zagospodovali otokom, i kad je mletačka uprava uzela u svoje ruke administraciju općinskih dohodaka, Rabljani su mislili, da će ista uzeti na sebe i skrb za zdravstvo, ali su se u svojim nadama prevarili, jer su se Mlečani malo starali i za zdravstvo kao i za drugo. Dne 5. aprila 1443. poslalo je rapsko plemenito vijeće u Mletke svoje *poklisare (oratores) Petra de Zaro* i *Damijana de Dominis.* Ovi su prikazali duždu i njegovom vijeću zdravstveno stanje otoka. Među raznim prestavkama, koje su podnijeli vijeću umoljenih na potvrdu, bila je jedna, u kojoj su molili da se otoku dade *liječnik (medico fisico)* i da mu se doznači plaća od 200 zlatnika iz rapske blagajnice. Vijeće umoljenih i duždodbili su ovu predstavku. Svoju protivnost obrazložili su time, da otok nije imao liječnika onda, kad su ga oni zaposjeli.

Nemarnost i nehajnost mletačke uprave za zdravstvo grada, otoka i kotara rapskog prisililа je rapsko plemenito

općinsko vijeće na to, da se sama za stvar zauzme. U jednom vijeću bila je stvorena odluka, da se svemu pučanstvu na Rabu nametne *novi porez (collecta per il medico)* i da se od njega plaća liječnik. Pučani su se protivili ovom prijedlogu, ali ga ipak dužd Nikola Tron (2. maja 1473.) potvrdi. Našto je bilo jednom naredbom Marka Lauredana sindika za Dalmaciju (16. augusta 1488.) određeno, da gorispomenuti porez za plaćanje liječnika sakupljaju plemići među plemićima, a pučki sindici među pučanima.

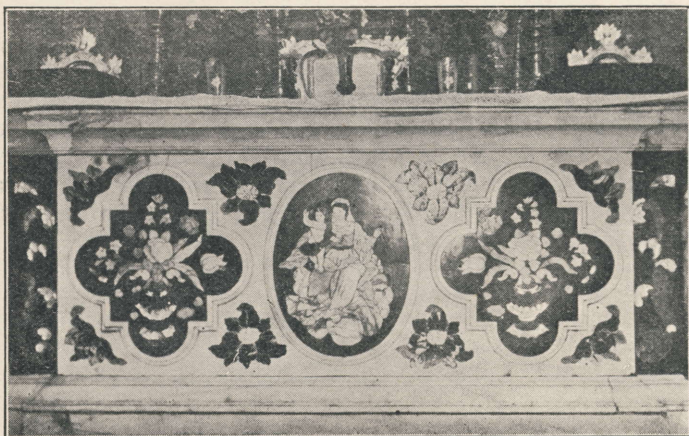
Školstvo. Kao što su se Mlečani slabo brinuli za zdravstvo na Rabu, tako su se malo starali i za školu. Pod njihovom upravom propala je u Rabu stara gradska škola, jer oni nijesu htjeli, da plaćaju učitelja. Nakon propasti gradske škole, poučavali su patricijsku i gradsku djecu privatno pojedini svećenici i redovnici.

Književnost. Rab kroz svu prošlost nije dao nikakva velika književnika. Dosad nam je poznat samo jedan Rabljanin, koji se je bavio poezijom i to na talijanskom jeziku. Bio je to *Jerolim de Dominis*, otac Mark-Antuna. Od njega se je sačuvalo više pjesama, među kojima i jedna velika pjesma *„o doktorstvu“*. Ovaj Jerolim de Dominis učio je u Padovi, gdje je na sveučilištu postigao doktorat.

I akoprem nam do danas nije poznat nijedan Rabljanin, koji se je bavio hrvatskim pjesništvom, koje se je gajilo u drugim dalmatinskim gradovima, ipak imamo dokaza, po kojima znamo, da je dubrovačko-dalmatinska književnost bila poznata i Rabljanima i da su je oni kao svoju ljubili. Među starim dalmatinskim književnicima osobito su dvojica bila poznata Rabljanima, a to su: *Juraj Baraković* i *Tomko Mornavić*. Prvi je na Rabu imao više osobnih prijatelja. Da se oduži gostoprimstvu rapskih patricija, on je na njihov poticaj opjevao prirodne ljepote otoka Raba i njegove povjesne znamenitosti u jednoj ovećoj pastirsko-idilskoj i svadbenoj pjesmi, koja nosi naslov *„Draga rabska pastirica“*. Drugi Tomko Mornavić mladi savremenik Barakovićev opjevao je u ovećem pjesničkom djelu *„Život Magdalene od knezov Žirova“*. Ova se je kao

bjegunica pred Turcima zaklonila na Rab. Na Rabu je utemeljila samostan sv. Antuna opata. Po smrti je bila pokopana u crkvi sv. Bernardina u krasnom kamenom sarkofagu.

Umjetnosti. U XV. i XVI. stoljeću u Rabu ima još smisla za umjetnost. Nekoliko lijepih umjetničkih spomenika sačuvalo se iz one dobe. U graditeljstvu se osobito ističu dvije crkve: *sv. Bernardina*, koja je bila (1458.) sa-

Antipendij oltara sv. Antona.

građena uz samostan sv. Eufemije, i *crkva sv. Frane* sagrađena (1490.) na Komrčaru. Obadvije su sagrađene u stilu *male bazilike (basilica minor)*. Veoma su ukusne, ali se ne mogu takmiti sa crkvama starijih stoljeća u veličini. U ovo isto doba pada i gradnja *palače Dominis-Nimira,* koja se nalazi na srednjoj ulici blizu varoša. Po ljepoti nije za ovom zaostajao dvor Nimirov od koga je ostalo portal i tarass.

Kao umjetnička rezbarija iz polovice XV. stoljeća u drvu ističe se *drveni kor* u crkvi sv. Marije Velike i *dva renesansna kandelabra iz drva* u crkvi sv. Bernardina. Od

slikarstva ističu se ove slike: Vivarinijev poliptih u crkvi sv. Bernardina (1458.) *sv. Petar* u kapelici baptistera i *smrt sv. Josipa* u crkvi sv. Justine. U sitnoslikarstvu osobitu vrijednost imaju *četiri korala* ukrašena inicijalima, što se čuvaju u knjižnici samostana sv. Eufemije. U umjetničke spomenike iz ove dobe moramo da ubrojimo i mnoge nadgrobne ploče u pojedinim crkvama urešene natpisima i grbovima patricijskih rapskih obitelji.

S nastupom XVII. stoljeća nastupila je na Rabu prava dekadenca u graditeljstvu. Za vrijeme ove dekadence sagradila se je crkva *sv. Križa* i *sv. Antonca* (s. Antonio Norr). Poluokrugli prozori, svojina koralnog stila, odaju sami dobu gradnje, ovih vanjštinom veoma neuglednih crkava. Što je umjetnički vrijedno iz ove dobe to su: *stukature* u crkvi sv. Križa i sv. Marije i *mramorni oltarni antipendiji* sastavljeni iz *raznobojnih mramora* ili ukrašeni umjetničkim *intorsijama* (sv. Marija, sv. Antonac, sv. Bernardin, sv. Petar u Drazi).

RAB KROZ ZADNJIH STO GODINA.

Od 1797. do 1918.

Prva austrijska vladavina u Dalmaciji. Mirom u Compoformiju, koji je bio sklopljen u noći od 17. na 18. oktobra, Napoleon je priznao Dalmaciju Austriji, koja ju je zaposjednula svojom vojskom i ostala je ovdje gospodaricom sve do godine 1805.

Ovo prvo austrijsko vladanje u Dalmaciji jedva se je u čemu razlikovalo od mletačke vladavine. Sve stare mletačke uredbe ostale su u snazi, i jedva su bile zavedene neke promjene u *sudstvu* i u *školstvu*. Prema naredbi, kojom je bilo reformirano sudstvo u Dalmaciji, bude imenovan *sucem upraviteljem* na Rabu *(Giudice dirigente) Juraj Livich,* a *prisjednicima (assessori), Juraj Spalatin* i *Marko Antun Kulić.* Sva ova trojica položila su zakletvu i stupila u službu (19. aprila 1798.).

Međutim mir sklopljen u Compoformiju bio je veoma kratkotrajan. Za novih ratova s Napoleonom Austrija je izgubila Dalmaciju. Mirom u Požunu (26. decembra 1805.) pripala je Napoleonu. Po sklopljenom miru pošalje Napoleon u Dalmaciju svoga generala Molitora s vojskom. Već 19. februara 1809. dođu i na Rab francuske čete i izmijene austrijsku posadu.

Dalmacija pod Francuzima, priključena kraljevini Italiji. Dobivenu Dalmaciju Napoleon priključi kraljevini Italiji i podvrgne je talijanskom podkralju *Eugenu Beanharnais*, kojemu je dao nalog, da u novostečenoj pokrajini uredi čim prije modernu upravu, red i sigurnost. Da bi ispunio naredbu Napoleonovu, pošalje Beanhárnais u Dalmaciju dva veoma vrsna muža, generala *Augusta*

Marmonta, kojemu povjeri vojničko zapovjedništvo i *Vicenca Dondolo*, Mlečanina, kojega stavi na čelo civilne uprave. Obojica su stekla za Dalmaciju neprocjenjivih zasluga.

Kad je Dondolo nastupio svoju službu izdao je na narod proglas, u kojemu je naglasio, da su ga među njih dovele „čiste i poštene misle". Dalje u proglasu kaže, da će njegova najpreča briga biti, da u zemlji obrazuje dobru i savijesnu vladu, da joj dade brzo i savijesno sudovanje, da u njoj podupre i pridigne poljodjelstvo, obrt i trgovinu i uredi školstvo. I doista Dandolo je izvršio svoje obećanje Dalmatincima. U malo godina, što je s njom revno upravljao, probudio ju je iz sredovječnog mrtvila na pomlađeni moderni život, popravivši tako bar donekle nepravice, što su ih njegovi preci počinili ovoj zemlji.

Na organizaciji Dalmacije radio je Dandolo brzo i odriješito, ali i razborito. Najprije je organizovao centralnu upravu (provenditura generale) u Zadru. Zatim je pristupio organizaciji okružja (distretti), na koja je radi lakše uprave bila podijeljena zemlja. Potom je uredio organizaciju *kotara (cantoni)*, u koje su se dijelila pojedina okružja. Napokom je organizovao i upravu općina, pa i pojedinih sela.

Na Rabu je ostalo netaknuto austrijsko uređenje sve do 1. januara 1807. Sudci (giudici) upravljali su gradom, otokom i okružjem. Pravdu je krojio sudac upravitelj (giudice dirigente). Tek početkom spomenute godine preuzeli su upravu u svoje ruke novo imenovani francuski upravnici. Na čelo uprave bio je postavljen *Nikola Celebrini* iz Krka kao *podupravitelj kotara (vice delegato cantonale)*. On nije ostao na svom mjestu niti punu godinu dana. Naslijedio ga je *Rakamarić* rodom iz Paga. Političkom upravitelju bio je dodijeljen *bilježnik (cancelliere)*. Ovu službu obavljao je *Josip Bevilacqua Leoni*. Za sudbenost bio je imenovan *mirskim sucem (giudice di pace)* Dr. *Nikola Co. de Mircovich*, a *sudbenim bilježnikom Antun Dominis* Ivanov, koji je bio bilježnik i pod austrijskom vladavinom. Mircovich je ostao na svom mjestu do 1808. U novembru zamjenio ga je *Dominik Pasquali* iz Hvara, koji je od god. 1787. do 1790. pod knezom Antunom Corner bio bilježnik.

Pod francuskom vladavinom bila je u Rabu otvorena pučka škola za dječake i djevojčice. Uredila su se također dva obrtna tečaja, tečaj *za kovače* i tečaj *za stolare*.

Za ove prve francuske vladavine nad Dalmacijom bili su izdani zakoni, kojima su ostale dokinute *stare laičke crkvene bratovštine*. Njihova dobra bila su od državne vlasti zaplijenjena. Posebnim naređenjem bili su dokinuti i neki muški i ženski samostani. I na Rabu bio je dokinut samostan sv. Justine (1808.). Drugom jednom naredbom bilo je naređeno, da sa sva crkvena dobra moraju podvrgnuti nadzoru civilne vlasti.

Nove borbe između cara Franje i Napoleona. Međutim se car Franjo ponovno zarati s Napoleonom. U isto vrijeme bukne i dalmatinski ustanak proti Francuzima. Ustašama dalmatinskim dođu u pomoć austrijske hrvatske čete, *hrvatski krajišnici*. Već koncem travnja 1809. bila je sva kopnena Dalmacija zaposjednuta od Austrijanaca. Na 2. maja zaposjednu krajiške čete sjeverne otoke: Rab, Krk, Cres, Lošinj i Pag. Okupatorna vlast uredi u svim glavnim mjestima nove uprave. Na čelo austrijske uprave na Rabu bio je postavljen *Pacifik Dominis*. Za prisjednike bili su imenovani *Don Josip Bevilacqua* i *Don Andrej Slavić*, a bilježnikom najprije Antun Dominis, a onda Ivan-Marko Collich. Ovo ponovno austrijsko zaposjednuće bilo je jako kratkotrajno. Generalu Marmontu pošlo je za rukom, da pomoću Bošnjaka razbije i uhvati generala Stojčevića i povrati Dalmaciju pod francusku vlast. Na Rab su se povratile francuske čete 15. novembra. Međutim je bio već u Dalmaciju stigao drugi austrijski general *Knežić*. Ovaj je sa svojim krajišnicima ponovno osvojio Dalmaciju osim tvrđa: zadarske, kninske i kliške. I na otok Rab povratile su se austrijske čete 17. novembra i bila je ponovno razvijena austrijska zastava. Ali po miru sklopljenom u decembru 1809. u Beču, između Napoleona i cara Frane, morade Knežić otpustiti dalmatinske dobrovoljačke čete i ostaviti Dalmaciju, koju ponovno zaposjednuše Francuzi. Dobivši Francuzi u svoje ruke Dalmaciju kazne kolovođe ustanka. Odcijepe od zemlje sjeverne otoke: Krk, Cres i

Lošinj, i priključe ih Istri. Od Dalmacije s Dubrovnikom i Bokom Kotorskom, od banske Hrvatske do Une i Save, od Trsta, Gorice, Istre, gornje Koruške i Kranjske stvoriše novu pokrajinu „*Iliriju*", kojoj dadoše posebnoga carskog gubernatora. Ovaj je imao sijelo u Ljubljani.

Nova gubernija bila je podijeljena u šest civilnih pokrajina. Rab je pripao tako zvanoj *građanskoj Hrvatskoj (Croatia civile)*. Još se je nova gubernija dijelila u *okružja (distrikte)* a ovi u *kantone* ili *kotare*. Općinska uprava i sudstvo bili su uređeni po uzoru francuskom. God. 1812. 8. februara bio je za rapskoga *načelnika (maiere)* imenovan *Antun Dominis*. Njemu su bili dodijeljeni kao općinski prisjednici *Pacifik Dominis* i *Jakov Galzigna*. Općinsko vijeće brojilo je 16 vijećnika. Od njih osmorica bila su iz grada, a osmorica iz sela. Marmont se je zauzeo i za školstvo. U novoj guberniji bilo je uređeno 25 gimnazija, srednjih 9 liceja i dva viša liceja jedan u Zadru, a jedan u Ljubljani. Bilo je podignuto i više raznovrsnih stručnih škola.

Nova gubernija dobila je i svoje službeno glasilo „Telegraph oficiel", koji je izlazio u Ljubljani. Francuska se uprava mnogo zauzimala i zato, da u zemlji zavede pravi red i opću sigurnost. Osobito je proganjala hajduke i hajdučke čete.

Ali da se uzdrži u zemlji moderna uprava, Marmont je morao zavesti teške daće i visoke poreze. Radi ovih narod je silno zamrzio na Francuze.

Dalmacija se vraća pod austrijsku vlast. Vojna na Rusiju bila je za Napoleona upravo katastrofalna. Neuspjeh, što ga je doživio u Rusiji, osokoli potlačene i ponižene narode, koji naprave savez protiva Napoleona. Kod Lipskoga u Saskoj sukobe se savezničke vojske s Napoleonovim i u trodnevnom boju bude Napoleon poražen (1813. 16., 18. i 19. oktobra).

Još prije provalili su *hrvatski krajišnici* pod generalom *Tomašićem* u francusku Iliriju. Pomoću engleske mornarice i dalmatinskih dobrovoljaca, general Tomašić je brzo osvojio svu Dalmaciju. Grad Zadar dadoše mu u ruke pobunjene hrvatske čete, koje su se nalazile u francuskoj službi.

Na Rabu su se iskrcale austrijske čete hrvatskih Graničara 2. septembra 1813. Zapovijednikom austrijske

Dvor „Nimira“.

posade na Rabu bio je imenovan neki *Budimir Novljančić.* Od njega su se do danas sačuvala dva hrvatska pisma na rapsko općinsko upraviteljstvo. U jednom (7. sept. 1813.) traži od načelnika *Jerolima Cassio,* da mu nađe i odredi

domaće ljude, koji će pratiti njegove vojnike (patrole), kad budu svake noći tri puta obilazili gradske bedeme i ulice gradske. U drugom (7. oktobra) traži od načelnika, da mu odmah preda dva prokriomčarena pisma, što su došla u grad. Značajno je jedno hrvatsko pismo *Jakova Goxinich* na cesarskog gospodina Comandanta od Raba. U pismu se spomenuti Goxinich zauzeo kod Budimira Novljančića zapovijednika mjesta *za curru Maru Calderaro* službenicu Kamila Spalatinicha, komu ona nije htjela da služi, a on ju je na silu htio da drži. Gospodin komandant je na pismo odgovorio. U odgovoru je naglasio, da ima svaki pravo na potpunu osobnu slobodu.

Nakon poraza kod Lipskog slijedio je mir u Parizu (1814.). Napoleon je bio svrgnut s carskog prijestolja i poslan na otok Elbu. Inicijativom austrijskoga *ministra Metternicka* bio je zatim sazvan kongres europejskih vladara i ministara u Beču. Ovaj kongres uredio je novu kartu Europe. Dok je ovaj kongres još vijećao, ostavi Napoleon otok Elbu i povrati se ponovno u Francusku, ali je bio ponovno poražen od savezničkih vojska i zatočen na sv. Jeleni.

Bečki kongres bio je diplomatski triumf za Metternicka i za Austriju. Njoj je bilo na kongresu priznato i dodijeljeno više novih pokrajina. Među ovima bio joj je priznat i posjed Dalmacije, koju ona uredi kao novu pokrajinu sa sijelom u Zadru. Prvi *namjesnik (gubernator, governatore)* sa vrhovnom vojničkom i civilnom vlašću, bio je general Tomašić. Zemlji je bilo nadjenuto ime *„kraljevina Dalmacija“*. Bečki centralizam i absolutistička vladavina Metternickova proširio se odmah i na Dalmaciju. Postepeno proveo je bečki dvor u novoj pokrajini novu organizaciju. Ova organizacija se nije ni najmanje slagala sa željama naroda, koji je vas tražio sjedinjenje s Hrvatskom. Ministar Metternick ostao je na kormilu austrijske politike sve do godine 1848. Za njegova ministrovanja bila je svemožna državna policija i državno uhodarstvo.

Rab je za Metternicka izgubio svoju biskupiju. Zadnji rapski biskup Ivan Petar Galzigna umro je (1823. 27. de-

cembra). Nakon njegove smrti upravljao je biskupijom kapitularni vikar. God. 1828. 30. juna bila je rapska biskupija dokinuta i pripojena krčkoj biskupiji.

Buđenje narodne svijesti u Dalmaciji. Metternickov centralističko-germanizatorni apsolutizam ozlovoljio je pomalo narode habsburške monarhije. Osim Njemaca, koji su u državi uživali privilegovani položaj, svi su narodi živući u državi počeli ju smatrati tuđom državom i sebe u njoj tuđincima. Njihovi ciljevi razilazili su se sa ciljevima velikog carstva. Ovo je svagdje i dosljedno provađalo germanizaciju, a narodi su se ovoj opirali radeći za svoje samoodržanje. U talijanskim pokrajinama, Lombardiji i Mletačkoj vodili su borbu tako zvani „*Italianissimi*". Ovi su, potpomagani od sardinskog kralja Karla, išli za tim, da se odcijepe od austrijske carevine. I Madžari su u Ugarskoj bili podraženi radi dokinuća svojih starih pravica. Među njima je bila veoma jaka stranka, koja je pomišljala na to, da prekine svaki odnošaj s Habsburgovcima i da Ugarsku proglasi republikom. Od Slavena u carevine bili su u ono doba najprobuđeniji Česi i Hrvati. Jedni i drugi radili su za to, da bi se država preudesila na podlozi *federativnih narodnih i jednakopravnih država* sa zajedničkom vladom u Beču i sa carem iz kuće Habsburg na čelu. Ovom slavenskom programu opirali su se Nijemci i Madžari legitimisti, koji su se dogovorili da državu urede *dualistički.*

Međutim bukne u Parizu (1848.) takozvana februarska revolucija, koja uspostavi u Francuskoj demokratsku republiku. Val ovog prevrata prelije se preko granica Francuske. Njegova se moć osjeti i na Dunavu. U samom glavnom gradu podunavske carevine bukne 13. marča 1848. revolucija. Ova sruši svemožnog ministra Metternicka i prodrma samim temeljima habsburškoga carstva. U velikoj stisci izdade car Ferdinand I. na narode carevine objavu ili manifest. U njoj najavi *slobodu štampe,* dozvoli uređenje *đačkih legija* i osnutak *narodnih straža (guardie nazionali)* i obeća im dati *ustav (constituciae).*

Opetovani nemiri i metež u carstvu prisile napokon Ferdinanda na to, da se odreče carske krune. U času najljuće krize, zasjedne na ispražnjeno prijestolje car Franjo Josip.

Bučanje i zapljuskavanje revolucijonarnih valova četrdesetosmih godina čulo se i u Dalmaciji. Metternickov absolutizam (1815—1848.) osobito se je teško dojimao Hrvata. Ovi, akoprem su sačinjavali absolutnu većinu stanovništva u zemlji, nijesu uživali nikakvih prava. Sva uprava vodila se je redovito i isključivo u talijanskom jeziku. I škole, u koliko ih je bilo, bile su samo talijanske. Prevlasti talijanštine u javnom životu bila je kriva i domaća inteligencija, koja je sva imala talijansku kulturu. Ova je redovito precjenjivala talijanski, a podcjenjivala hrvatski (ilirički) jezik, koga je smatrala jezikom maloga puka (lingua del popolino).

Usto buđenje narodne svijesti kod Hrvata, koje se je iz Zagreba proširilo na sve zemlje u kojima oni obitavaju, zahvati brzo i Dalmaciju, staru kolijevku Hrvatstva.

Divsku borbu proti službenoj talijanštini, koju je štitio bečki dvor, i koja je sputavala dušu našega naroda u Dalmaciji, zametnu nekoliko iz naroda niklih ljudi. Među ovima ističu se: Božidar Petranović poznat po godišnjaku „Magazin" (1836.), Ante Kuzmanović pokretač „Zore Dalmatinske" (g. 1844.), u kojoj je propjevao ponajbolji slavuj narodnoga našega luga, neumrli Petar Preradović, Stjepan Ivičević Makaranin, Orsat (Medo) Pucić i Matija Ban Dubrovčanin i Šime Starčević Karlobažanin. Ovi su pod uplivom plodnog rada, što su ga razvijali Gajevi Ilirci u Zagrebu, stali raditi na tomu, da osvijeste i probude i narodu svome povrate otuđenu dalmatinsku inteligencu iznašajući preda nju bogatstvo našeg književnog narodnog blaga, milozvučnost i jedrinu našeg narodnog jezika, značajnost i važnost našega slavenskog porijetla. I ljudi divskog rada želi su divski uspjeh. Dalmacija 48^{ih} godina bila je osviještena i ponosna sa svog slavenskog porijetla, složno je odbijala pohlepnost i presizanje talijanskih „*Italianissima*" na svoj teritorij.

I na Rabu bila je godina 1848. puna senzacija i uzbuđenja. Stanovnici malenog i zamrlog gradića, koji je živio samo o svojoj prošlosti, rek bi, da su bili dobro upućeni u sve, što se zbivalo širom Europe, a još više o onom, što se zbivalo u velikoj austrijskoj carevini i u pojedinim njezinim provincijama. Oni su znali i zato, da se u Mlecima živo radi na uskrsnuću mletačke republike. Bilo je dapače Rabljana, koji su to uskrsnuće željeli. Oni su u narodu širili lažljive vijesti o skoroj provali Hrvata iz bliže obale na otok i uznemirivale su Rabljane, pričajući im o pljačkama. Građani su zato tražili od općinskog upraviteljstva, da popravi gradska vrata i gradske zidine i da naruči puščanih i topovskih naboja.

Rapskim načelnikom bio je u ono nemirno doba *Pacifik Dominis.* Da umiri narod uzeo je kod *Javne dobrotvornosti* 400 for., te s njima popravi gradska vrata i gradske zidove i naruči nešto puščanih i topovskih naboja. Ali ovim se narod još više uznemiri i zato je općinska uprava bila optužena u Beču na dvoru radi bunjenja. Za kaznu bilo joj je naređeno, da sama od svojih privatnih sredstava isplati Javnoj dobrotvornosti onih 400 for. Uprava je zato učinila utok na ministarstvo. U utoku se brani od osvada i opravdava svoj postupak.

Međutim nadođe dan 25. marča 1848. Istoga dana po podne općinsko upraviteljstvo u Rabu izdade proglas na građanstvo, u kojem se najavljuje, da će na sutrašnji dan 26. marča biti na Rabu proglašen carski manifest od 15. marča one godine, kojim se svim narodima prostrane carevine podijeljuju *ustavne slobode i ustav.* Poziva se stoga sav narod, da svečano okiti svoje kuće i da sudjeluje javnim svečanostima.

Svečanosti proglašenja ustava trajale su u Rabu tri dana. Na 26. marča bio je uz pucnjavu prangija i uz bubnjanje bubanja pročitan manifest. Istoga dana sastavi se i *privremena narodna straža (guardia nazionale provisoria).* Na 27. imala je pučka škola praznik. Djeca su sa učiteljima predvođena od narodne straže i praćena od građanstva otišla u crkvu sv. Marije, gdje je bio svečani

„Tebe Boga hvalimo“ (Te Deum laudamus). Na 18. pozvali su Ivan Galzigna I. općinski prisjednik i Josip Tomassevich II. općinski prisjednik u ime bolesnog načelnika Pacifica Dominis građane na popisivanje u redovitu narodnu stražu. Pozivu se je odazvalo 146 građana. Još istoga dana bilo je izabrano *časništvo:* kapetan Josip Predolin, I. poručnik (tenente) Stjepan Usmiani, II. poručnik Krsto Spalatin i zastavnik (alfiere) Josip Murvar. Još je bilo izabrano 7 narednika (sergenti), 12 kaprala (caporali), 11 fraitera (freiteri) i 4 bubnjara (tamburini). Još je bio imenovan Jerolim Galzigna svršeni pravnik (assolto legale) poglavicom i upraviteljem glazbe (capo e direttore della banda), a pop *Gurato* rodom iz Zadra kapelanom. Narodna straža počela je svoju redovitu službu vršiti odmah od dana svoga utemeljenja. Svake noći bilo je na straži dvanajstorica njih s kapralom na čelu. Na 31. marča izvjestilo je rapsko općinsko vijeće c. k. Sud u Rabu (i. r. Pretura in Arbe) o svemu, što se ustanovilo u gradu za uzdržavanje javnog reda, mira i sigurnosti. Izviješće je bilo popraćeno molbom, da se c. k. Sud zauzme za to, da više vlasti potvrde i odobre utemeljenje stalne narodne straže.

Još je na Rabu bilo sve ushićeno od uspjelih svečanosti prigodom proglašenja ustava, kad je općinsko upraviteljstvo primilo veoma važan spis, što ga je općinsko Upraviteljstvo u Obrovcu dne 7. aprila 1848. upravilo općinskom Upraviteljstvu u Rabu. Spis je pisan na talijanskom jeziku. U njemu obrovačko općinsko Upraviteljstvo očituje svoje zadovoljstvo radi proglašenja ustava, govori o slavjanskom porijetlu dalmatinskoga naroda, osuđuje rad nekih domaćih izroda, kojih bi htjeli, da se Dalmatinci proti svakoj istini prikažu kao Talijani. U svojem spisu obrovačko općinsko Upraviteljstvo govori i o svojstvima, koja treba da posjeduju u sebi dalmatinski zastupnici, koji će otići u Beč na ustavotvornu skupštinu. Oni moraju na onom visokom mjestu zastupati svako moralno i materijalno dobro svoje zemlje. Oni moraju da se zauzmu i za ono, što je svakom čovjeku najmilije, za *materinski jezik.* Ovom jeziku mora da se dade mjesto, koje ga ide u svem javnom ži-

votu: u upravi i u školstvu. Ovo je uvjerenje obrovačkoga općinskoga Upraviteljstva, kojim tumači želje cijeloga dalmatinskoga naroda. I zato pozivlje i rapsko općinsko Upraviteljstvo, da mu se u nastojanjima pridruži. Potpisani su vlastoručno: I. Tremali načelnik, T. Simicich, A. Bolis, Simonelli, Ciriaco Radulovich i Blaž Milanovich. Rapsko općinsko Upraviteljstvo odgovorilo je na ovaj spis pod br. 454. dne 20. aprila. Ovaj odgovor nije nam se sačuvao. Čini se, da su i druge dalmatinske općine jednako osjećale kao i općina Obrovačka. God. 1848. 7. juna tražili su dalmatinski zastupnici Dr. *Božidar Petranović* i *Stjepan Ivičević:* 1. Da se u svakoj župi u Dalmaciji uredi pučka škola s hrvatskim naukovnim jezikom (con lingua d' istruzione illirica). 2. Da se u Splitu i u Dubrovniku urede hrvatska učilišta (preparandi). 3. Da se prevođenje školskih knjiga na hrvatski jezik povjeri ljudima, koji veoma dobro poznavaju hrvatski jezik. 4. Da se uvede hrvatski jezik kao obvezatan predmet na svim pučkim (normali) i srednjim školama, koje već postoje uključivši i zadarski licej. 5. Neka se sve ove škole, kroz određeno doba ili rok utanačen, pohrvate.

Nakon proglasa ustava i nakon utemeljenja Narodne straže, koja je 19. maja 1848. dobila i svoj privremeni pravilnik (Regolamento provisorio della guardia Nazionale di Arbe), grad Rab stao je živjeti novim životom. Mrtvila više nije bilo. Bubnjanje bubanja, koji su pozivali i pratili Narodnu Stražu na zajedničku sv. misu i na zajedničko vježbanje svake nedjelje i svakog blagdana, davalo je gradu mnogo života i budilo zamrlu krv ne samo u mlađim nego i u starijim građanima.

Kad je ban Josip Jelačić postao najprije gubernatorom Rijeke, a onda i Dalmacije, uskrsnulo je pitanje prisjedinjenja otoka Krka, Cresa i Lošinja Dalmaciji, pod kojom su bili sve do 1811., kad ih je Napoleon priključio građanskoj Hrvatskoj, a god. 1822. priključio ih car Franjo I. Istri. Ovo pitanje pokrenuo je zadarski municipij posebnim spisom na sve dalmatinske općine. Spis, koji ima dometnut jedan veoma važan prilog, napisan je na talijanskom jeziku dne

12. februara 1849. U ovom veoma važnom spisu poziva gradski municipij u Zadru sve dalmatinske općine, da zajedno s njime svaka u posebnom spisu na Visoko Vijeće (Alta Dieta) u Beču podupru rad zadarskog zastupnika, koji se u odboru za izradbu ustava zauzeo za to, da se otoci Krk, Cres i Lošinj, koji su nekad pripadali Dalmaciji opet njoj povrate. U prilogu priloženu ovom spisu (Copia de motivi necessarii a provare la necessità del recongiungimento) naglašuje se slovenski karakter Istre i Dalmacije. Govori se jasno i otvoreno, da jednu i drugu zemlju nastavaju Slaveni, i zato se kaže, da su pretjerane želje (desiderii smodati) talijanskih „Italianissima", koji bi htjeli, da ove zemlje priklope Italiji. Rapska se je općina odazvala želji zadarskoga municipija. Dne 24. februara uputilo je rapsko općinsko upraviteljstvo Visokom vijeću (Alta Dieta) posebni spis, u kojem prema uputama zadarskoga Municipija moli, da bi se otoci Krk, Cres i Lošinj povratili Dalmaciji, kojoj i po prirodnom položaju i po historičkom pravu pripadaju.

Bachov Hrvatski absolutizam. Međutim je 31. decembra 1851. bila najavljena nova era dvorskog bečkog apsolutizma sa ministrom Aleksandrom Bachom na čelu. Oštre reakcionarne mjere ušutkale su brzo svako polemiziranje. Jaka žandarmerija pritisnula je narod, osobito naobražene slojeve ili inteligenciju. Bečki dvor poduzeo je sada sve moguće, da u Dalmaciji stvori javno mnijenje protivno sjedinjenju sa Hrvatskom. Najprije su dakle u Beču išli za tim, da za sebe predobiju već osviještenu narodnu inteligenciju, jer su znali, da bi preko nje lako dobili narod. Kad im ovo nije pošlo za rukom, onda su stali tetošiti onaj dio dalmatinske inteligencije, koja je bila politički neosviještena. Njoj za ljubav štitila se i propagirala talijanština. Talijanski jezik dobio je u Dalmaciji povlastice državnog njemačkog jezika. On je bio jezik, u kojemu se uredovalo. On je bio naukovni jezik u svim školama. U teškim danima, danima iskušenja, pokrenula je osviještena inteligencija u Zadru list *„Glasnik dalmatinski"* (1854.).

Narodnjaci i autonomaši. Strahovlada žandarskog ministra Bacha, popustila je koncem pedesetih godina. Car je proglasima od 15. jula 1859. i 5. marta 1860. objavio narodima carstva povratak ustava. Kao prvi korak na putu k ustavnosti bude ustanovljeno *državno vijeće*. U ovo vijeće budu pozvani: *Ambroz Vraniczany* i *Strosmajer* kao predstavnici Hrvatske i *Frano Borelli* kao predstavnik Dalmacije. Kad je u državnom vijeću došlo do rasprave o uređenju države, istaknuo je Strosmajer nadu Hrvata u skoro sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Njemu je upao u riječ poslanik Dalmacije Borelli. On je kao predstavnik dalmatinski priznao slavenski karakter Dalmacije, ali je njezino sjedinjenje s Hrvatskom odbio s izjavom: da za to nije shodno vrijeme.

Kad se je u Dalmaciji saznalo za suprotno stanovište biskupa Strosmajera i Frana Borelli, razdvojila se inteligencija u dva tabora. Ona, što je bila narodno osviještena, okupi se u jedno i stvori *narodnu stranku (partito nazionale)*, a pristaše Borellija utemelje *autonomašku stranku (partito autonomo)*.

Ovaj rascijep među dalmatinskom inteligencijom dobro je došao bečkoj vladi i dalmatinskom namjesniku generalu barunu *Mamuli* gorljivom centralisti. Kad se je godine 1861. 21. februara sastao dalmatinski sabor u Zadru, u njemu je zaslugom namjesnika Mamule sjedio *31 autonomaš*, a samo *12 narodnjaka*. Ideja sjedinjenja bila je dakle potisnuta na stranu, a narodnoj stranci u Dalmaciji bila je nametnuta teška dvostruka borba: proti bečkom centralizmu i protiva dalmatinskim autonomistima. Ovu borbu još više otešča dualističko uređenje države (1867.). Ako se je Dalmacija postepeno pridizala i primicala svome konačnom cilju, oslobođenju od nametničke talijanštine, to se mora upisati u zaslugu požrtvovnosti i samoprijegoru, pravom heroizmu naših narodnih vođa, među kojima se ističu: *Stjepan Ivičević*, *Miho Klaić*, *Miho Pavlinović*, *Medo Pucić*, *Vicko Trifković*, *Vinko Milić*, *Natko Nodilo* i t. d.

U ovoj zadnjoj borbi za narodnu stvar Rab je bio sveden s pravoga puta. Sudac Barbieri, rođeni Zadranin, bio

je pridobio Rabljane za autonomašku ideju. Kao u većini dalmatinskih općina, došli su i na Rabu na upravu autonomaši, koji su je uzdržali u svojim rukama sve do godine 1886. Uredovati na općini u hrvatskom jeziku počelo se tek (1897.)!

Narodna se ideja usto u Dalmaciji sve više razvijala. Općine su padale redom u ruke narodnjaka. Autonomaši, koji su se malo pomalo evolucionirali u čiste Talijane, sve su više gubili teren. Napokom je u julu 1870. narodna stranka konačno i trajno iznijela na izborima potpunu pobjedu, stekavši 25 mandata za sabor u Zadru prama 16 talijanskih. Nakon ove pobjede oživjela je u Dalmaciji ponovno ideja jedinstva s Hrvatskom. Ako ona nije bila provedena, tomu je bio kriv bečki dvor, komu je ova ideja bila uvijek neprijatna.

Otkad su državnim dualizmom svi Slaveni u austro-ugarskoj monarhiji bili potisnuti u podređeni položaj napram Njemcima i Madžarima, njihova politika krenula je smjerom, koji ih je sve više otuđivao maćuhinskoj državi. Ona im je dualizmom nametnula borbu do istrage, a oni su na izazivanje odgovorili, da su počeli postepeno, tiho, ali sigurno rušiti iz temelja prostrano carstvo.

Više od 40 godina trajala je borba, a zaključila se sveopćim ratom. U krvavom ratu, nakon potocima prolivene krvi: srušilo se carstvo zasnovano na varci i himbi, a uzdržano od žandara; srušilo se prijestolje, na kome su sjedili ljudi, koji su radi slavičnosti jedne obitelji prolili mnogu i premnogu krv; prebilo se žezlo, koje je samo hinilo pravicu.

Narodi, koji su silom pripadali u sklop carstva, proslavili su zadnji dan njegova opstanka, kao početak *svoje slobode, svoga oslobođenja.* I u Dalmaciji nije bilo grada, varoši ili sela, koje nije dostojno proslavilo veliki dan. U kolu dalmatinskih gradova nije ni Rab ostao zadnji. Ali našao se *neki*, koji je radi svoga *„sacro egoismo"* pomutio veselje dalmatinskih Hrvata i čašu punu jada prepunio, zalivši ju čemerikom. Dalmacija je sakata. Ona krvari od teške rane. Mač neprijateljski reže joj srce. Posestrinski gradovi žale za zasužnjenim gradom i otetim otocima. Naša bol će biti izliječena, kad nam se dade što je naše i povrati što nam je s nepravom oteto.

ŠETNJE PO GRADU I OTOKU.

Šetnja po starom gradu ili Kaldancu. Od *Trga 23. travnja* koji je nekad nosio ime *Novi trg (Platea nova, Piazza nuova)* ili *Trg na obali (Piazza marina)* mimo kneževa dvora, kroz vrata ispod gradskog tornja, dolazi se pred gradsku ložu. Odavle vodi *Zagrebačka ulica*, koja se je u davnoj davnini zvala *„ruga de medio“* na *Trg Slobode,* prije *Stari trg (Platea vetus, Plathea in Catarho).*

Ova ulica dijeli grad Rab, koji je sagrađen na malenom poluotočiću u *stari grad* i *novi grad.* Od ulice Zagrebačke proteže se stari grad sve do rta sv. Antuna (Caput Antium). Danas se općenito ovaj dio grada zove *Kaldanac (Candampsio, Caldantio, Caldanzo, Candanzo, Capo d'Antio, Caput Antium).* Ovo je najstariji dio grada Raba. God. 1449. i 1456. poharala ga je kuga. Onda bile su mnoge kuće opustjele, ostale bez stanara, a tekom vremena postale su ruševine. I danas raspuknute zidine mnogih starinskih kuća, po kojima se sunčaju gušteri, napunjuju nekom stravom i domaćeg čovjeka i stranog gosta.

Uz jedan niz kuća na periferiji sa sjeverne i zapadne strane sačuvale su se, u ovom dijelu grada, još ove javne zgrade: Crkva *sv. Marija Velika,* bivša rapska stolnica, *glavni zvonik, samostan sv. Antuna opata* sagrađen na krajnom rtu poluotočića i crkva, zvonik i samostan sv. Andrije.

Zub vremena razrušio je mnoge druge javne zgrade. Odmah do zvonika nalazila se *stara biskupska palača (episcopium).* Ova je već polovicom XV. vijeka bila veoma trošna. Blizu zvonika nalazila se crkvica sv. Petar (sv. Petrac) ili sv. Roka. Pred nekoliko godina bila je ova crkvica pretvorena u privatni stan. Tik do vrata gradskih, pred ula-

*

zom u gradsku luku, vide se još i danas ostanci male crkvice sv. Katarine. Pred plokatom crkve sv. Marije, nestalo je *crkvice sv. Ivana Krstitelja* Nekad je ova crkvica bila krstionica (baptisterium). U novije vrijeme služila je za mrtvačnicu. Još se jedna crkvica spominje na Kaldancu, a to je *sv. Marija od milosrđa*. Ova se nalazila iza stolnice tik uz samostan sv. Antuna, a spominje se u povjesnim spomenicima XIV. stoljeća. Do plokate sv. Marije nalazi se još ubožnica *Tijela Gospodnjega (Hospitale Corpus Christi)*. Ovu ubožnicu utemeljio je (1459.) Petar de Zaro. Njom je upravljao jedan svećenik (prior Corporis Christi) Priorat Zaro imao je u rapskoj crkvi svoj oltar (altare Corporis Christi). Današnja kapela *sv. Sakramenta* u sv. Marije je također zadužbina obitelji de Zaro.

Glavni zvonik jedan je od najljepših rapskih građevnih spomenika. On je pravo remek-djelo romanskog stila. Ima prizemlje, četiri sprata i osmerostranu piramidu. Piramida je ovjenčana vijencem romantičnih stupića (balaustradom). Spratove dijele romantičke *krunjenice* ili *korniže*. Gornji sprat ukrašen je na svakoj strani *kvadriforom,* prvi ispod njega *triforom*, drugi *biforom,* a prizemlje sa jednostavnim malenim romanskim prozorčićima. Temelji mu počivaju na kamenju od rimskih spomenika. Ovaj zvonik započeo se graditi negdje u XII. stoljeću, a bio je dovršen početkom XIII. stoljeća. Završivala ga je prije četverostrana piramida, slična onoj na zvoniku sv. Andrije. Negdje polovicom XV. stoljeća udario je u nju grom. *Šimun de Plangos* dao je svojim novcem popraviti zvonik i dogradio je današnju piramidu. Jedna kamena ploča s latinskim nadpisom sačuvala nam je uspomenu na ovaj popravak. Na njoj je uklesan ovaj natpis: SIMON PLANGOSIVS IXS || VA PECVNIA A DIVINO INCEN || DIO CONSVMPTVM RES || TITVIT. Uz ovaj natpis uklesan je grb obitelji de Plangos. Na okruglom štitu, čije je polje raspolovljeno dvostrukim štapom u dva dijela, uklesana su dva *krina* ili *liljana.* Drugi jedan natpis na piramidi glasi: D. O. M. || XPS REX GLIOE VENIT || IN PACE DEVS HOMO FACTVS EST || ET VERBUM CARO FACTU · EST + || XPS VINCAT + XPS IMPERAT + || XPS

Glavni zvonik.

ABOMNI MALV NOS DE || FENDAT + IN NOĒ PATRIS + ET FILII + E SPVS · SANTI + AMEN || BARBAR VIRGO DEI MODO || ET SEMPER MEMENTO MEI || A FVLGVRE ET TEMPESTATE || LIBERA NOS · DOMINE. Ovaj natpis podsjeća nas na jedan popravak zvonika (1650.), kao i ovaj što slijedi i koji se nalazi ispod prozorčića u prizemlju na sjevernoj strani: D. O. M. || ANNO JUBILEI QVO REMITVNTVR || ERRATA ACRE TVRHIS SVMITAS || FVIT RESTAVRATA PETRO GAV || TETIO PRESVLE DIGNO MARI NO | NIMIRA PROCVRATORE PIO || KAL OCTOBRIS MDCL || BERNARDO BALBI PRAETORE BENIGNO || RECIPITE FINEM SI SAPITIS. Prigodom ovog popravka bio je na vrhu piramide smješten križ sa *pet jabuka (cinque pomoli)*. U gornjoj jabuci bile su, onom prigodom, položene moći više svetaca, među kojima i moći sv. Barbare. Na zvoniku bilo je do rekvizicije zvonova, za vrijeme svjetskog rata, 5 zvonova. Najstarije bilo je lijevano (1510.) od *Ivana Krstitelja de Talle Rabljanina* poznatog ljevatelja topova i zvonova u XVI. stoljeću. Od njega se do danas sačuvalo u Dubrovniku jedno zvono na zvoniku oo. Dominikanaca i jedan top, koji je branio tvrđicu Dračevicu sv. Lovre (Malpaga) pred gradom. I u bečkom je muzeju jedan njegov top, koji je označen kao i ostala njegova djela natpisom: *Magister Arbensis Baptista.*

Crkva sv. Marije Velike *(s. Maria Maior)*, bivša rapska stolnica, drugi je lijepi spomenik romanskog stila na Rabu. Ovo je trobrodna bazilika sa tri apside, bez poprečne (transversalne) lađe. Nema kripte i akoprem je presbiterij i kor podignut za 7 stepenica nad pločnikom brodova. Od apside do glavnih vratiju duga je 23 m, a široka 14·55 m. Na mjestu gdje se danas nalazi ova bazilika, nalazila se već u VIII. stoljeću druga starija. Od nje se do danas sačuvalo samo nekoliko ulomaka. Među ovima već spomenuti bosoriljev *Krista*, koji se nalazi nad pobočnim sjevernim vratima i *kapa i timpani ciborijoltara*. Ova, po svoj prilici *centralna građevina*, bila je, ne zna se kako, porušena. Na njezinom mjestu bila je u drugoj polovici

XII. stoljeća sagrađena *latinska bazilika*, koju je prema jednom savremenom natpisu, koji je bio otkriven za popravljanja crkve u XVIII. stoljeću, posvetio (1175.) papa Aleksandar III. Ovaj papa svratio se je na Rab na svojem prolazu iz Zadra u Mletke. Onom prigodom na molbu biskupa Andrije posvetio je novodograđenu crkvu sv. Marije Velike.

Jedva je prošlo od posvećenja sto godina, kad se rapska stolnica ponovno dograđivala, popravljala i proširivala. Uspomenu na ovo dograđivanje sačuvao nam je slijedeći natpis iz god. 1278.: ANNIS MILENIS CVRĒTIBVS ATQ̄V DVCE NIS || HISQVE SEPTENIS ADIVC̄TIS OCTVAGENI ILLVSTRIS MARCI MICHAELIS PRĪDA CVRA || HC STVDVIT FIERI · Q · ECCLESIE ŌIA ĪVA || GAV DET VRBS ARBI FVLGENTE C̄OITE TALI || SEMPER Q̄RE VERVM CLORIFICANDO DĒV. U XV. stoljeću bile su uz sjevernu stranu crkve dograđene dvije kapele: *kapela Zodenigo-Skaffa* ili *kapela sv. Petra* i *kapela Zaro* ili *kapela sv. Sakramenta*. Ova posljednja bila je u XVIII. stoljeću pregrađena i ukrašena stukaturama. Istočno od kapele sv. Petra nalazi se dvostruka sakristija.

I jedan natpis na okruglom prozoru (oculus Dei) na pročelju spiminje pod dijelomično popravljanje crkve. ANNO DÑI MCCCCXXXVIII IPR̄E DOMINI LVCE VIARE CŌT. Čini se, da je ove godine na pročelju bila izmijenjena starija trifora sa novijim okruglim prozorom. I nad glavnim vratima sačuvao se je jedan natpis, koji glasi ovako: ETERNI REGIS SVM LAUDI | ET VIRGI NIS ALME || PRAESVLE MALVMBRA ZANTA NO | PRESIDE CALBE || QVESTORE | IMPENSA FRANCISCI STRVCTA NIMIRE || MCCCCLXXXX. Na koje radnje se odnaša ovaj natpis nije jasno. Vjerojatno je, da se odnaša na portal i na ukrasbu pročelja slijepim arkadama. Pietà u polukružnoj nikji nad vratima naručena je bila (1514.). Neke radnje oko popravka tribine (cantoria), na kojoj su smještene orgulje i još neki drugi popravci bili su izvedeni (1650.). Polovicom XVIII. stoljeća izveo je neke popravke i uresio strop srednje lađe štukaturama biskup *Ivan Calebota* trogiranin.

Portal sv. Marije.

Ciborij oltar. Baldahin, kapa i timpani potiječu iz VIII. ili IX. stoljeća Ukrasni motivi pleteri ili pletenice i simboličke euharistijske slike u bosorilijevima, karakteristični za spomenike, od VIII. do XI. stoljeća. Šest mramornih stupova s glavicama i podnožjem pripada XII. ili XIII. stoljeću. Mensa pod baldahinom je od mramora. Veoma je krasan antipendij u baroknom stilu. U sredini antipendija, u jajastom krugu u sjajnim mramornim intersijima izrađen je sv. Kristofor pokrovitelj grada i otoka Raba. U mensi su uzidani ulomci jedne rimske venčanice (cornice). Pod mensom je ormar, koji se otvara sa strane apside, otraga. Ovo je rapsko svetište (sanctuarium), u njemu se drže shranjene moći svetaca, među kojima moćnik sv. Kristofora i ostatci pozlaćenog križa, što ga je kralj Koloman darovao rapskoj crkvi. Ovdje se je sve do polovice XVIII. stoljeća čuvalo 400 pergamena, koje su se odnašale na povlastice rapske crkve i slobodne rapske općine. Sve do pada mletačke republike birala su se 4 plemića *Santuarija*, koji su bili čuvari ovih rapskih svetinja. Ovih je pargamena nestalo. Neke su dospjele u bečki dvorski arhiv, neke u namjesnički arhiv u Zadru, neke u zemaljski arhiv u Zagreb, a mnogima se je zameo trag.

Drveni kor potječe iz godine 1445. Smješten je na mjestu starog pjevališta (schola cantorum). Izradili su ga domaći dalmatinski majstori među kojima *Andrej Aleksi* iz Drača (magister Andreas Alecxi de Durachio). Na njemu se nalazi urezan grb *obitelji Cernotta*, grb *obitelji Nimira* i još jedan treći grb nepoznat. Ovakav kor nalazi se još u zadarskoj stolnici i u trogirskoj bivšoj stolnici.

Kapela sv. Križa ili kapela Pincin- de Maris smještena je u apsidi južne pobočne lađe. Ograđena je rešetkama romaničkom balaustradom, na kojoj je uklesan grb obitelji Pincin. Isti grb uzidan je i u zidu crkve. *Raspelo* na mramornom oltaru nije bez umjetničke vrijednosti, a tako isto i slika *Gospe od žalosti (Mater Dolorosa)*.

Poliptih na pobočnom oltaru u južnoj lađi pripadao je crkvi sv. Ivana Evanđeliste. Bio je na oltaru u kapeli

obitelji de Cernotta. Mankav je. U gornjem dijelu srednja slika. Svih slika bilo je šest. U dolnjem redu u sredini je raspeće, na desnu sv. Kristofor, na lijevu sv. Matej. U gornjem redu srednja slika fali, na desnu je sv. Tekla, a na lijevu sv. Jeronim. Pozlaćeni okvir djelo Andreja Aleksi, oštećen je i manjkav.

Kip sv. Kristofora na drugom pobočnom oltaru veoma je arkaičan. Donešen je iz zapuštene crkvice sv. Kristofora u kuli Galiardi. U sjevernoj pobočnoj lađi u nikji isto je tako arkaični kip *sv. Roka.* On je donešen iz crkvice sv. Roka pod glavnim zvonikom. U ovoj crkvici imala je svoje sijelo starinska bratovština sv. Roka (Fraternitas s. Rochi).

Kapela sv. Sakramenta ili kapela Zaro *(Capella Corpus Christi).* Ovu je kapelu sagradio (1459.) *Petar Zaro stariji* i u njoj uredio *Priorat obitelji Zaro*, kojemu pridruži *ubožnicu (hospitale Zaro).* Prema oporuci utemeljitelja upravljao je ovim prioratom jedan svećenik iz obitelji Zaro (Prior Corporis Christi). Ova je kapela bila pregrađena godine 1781. u baroknom stilu: D.O.M. | ANNO MDCCLXXXI IN MELIOREM FORMAM REDVCTA. Ovaj natpis nalazi se na pragu od prozora izvana.

Kapela sv. Petra ili kapela Zudenico-Scaffa. Ovu je kapelu početkom XV. stoljeća sagradio biskup Zudenico de Zudenicis, kako se to doznaje iz ovog natpisa, koji se skupa s grbom obitelji Zudenico nalazi povrh luka: HANC CAPELLAM FECIT ZVDENICVS DE ZVDENICO. U ovoj kapeli bio je i grob spomenutoga biskupa. Na nadgrobnoj ploči nalazio se ovaj natpis: OPTIMI CLARIQVE VIRI || DOMINI ZVDENICI DE ZVDENICO HVIVS VRBIS ANTISTITIS || HOC IN TVMVLO CLAVDVNTVR OSSA || QVI ANNO DOMINI MCCCCXII | DIEM SVVM CLAVSIT EXTREMUM || VIII. IDVS JANNVARII. Pred ovom kapelom dao je podignuti rešetke Ivan Scaffa biskup (1452.—1472.). Na rešetkama je uklesan grb obitelji Scaffa s mitrom. U njoj je također dao urediti svoju grobnicu. Na nadgrobnoj ploči uklesan je lik biskupov u basorilijevu, zaogrnut u

pontikalnom ruhu. Naokolo čita se ovaj natpis: INSIGNIS PIETATE PHR IOHANES SCAFA PRAESVL ARB. MAVSOLEVM HOC SIBI T̄M̄ ALTARE HVC C̄V̄ OMMI ORNATU TABERNACVLI DIVIS HIERONYMO ET ANASTASIAE SVA IMPENSA STATVIT MCCCCLVI.

U ovoj kapeli nalazi se krstionica (baptisterium). Slika na oltaru predstavlja *oslobođenje sv. Petra* iz tamnice u Jerusolimu. Naslikana je na platnu. Veoma je lijepa radnja. Donešena je iz napuštene crkvice sv. Petra ili sv. Roka pod glavnim zvonikom.

U sjevernoj pobočnoj apsidi pred kojom su podignute rešetke, časti se na oltaru *stara bizantinska Madona (Icona)* na staklu. Antipendij i okvir u koji je umetnuta slika jesu od mramora. Oltar je bio postavljen 1731. troškom rapskih pučana: UNIVERSITA DI ARBE 1731.

Sakristija je bivše rapske stolnice velika i prostrana. Rezdijeljena je u dvoje. U njoj se je rapski kaptol sastajao na svoje kapitularne sastanke. U njoj se je čuvala kaptolska knjižnica i kaptolski arhiv i spremalo se crkveno ruho. U prvoj dvorani nalazi se lijepa mramorna umivaona. Ovdje se čuvaju dva starinska korala iz XV. stoljeća.

Orgulje. U rapskoj stolnici spominju se orgulje već u XVI. stoljeću. Orguljaš bio je općinski plaćenik. Dobivao je godišnje 50 zlatnika. Redovito je ovu službu obavljao jedan redovnik samostana sv. Ivana Evanđeliste.

Crkva sv. Marije Velike, bivša rapska stolnica, a danas župna crkva, uzdrži se sama od sebe. Ona ima svoje posjede. Prihodima upravlja župnik i crkovinari. Prije je imala svoje prokuratore.

Samostan sv. Antuna opata. Na mjestu gdje je danas samostan, nalazila se stara crkvica sv. Antuna opata i uz nju bratska kuća starinske bratovštine sv. Antuna opata (Fraternitas Nobilium Fratrum s. Antonii Abbatis). God. 1493. unajmila je bratsku kuću od gorespomenute bratovštine plemenita gospođa *Mande Budrišić*, kneginja od Žirova, koja je pred Turcima pribjegla na otok Rab, i nastanila se u njoj sa još nekim gospođama. God. 1499.

Portal Cernotta-Bakota.

pod duhovnim vodstvom oo. Franjevaca sv. Eufemije pristapi Mande sa svojim drugaricama u III. red Franjevački i osnuje samostan. Umrla je (1532.) i bila je zakopana u crkvi sv. Bernardina kod sv. Eufemije.

Crkvica i samostan bili su više puta dograđivani i pregrađivani. Od stare crkvice sačuvao se samo presbiterij. Brod crkve bio je pregrađen XVI. stoljeća. Slika, poliptih na glavnom oltaru radnja je stare talijanske škole. Kip sv. Antuna opata sjedi u nikiji na glavnom oltaru. Uz glavni oltar nalaze se u crkvi još dva pobočna: *sv. Antuna padovanskoga* i *Gospe od Začeća.* Oltar Gospe od Začeća je zadužbina obitelji Bizza. Pred ovim oltarom je grobnica obitelji Bizza. Nadgrobna ploča je ukrašena grbom i dvijema natpisima. U crkvi ima i drugih grobova, među kojima: grob obitelji *Conciza*, grob obitelji *Zaro.* Na jednoj nadgrobnoj ploči čita se ime nekog „*Mathiode Aquila*“. U grobu su bila zakopana njegova dva sina, koji su poginuli u *ratu s Uskocima* (1583.). Pred oltarom sv. Antuna je grobnica *Jerolima de Dominis* dvorskog kneza (comes paladinus) i arciđakona i vikara zadarske crkve, koji je umro god. 1713.

Na vratima samostanskim nalazi se jedan basoriljev sv. Antuna op., a na pragu natpis: PAX HVIC DOMVI — ET OMNIBVS HABITANTIBVS IN EA.

U samostanu se čuva jedna slika grada Raba i nekoliko pergamena.

Samostan sv. Andrije utemeljen je negdje u XI. vijeku od biskupa Matija ili Maja. Pred glavnim vratima crkve nalazi se izvrnut natpis: DNI NRI IHV XRI · ECO PBR MADIVS VNA CV || M INCIA CVM TOTA ECCA CIONE · HEDIFICABIMVS. Ovaj natpis spada u X. ili XI. stoljeće. Biskup Madije biskupovao je u Rabu (g. 1018.). Zvonik je sagrađen (1181.): † ANNO D. M.CLX || XXI TRE ANDREE || EPI E DIN ANNE ABBATISE EGO COS || MAS ARCHIDIAC || FECI CAPANILEM. Crkva je sagrađena u obliku trobrodne bazilike. Ima pet oltara. Veliki oltar je iz godine 1765. Poliptih *Bartula Vivarini* iz 1485. koji se je

do godine 1876. nalazio u ovoj crkvi, sad se nalazi u Academia delle belle Arti u Mlecima. Onaj što se danas nalazi na oltaru jest neuspjela kopija. U crkvi sv. Andrije imali su svoje grobnice mnogi Rabljani. Nadgrobne ploče bile su odstranjene iz crkve, kad je bio postavljen novi pločnik. Njima se u isto vrijeme popločala mala plokata pred crkvom.

Samostanskim posjedom, koji je dosta velik upravlja *prokurator*. Ovaj je u vrijeme mletačke republike uživao razne povlastice, tako n. pr. bio je oslobođen od tlake (dalle angarie).

Crkvica sv. Duha ili sv. Nikole postoji još i danas i ako zapuštena uz ložu. Pred ovom crkvicom bila je do 1509. lijepa i prostrana plokata (Platea Gospi). Crkvica sv. Duha bila je općinska crkvica. U njoj sabirali su se na poziv zvona gradski oci prije sjednice, da zamole pomoć u Duha Svetoga. I nakon svršenih općinskih sjednica opet su se u njoj sabirali na zahvalnicu. U crkvici Duha Svetoga potpisivala su se i *javna pisma*. U njoj je potpisan i spis utemeljenja sv. Eufemije. U crkvici je od davne davnine imala sijelo *bratovština pomoraca sv. Nikole (Fraternitas s. Nicolai)* uz nju bila je i *ubožnica (Hospitale s. Nicolai)* za iznemogle pomorce.

U njoj se nalazi jedan lijepi antipendij od kože.

Loža i stari gradski toranj. Plokata Gospi bila je od XIV. stoljeća središte gradskog života. Na njoj, sa sjeverne strane, dizao se gradski toranj, koji prost i jednostavan još i danas postoji. Na njemu je gradski sat. Satničar (orologista), koji je navijao satnik, bio je općinski salariatus.

God. 1509. bio je na trgu Gospi sagrađen *novi fontik (fonticus, fontego)* s ložom. Stari fontik i stara loža bili su (g. 1325.) sagrađeni na starom trgu (Platea vetus), na mjestu, gdje se danas nalazi *trg Slobode*.

U loži se, sve do pada mletačke republike, sudilo. U njoj su pučani držali svoje skupštine (congreghe). Pod njom se trgovalo.

Znamenitije privatne zgrade na Kaldancu. Od privatnih zgrada na Kaldancu ističu se: kuća u kojoj se nalazi župnički stan, kuća u kojoj je smješten K. Sud, kuća Dominis, bivša kuća Cassio (Kašić) danas Dependens Grand Hotela i kuća u kojoj se nalazi politički komesarijat. Neke od ovih imaju svoja dvorišta s portalima, koje rese grbovi.

Novi grad. Od zagrebačke ulice na zapad do *Kule Smjelih (Torre dei Gagliardi)*, *Kule sv. Kristofora (Torre di s. Cristoforo)* i *novih vratiju (Porta nuova)* proteže se novi grad Rab. Ovaj dio grada Raba razvio se u XIV. stoljeću. Veoma je pravilan. Tri glavne ulice teku usporedo od istoka prama zapadu. *Gornja ulica*, danas *ulica Mihovila Klaića* započimlje na *trgu Slobode*, a svršava pred kulom sv. Kristofora poviše *Bahotina*. U starije doba nosila je ova ulica različita imena kao: *Contrata Caturbo* ili *Cantribo*, *contrata s. Joannis, contrata Fratrum Minorum* i *contrata superior*, *(contrada superiore)*. Započimala je kod starih gradskih vratiju (Porta superior, Porta in Caturbo). *Srednja ulica* danas *ulica Kraljice Marije*, a u staro doba *contrata de medio* išla je od *plokate Gospi*, na kojem je početkom XIV. stoljeća sagrađena loža, do *novih vrata*, kroz koja se dolazilo na varoš. *Dolnja ulica*, sada *Štrosmajerova ulica* zvala se u staro doba: contrata palatii i contrata s. Andreae in mare ili contrata inferiore. Jednako pravilne i među sobom usporedne jesu i pobočne ulice, koje spajaju ulicu *Kraljice Marije* sa ulicom *Mihovila Klaića*. U spomenicima iz XIV. stoljeća poznate su ove ulice pod imenom *„ruge"*. Uz ove ulice spominju se u onodobnim spomenicima i *„andreone"* dvorišta ili slijepe ulice.

Gornja ulica ili ulica Mihovila Klaića. Na ovoj ulici stoji još i danas crkva sv. Justine. Ova crkva i uz nju samostan, bila je sagrađena *za benediktinke pučanke* troškom rapskih pučana (della Università di Arbe) (1573. do 1578.). Samostan je bio dokinut, a njegova dobra konfiscirana od Francuza (1808.). Nekoliko godina prije svjetskoga rata bio je preudešen u dvorac *„Villa Antoniette"*.

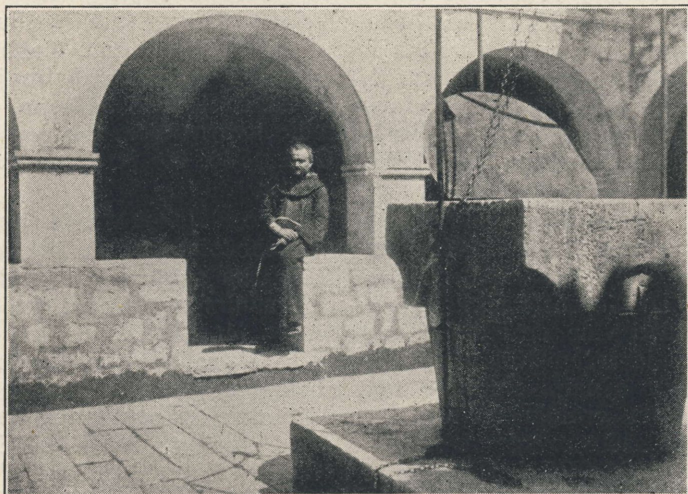
U crkvi na pobočnom oltaru s južne strane nalazi se lijepa oltarna slika: *Smrt sv. Josipa.* Drži se, da je djelo

Srednja ulica. — Ulica Kraljice Marije.

Ticijanovo. U crkvi je bilo više grobnica. Još se i danas nalaze grobne ploče s natpisima.

Uz porušenu crkvu i samostan sv. Ivana Evanđeliste nalazi se druga crkva sv. Križa *(della Santa Croce Lacrimosa)*. Ova, s vanjske strane veoma neugledna crkva, bila je sagrađena u XVI. stoljeću. Na njezinom mjestu nalazila se najprije malena crkvica posvećena sv. Križu. Ova se u XIII. stoljeću spominje kao vlasništvo samostana sv. Petra u Drazi. Uz nju se je nalazio *gostinjac (hospitium)* redovnika sv. Petra. Kasnije je bila ova crkvica povećana i po-

Dvorište samostana sv. Eufemije.

svećena sv. Antunu (s. Antonio Novo). U ovoj crkvici zbilo se 14. decembra 1559. veliko čudo. Isus, razapet na križu na maloj starinskoj slici, proplakao je. Nakon ovog čuda porasla je na Rabu silno pobožnost napram čudotvornoj slici. Bila je također utemeljena *bratovština sv. Križa Proplakanoga (Confraternita della s. Croce Lacrimosa)*. G. 1765. dao je biskup *Ivan Luka Garanjin* popraviti crkvu i uresio ju krasnim *stukaturama*. On je također preustrojio bratovštinu. U biskupskom rapskom arhivu sačuvao se *Obrednik*

ili *Ritual* bratovštine. U njemu se sadrži obred za oblačenje braće u latinskom jeziku i razne bratinske molitve u hrvatskom jeziku. Obrednik je bio rukom napisan (1765.).

Odmah uz crkvu sv. Križa nalazio se samostan sv. Ivana Evanđeliste s trobrodnom veličanstvenom bazilikom. Od krasnih gradnja ostao je do danas na nogama jedino zvonik u svemu naličan zvoniku sv. Andrije. Gotovo do konca XIII. stoljeća živjele su u samostanu redovnice benediktinke. God. 1287. predao je samostan i crkvu oo. Franjevcima (Fratribus Minoribus) biskup *Grgur Hermolais* poznat pod nadimenom Kostica (Costiza). Ovaj samostan bio je jedan od važnijih franjevačkih samostana na otocima i istočnoj obali Jadrana. U njemu je boravio kustos kustodie kvarnerske. Bio je napušten od redovnika (1783.). God. 1786. bio je popravljen i pretvoren u biskupsku residenciju.

I crkva i samostan bili su kroz vjekove više puta popravljani. God. 1454. bile su u pobočnim lađama pri dnu uređene dvije kapele. Jednu je dao na svoj trošak urediti Kolan Cernotta i ukrasio ju je krasnim poliptihom, kojeg ostatci vide se i danas u crkvi sv. Marije. U ovoj kapeli dao je rečeni Kolan prirediti za sebe grobnicu. Nadgrobna ploča s natpisom i grobom obitelji Cernotta nalazi se u novom groblju na Komrčaru. Ulomak od posvetnog natpisa sačuvao se na pločniku u sv. Justine: AD LAVDEM ET HONOREM DEI ET SANCTORVM || CONFESORVM HIERONYM ET NICOLAI HANC || CAPELLAM || AEDIFICARI FECIT DOMINVS COLANEO DE CERNOTIS MAGISTER ANDREAS DE ALEXIO | DE DVRACIO FECI HOC OPVS MCCCCIIII. God. 1479. dao je rapski patricij Ivan Galzigna na svoj trošak popraviti crkvu i samostan. Neki popravci bili su izvedeni (1481.) od o. Jurja iz Skadra (fr. Georgii de Skutaro Doctoris Egregii). Osobitih zasluga za samostan stekao je o. Mihovil Vulpini iz Raba (sacrae Scripturae professor). On je (1569.) izveo opet neke popravke. Nad vratima dvorišta izvana nalazi se mramorni grb biskupa Marie Antuna ab Hostia, a pod njim ploča s natpisom: D. O. M. | PRINCIPIS PIETAS OBSEQVIVM |

REEDIFICAVERVNT ANNO DOMINI MDCCLXXX | EPISCOPATVS IO. MA. ANTONII AB HOSTIA | ANNO XVI. Crkva je imala 7 oltara. Bila je popločena mozaikom. U

Mletački zdenac na Varošu.

njoj su se nalazile mnoge grobnice. Samostan je uživao mnogo posjeda. Za dijeljenja franjevačkoga reda u XV. stoljeću pripao je oo. Konventualcima. Crkva i samostan propali su drugom polovinom XIX. stoljeća. Uresni ulomci i

bolje građevno kamenje bilo je od bezdušnih ljudi sakupljeno i rasprodano u tuđinu.

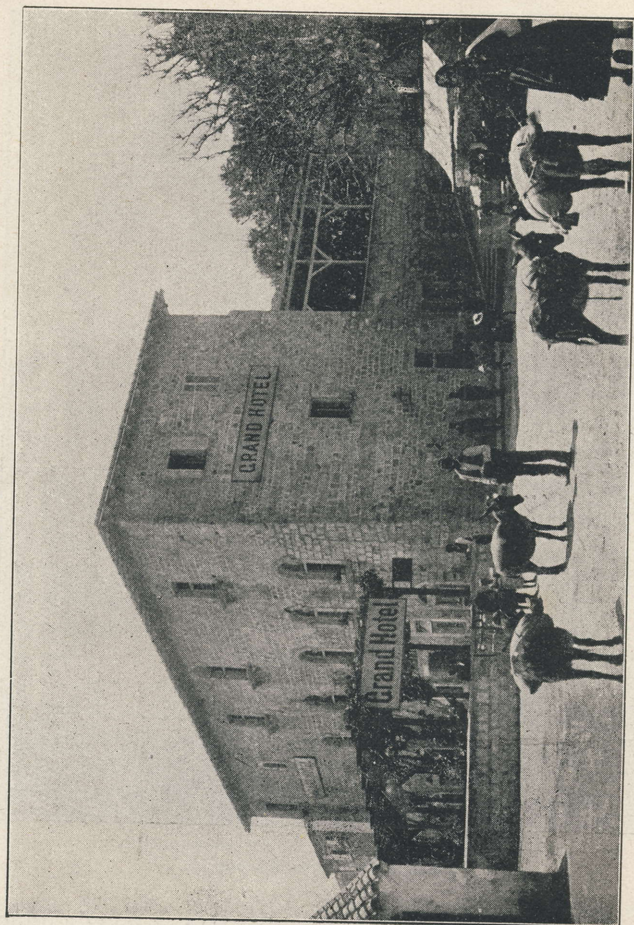
U tvrđavi sv. Kristofora vide se još zidine crkvice sv. Kristofora. U njoj se nalazilo sjelo *bratovštine sv. Kristofora (Fraternitas batitorum).*

Na ovoj ulici spominju se još crkvice: sv. Tome *(plebanatus s. Thomae)* i sv. Fabijan i Sebastijan. Ove su bile porušene u XVI. stoljeću. Na mjestu, gdje su one bile, bio je sagrađen samostan i crkva sv. Justine. Još se je negdje blizu sv. Ivana Evanđeliste nalazila crkvica sv. Jelene.

Svjetovne zgrade. Od svjetovnih zgrada veoma je ugledna palača naprama sv. Justini. Ovo je skup palača, koje su pripadale obitelji *Galzigna* ili *Gauzina.* Veoma su lijepi prozori na jednoj pučanskoj kući, koja se nalazi pusta i u veoma trošnom stanju. Još su opažanja vrijedni neki portali s grbovima. Grbova, natpisa, lijepih prozora i ukusnih portala nalazi se i u poprečnim ulicama.

Na plokati *Katurba* nalazila se *stara loža* i *stari fontik.*

Srednja ulica ili ulica Kraljice Marije. Ovo je najljepša i najživlja rapska ulica. S jedne i druge strane redaju se dućani s različitom trgovinom. Baš na sredini presvođena je. Na zidu kuće, koja je nad svodom, vidi se grb obitelji *Benedetti.* Na protivnoj strani ulice pred Grand Hotelom nalazi se crkvica sv. Antuna (sv. Antonac, s. Antonio Piccolo). Ovu veoma neuglednu baroknu crkvicu sagradio je god. 1675. *Pre Francesco Brazza.* Lik ovoga svećenika vidi se na pali oltara. Umro je g. 1678. u Mlecima, odakle je bio prenešen na Rab i pokopan u ovoj crkvici pred oltarom. Još se i danas ovdje vidi nadgrobna ploča s natpisom. Ova crkva bila je *kolegiata.* Lijepa je umjetnina mramorni antipendij sa intersijima (XVI. stoljeće). Među svjetovnim zgradama, koje se nalaze na ulici kraljice Marije ističe se palača Dominis-Nimira. Ovo je jedan od najljepših građevnih spomenika na Rabu. Ima dva poda i prizemlje. Najljepši ukras ove palače jesu *divni romanski*

Palača Dominis. — Grand Hotel.

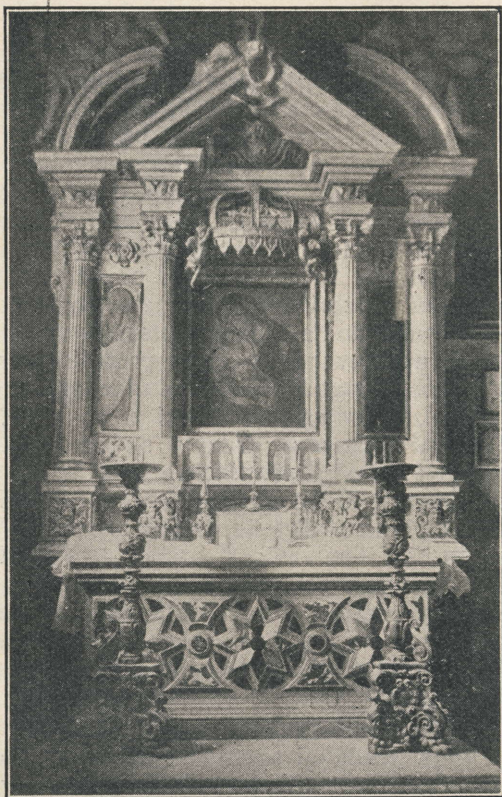
na luk prozori. U palaču se ulazi kroz lijepi portal, na kojem se nalazi grb *obitelji Dominis.* Iz lijepog pridvorja

Palača Tudorin-Marinellis.

(atria) ulazi se u malo ukusno dvorište, a odavle udobnim stepenicama dolazi se na prostranu terasu. Iz terase ulaz je na prvi kat, kojega sredinu zaprema velika dvorana.

Drugi lijepi građevni spomenici na ulici kraljice Marije jesu: *palača Tudorin* sa lijepim trijemovima i palača

Bizantinska gospa u crkvi sv. Bernardina

Cernota-Bakota. U palaču Bakota ulazi se iz Zagrebačke ulice. Na ulazu u dvorište nalazi se lijepi portal s grbom izumrle patricijske obitelji Cernota. U dvorištu se još vide

tragovi trijemova. Na kruni gustierne (zdenca), koji se nalazi u dvorištu, nalaze se dva grba obitelji Cernota. I na nekim drugim kućama u ovoj ulici, vide se, grbovi i natpisi.

Dolnja ili Strosmajerova ulica. Ovu ulicu dijeli od srednje ulice samo jedan red kuća. Ona je nastala proširenjem grada preko starih gradskih bedema. Gdje se ona nalazi, tu je bila pličina morska ili morski žal. Najljepši spomenik na ovoj ulici jest starinski kneževski dvor (palatium comitis, palazzo de conte) s visokom četverouglastom kulom. Ovo je rađen skup palača, koje nijesu sagrađene u isto doba. Najstariji je onaj dio što se proteže uz Stosmajerovu ulicu s četverouglastom kulom. Kula ima tri sprata i prizemlje. Rese ju lijepi, bogatim klesarijama urešeni romanski prozori. I pročelje palače od strane Strosmajerove ulice urešeno je lijepim gotsko-romanskim biforama. Od kule na sjever pram moru proteže se drugo krilo palače, dograđeno mnogo kašnje. Nad ulazom u presvođeno predvorje (atrio), iz kojega se dolazi u dvorište, vide se još ostatci *lijepe balkonade*. Odavle su se čitali proglasi na narod. Kula i krilo palače, što se proteže uz Strosmajerovu ulicu, danas pripada *Josipu Dominis*. Prizemlje služi za spremišta i pivnicu. Sve je ostalo zapušteno i trošno. Na prvom katu nalazi se velika dvorana (sala palatii maior), u kojoj se je sastojalo *općinsko vijeće (consilium nobilium comunitatis Arbensis)*. U sjevernom krilu palače nalaze se u prizemlju spremišta i dućan *Gospodarskog društva*. Na prvom katu je ured *Općinskog upraviteljstva,* a na drugom katu, koji je privatno vlasništvo, stanuje vlasnik *Dr. Mate Dražić* općinski liječnik.

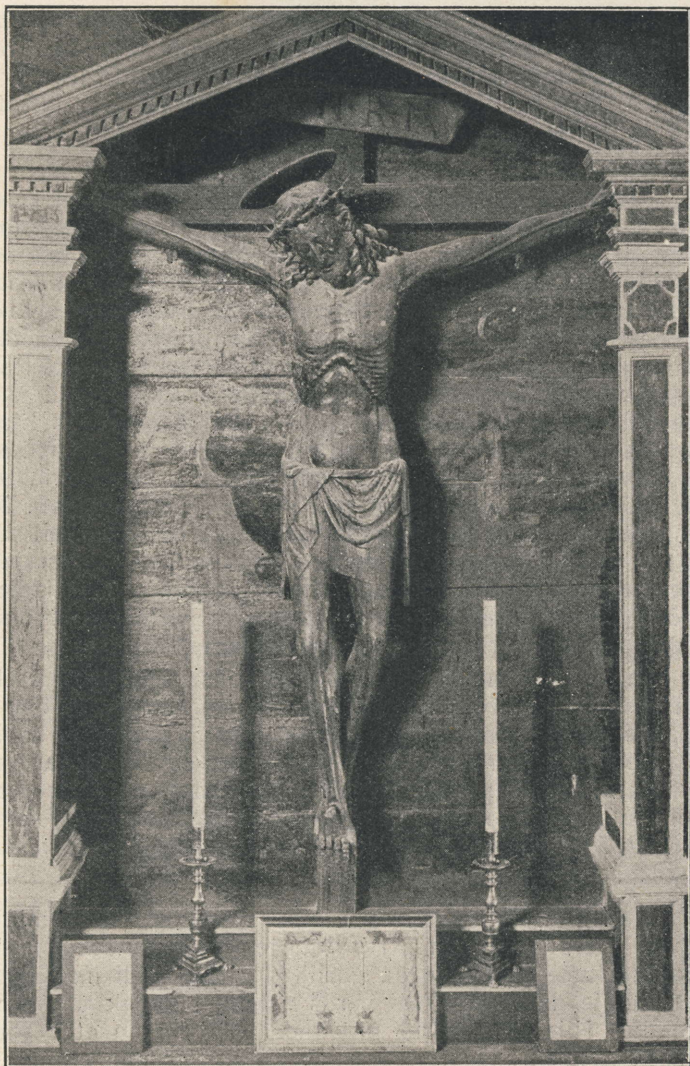
Drugi lijepi građevni spomenik na ovoj ulici bili su *Nemirovi dvori (Palacetto Nemira)* blizu crkvice sv. Antuna. Ova palača s dvorištem na trijemove, s gotsko-romanskim prozorima i istaknutom strehom na krovu spadala je u najljepše građevne spomenike grada Raba. Prije rata bila je porušena. Pragovi prozora bili su upotrebljeni za Villa Antonietta. Na mjestu je ostao veličanstveni *portal*, nad kojim se vide ostatci *balaustre* od *terasse* nad dvorištem.

Na dolnjoj ulici nalaze se još neki portali na privatnim zgradama. Na gornjem pragu jednog od ovih portala sa trokutnim zabatom uklesan je ovaj natpis: A LABIIS INIQVIS, ET A LINGVA DOLOSA ERVE ME DOMINE. Na mjestu gdje je danas Pensionat Praha bio je negda stari Arsenal (Arsenale).

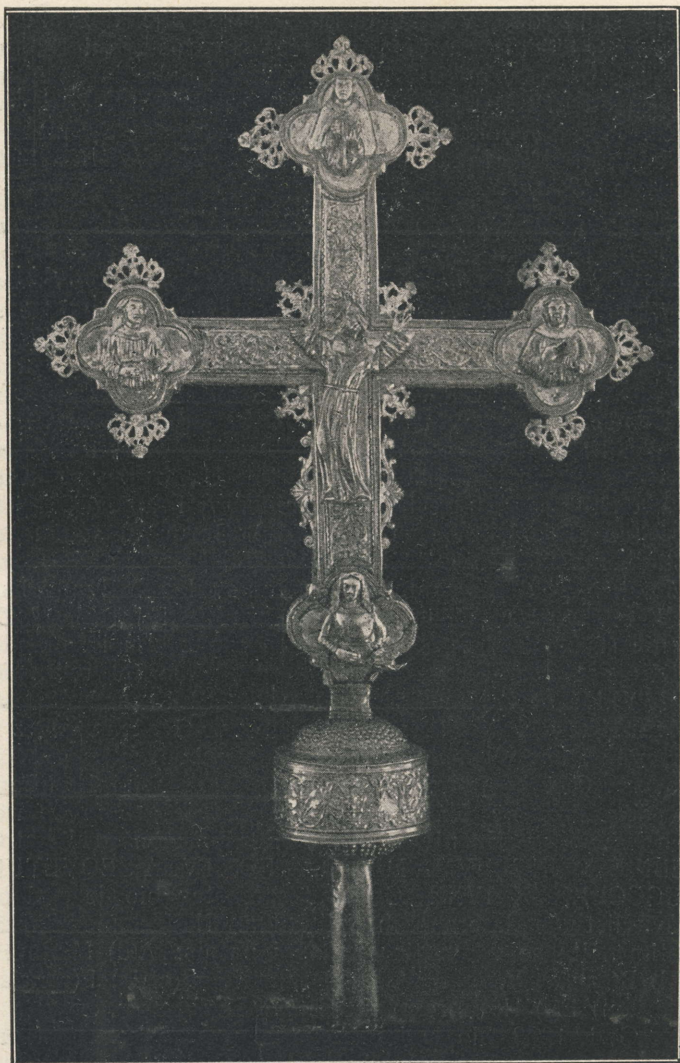
Gradski bedemi. Stari Rab bio je zaokružen zidovima i utvrđen kulama. Prve zidove sazidao je oko Raba, *stare Arbe* sam rimski car Oktavijan August. On je također na zidovima dao podignuti kule. Za druge seobe naroda bio je grad poharan i opustošen, zidine porušene, a kule zapuštene. Kad je u VIII. stoljeću bizantinsko carstvo obnovilo svoju vlast u Dalmaciji, bio je obnovljen i grad Rab, podignuti porušeni zidovi i popravljene kule. Grad je u ono doba obuhvatao samo najstariji dio „*Kaldanac*". Stari gradski zidovi, koji su grad pasali sa strane kopna, išli su od Katurba, gdje se nalazila stara gradska plokata ili trg (Platea vetus) do plokate ili trga Gospi (Platea Gospi). Na dvoja vrata moglo se iz grada izaći u varoš (burgum). Uz *gornja vrata (Porta superior ili Porta in Caturbo)* stajala je osmerokutna kula, na koju su bili Rabljani (1076.) iznjeli moći sv. Kristofora, koji ih je čudesnim načinom obranio od pljačkaških i gusarskih južno-italskih Normana.

Preko ovih uskih granica proširio se grad Rab u XII. XIII. i XIV. stoljeću. Zidovi gradski bili su produženi i zapasali su stari varoš (burgum) i tako je grad Rab dobio onaj oblik i prostranost, koju ima i danas. Zidovi napram Komrčaru bili su podignuti već u XIV. stoljeću, a pregrađeni i utvrđeni novim i čvrstim kulama: *sv. Kristofora* i *Gagliardi* u XV. stoljeću. Kroz *nova vrata (Porta nova)* izlazilo se u novi mali varoš.

Varoš (burgum, borgo). Novi rapski varoš spominje se već u drugoj polovici XIV. stoljeća. Njega su sačinjavale nekolike kuće poredane uz gornji put, što vodi na Kokošicu i dalje na Polit. Ovaj varoš ostao je uvijek u svome zametku. Nije se proširio niti onda, kad su na otok Rab došli mnogi bjegunci, koji su bježeći pred Turcima, ostavivši

Raspelo iz XV. stoljeća u crkvi sv. Bernardina.

Srebrni križ — čuva se u riznici samostana sv. Bernardina.

svoje stare domove. Mletačka uprava nije dozvoljavala novim doseljenicima graditi kuće u varošu, a i Rabljani voljeli su, da se novi došljaci nasele na njihovim imanjima daleko od grada. Danas se na varošu nalazi nekoliko novih kuća. Među svima ističe se *Hotel Parck*. — Spomena je vrijedna gradska luka s lijepom obalom *Kralja Aleksandra* i trgom *23. aprila*.

Komrčar *(Comercarius, Campus Martius, Campo Marzo)*. Izložina, što se od gradskih bedema na zapad proteže do škvera, gdje se danas nalazi *Pensionat Invalida*, predratni *Scoutistenheims, Villa Sofia* i kupalište sv. Eufemije, poznata je pod imenom Komrčar (Campo Marzio). U XV. stoljeću spominju se ovdje tri crkve: *sv. Leonarda (s. Leonardus de Comercario)*, *sv. Katarina (s. Catharina de Comercario)* i *sv. Franjo (s. Franciscus de Comercario)*. Uz sv. Katarinu postojala je i ubožnica (hospitale), koja je po svoj prilici služila za gubavce. Uz crkvu sv. Katarine, čini se, da su se bili nastanili prvi Franjevci, koji su došli na Rab. Odavle ih je (1278.) Grgur de Hermolais, biskup rapski, činio doći u grad, gdje im je, kako smo već vidjeli, poklonio samostan i crkvu sv. Ivana Evanđeliste. God. 1491. sagradio je na Komrčaru neki fra Matej Zadranin (de Jadra) trećoredac Franjevac crkvu i samostan za svoju braću. Samostan je bio napušten od redovnika (1823.) Još se i danas vide ruševine. Stara samostanska crkva danas služi za grobišnu kapelu. Građena je iz lijepog tesanog vapnenca. Prekrivena je bačvastim gotskim svodom. Osobito je krasno velikim mramorovim školjkama ukrašeno pročelje. Lijepi portal ukrašen je grbom lateranskih kanonika. Na njemu je također uklesan ovaj natpis: DEBILE PRINCIPIVM · MELIOR · FORTVNA SEQVETUR · MCCCCLXXXX IVNII. Crkva i samostan bio je pod pokroviteljstvom lateranskih kanonika. Nad samostanskim vratima čita se u skraticama ovaj natpis: A(d) M(ajorem) D(ei) B(eatae) V(irgini) A(tque) S(ancti) P(atris) F(rancisci) G(loriam) E(t) H(onorem) MDCLVII.

God. 1828. bio je jedan dio samostanskog vrta pretvoren u g r a d s k o g r o b j e.

Komrčar, koji je sve do pred 50 godina bio pusto pašište, zaslugom je pok. *Jurja Belia*, bivšeg općinskog nadšumara, bio zašumljen i obrašten lijepom borovom šumom. Kao takav pravi je ures grada Raba, koji u njemu posjeduje park, kakova nema nijedan drugi dalmatinski grad.

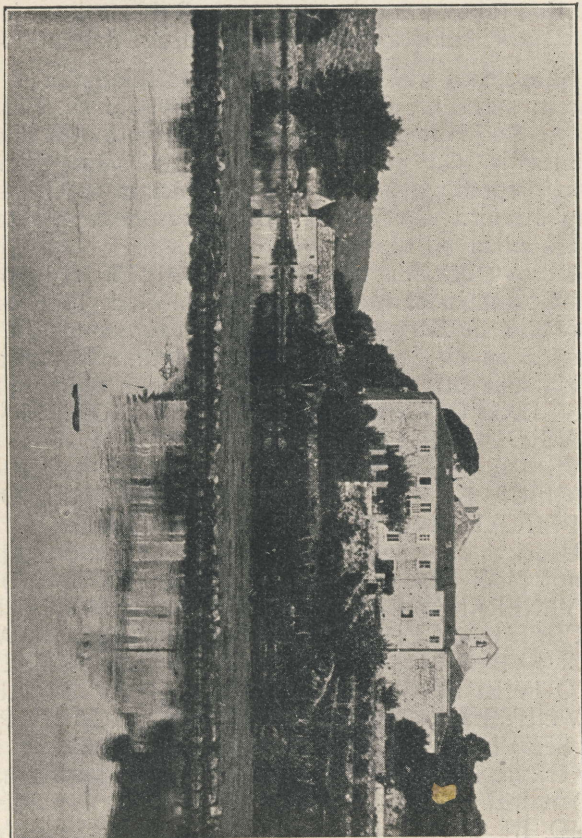
Samostan sv. Eufemije. Ovaj samostan s dvjema crkvama: starijom sv. Eufemije i novijom sv. Bernardina nalazi se na jednom niskom brežuljku gotovo u dnu drage sv. Eufemije. Od grada je daleko pol sata. Crkvica *sv. Eufemije* spominje se već u spomenicima iz XIII. stoljeća. Tekom stoljeća bila je više puta pregrađivana, i zato nije sačuvala ništa od starog svog oblika.

Uz ovu crkvicu nastanili su se (1445.) redovnici Franjevci Obsluživaoci (de Observantia). God. 1446. sagradio im je *Petar de Zaro (Car)* rečen *Kreste* samostan, a onda i novu crkvu sv. Bernardina. Pred vratima klaustra nalazi se uzidana u samostanskom zidu ploča s ovim natpisom: ANNIS · DNI · CVRENTIB MCCCCXLVI · NOBILIS || VIR S. PETRVS DE CAR FECIT FIERI · HOC · OP · PR · || FRATRIBVS DE OBSERVANTIA AD HONOREM DEI · || BTI FRANCISCI · ET BTE · EUFEMIE ET AD REMISSIO || NEM SVR PECCATORVM ET SVR MORTVORVM.

U crkvi na zidu, sa strane epistole na drugoj jednoj kamenoj ploči čita se opet ovaj natpis: VNA DEI(!) QVINQVE VENERANDI PRESVLES OMNES || DALMATES SACRARVNT HANC TIBI SANCTE DOMVM || BERNARDINE PATER SVB MILLE BISQEM DVCENTIS || SEXDENO ET SEXTO IVNII DENA DIE || VT VICIIS PVRGES MENTEM VIRTVTIBVS ORNES || HANC ADEAS SACRAM PECCATOR SEDVLVS AVLAM. Ovaj natpis odnaša se na posvetu crkve. I u kapeli Gospinoj, koja je dograđena crkvi (1506.) nalazi se u zidu uzidan jedan latinski natpis: DEO SVMMO IN BEATI FRANCISCI MEMORIAM || SVMPTV ANDRDAE CIMALARCHAE || VENETI MARIA SOROR PIEDICAVIT · MDVI.

Crkva sv. Bernardina bila je sagrađena u obliku male gotske bazilike (basilica minor franciscana). Za nekih popravaka izvedenih u XVII. i XVIII. stoljeću bili su odstra-

njeni stari gotski prozori i zamjenjeni polukružnim baroknim I veliki oltar bio je iz nutrine *kapele* premješten naprijed

Samostan sv. Eufemije.

pod luk (arco trionfale). U njoj se čuva nekoliko lijepih spomenika: lijepi *poliptih* od *brače Vivarini* (ANTONIVS ET BARTHOLOMEVS DE MVRANO FRATRES · PIMXERVNT · FRANCISCVS INCISIT · 1458.), krasna *bizantinska Madona,*

veliko od drva Raspelo (XV. stoljeće), veoma lijepo *svetohranište (tabernaculum)* od mramora u stilu baroko iz XVIII. stoljeća. Veoma su lijepi i mramorni antipendiji žrtvenika. Zanimiv je i *drveni strop* razdijeljen u 23 slikana okvira (cassetoni). Ovo lijepo djelo izvedeno je potporom rapskoga puka (godine 1669.). HAEC AEDES AVXILIO QVOQVE HONORANDAE VNIVERSITATIS EXORNATA EST MDCLXVIIII. Spomena su vrijedna i dva bogato ukrašena *drvena kandelabra* (XVI. stoljeće).

U samostanskoj knjižnici čuvaju se znameniti *korali (libri corales)*, pisani na pergameni i iluminirani ili ukraseni bogatim inicialima (početnim slovima) i miniaturama ili sitnoslikama. Biblioteka posjeduje također 24 inkunabula. Knjige tiskane u X[illegible] vijeku.

U samo[illegible]skom klauštru nal[illegible] e veoma krasan sarkofag od kamena (XV. stoljeće). Onda još više građevnih ulomaka iz raznih doba, te jedan *rimski poganski natpis* iz III. stoljeća poslije Hrista.

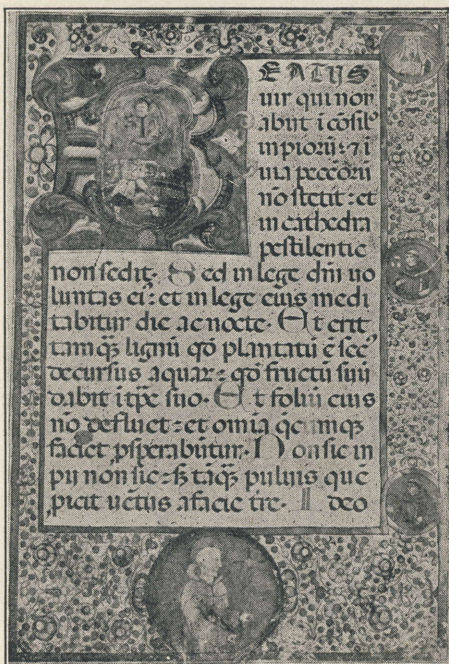

Miniaturom ukrašeni inicijal u Koralu iz XIV. stoljeća — u knjižnici samostana sv. Eufemije.

U vrtu samostanskom pobuđuje znatiželjnost: *paoma (Phenix dactylifera)* koja je bila posađena (1820.), *Velika*

pinja (Pinus pinea) i *limunjera* u kojoj se goje: limuni, naranče i citroni.

Kaštelina. Od samostana sv. Eufemije kroz dolinu Kampor, koja na mnogim mjestima začarava oči izletnika svojim divnim krajolicima, dolazi se, za nešto više od pol sata šetnje, na mjesto možda jedno od najkrasnijih krajolika na čitavom otoku. Ovaj kraj narod zove *Punta Kampora.* Sve je lijepo u ovom kraju: priroda, more i mali komšiluci sa bijelim kućama. Ondje gdje se svršava zadnji komšiluk izdiže se strmenito i među dvije doline protiskava u more uzvisiti rt, kojega narod zove *Kaštelina.* Danas na ovom rtu, koji je naličan na jezik, raste šuma i goji se loza i pitoma smokva. Ali stršeće podorine zidova i ostatci iskopanog mozaika svjedoče, da su ovdje nekad postojale starinske zgrade. Dapače raznolikost građe dokazuje, da se je ovdje izmjenilo više naselja. Vjerojatno je, da je najstarije pripadalo grčkim kolonistima. Kaštelina izgleda, da je u najstarije doba bila *grčka acropola.* Pod njom uz sjevernu morsku dragu, u kraju koga narod zove *Miral* našli su se mnogi grobovi ograđeni ciglama. U gro-

BEATUS
vir qui non
abiit i cōsil'
impiorū: ⁊ i
via peccatorū
nō stetit: et
in cathedra
pestilentie
non sedit. Sed in lege dñi vo
luntas ei': et in lege eius medi
tabitur die ac nocte. Et erit
tamq̃ lignū qđ plantatū ē sec'
decursus aquar: qđ fructū suū
dabit in tpe suo. Et foliū eius
nō defluet: et omia q̄cūq;
faciet prosperabūtur. Non sic im
pii non sic: sʒ tanq̃ pulvis que
pcit ventus a facie tre. Ideo

Prvi list u Koralu iz XV. stoljeća — čuva se u knjižnici samostana sv. Eufemije.

bovima se je našlo dosta bakrenoga novca, nešto srebrnoga i jedan komad zlatni. Našli su se i neki predmeti brončani. Sve je ovo propalo ili otišlo iz Raba. Neke komade bakrenog novca, koji su bili ovdje nađeni, darovao je pok. prof. Grgur Zarbarina muzeju sv. Donata u Zadru.

Drugi list u Koralu iz XV. stoljeća — čuva se u knjižnici samostana sv. Eufemije.

Kalifront *(Caput frondis, Caput frontis, Capo fronte)* dakle *Zeleni rt.* Ovaj prostrani kraj bio je uvijek poznat sa svoje lijepe šume, koja je zadnjih godina posječena. Put u Kalifront vodi preko zapuštenih solina *Maran*, koje se nalaze na zapadu od samostana sv. Eufemije i mimo vodu *Pidoku* uz *Plagar (Plagare).* Odmah navrh Plagara nalazi se lijepa državna šuma zvana *Dundo.* Odavle vodi jedan put u dragu *sv. Kristofora.* Na južnom rtu ove drage nalaze se podorine crkvice sv. Kristofora. Ova crkvica spominje se već u XV. stoljeću. Drugi put vodi u dragu *Runke.* I ovdje se spominje starinska crkvica *sv. Marije (s. Maria in Ranca).* Treći put vodi do sv. Margarite. Na samoj morskoj litici vide se još i danas ruševine crkvice sv. Margarite. Uz ovu crkvicu nalazi se pustinjačka koliba. G. 1476. spominje se pustinjak

fra Aloizije benediktinac, koji je živio uz ovu crkvicu. Malo dalje od mora sagrađena je pred nekoliko godina kuća, stan za lugare.

Mirine sv. Damijan povrh Barbata *(s. Damianus de Monte, s. Damianus in Monte).* Istočno od grada Raba, nad Barbatom na oblovitom, golom, preko 200 m. visokom brdu vide se podorine starinskog grada. Po ruševinama alsidalne crkvice, čije se ruševine još i danas ondje vide, zove se ovo mjesto sv. Damjan. Ova crkvica spominje se već u XIV. stoljeću. Ona je imala svoga kapelana. Birali su ga rapski plemići, koji su uživali nad ovom crkvom juspatronat zakladnika (fundatorum).

Mnogo starije su svakako ruševine bedema, koji pašu vrh ovog oblovitog golog brda. Prema tradiciji Rabljana, koju nalazimo zabilježenu u nekim spomenicima iz XVI. stoljeća, postojao je nekad na ovom brdu stari grad, Ptolomejeva *Collenta.* Najvjerojatnije je, da je i ovo bila *grčka akropola,* vojnička kolonija. Nju su utemeljili po svoj prilici negdje u IV. stoljeću sicilijanski Grci. Na podnožju ovoga brda uz samo more i u moru vide se opet starinske ruševine i nalaze se ostatci starovijekih spomenika. Pjesnik Baraković priča, da su ovaj starinski grad zasnovali bjegunci, koji su na Rab pobjegli pred Atilom.

Barbat *(Barbatum, in Barbado).* Ovo ime nosio je u starije doba samo najjugoistočniji rt otoka Raba. Dobio ga je po nekoj maloj crkvici posvećenoj sv. Barbatu, koja se nalazila na samom najjugoistočnijem rtu otoka. Kašnje je ovaj naziv obuhvatio vas onaj kraj, koji potpada pod odlomak i župu Barbat. U veoma staro doba u ovom kraju, bila je utemeljena benediktinska opatija *sv. Stjepan u Postrani (s. Stephanus in Postran).* Ova opatija nalazila se ondje, gdje se danas nalazi župna crkva sv. Stjepana. God. 1372. spominje se u ispravama rapskog notara *Nikole Curtarolo* neki *fra Marin de Appulia (Reverendus Pater Dnus. frater Marinus de Appulia)* kao *opat (abbas Monasterii s. Stephani districtus Arbi).* Negdje u XV. stoljeću bio je samostan predan u Komendu (in comendam)

t. j. dobio je za opata svjetovnjaka, a onda je bio napušten od redovnika. U XVI. stoljeću bila su dobra opatije predana na uživanje kanonicima sv. Ivana lateranskoga u Rimu.

U Barbatu su do danas nađeni mnogi ulomci spomenika iz staroga vijeka i dosta bakrenoga novca. Pred župnom crkvom sv. Stjepana čuva se jedan starokršćanski sarkofag od kamena bez natpisa. U crkvi se čuva jedno

Padorine sv. Damjana nad Barbatom.

slikano raspelo, izgleda stara talijanska škola. Klasična je također pala na oltaru sv. Križa.

Sv. Petar u Drazi *(Abbatia s. Petri in Valle)*. Put u Dragu ili Supetarsku vodi preko varhova mimo crkvice sv. Ilije. Od ove crkvice uživa se veoma lijepi vidik na grad Rab i na njegovu okolicu. Odavle otvara se lijepi pogled i na najprostraniju dolinu na otoku. Gotovo u sredini ove doline vide se još i danas ruševine stare kraljevske benediktinske opatije i trobrodna romanska bazilika, koja

još stoji i služi kao župna crkva. Ovu opatiju osnovali su Rabljani, biskup *Drago* sa svojim svećenstvom *(cum omni nostro clero)* i prior *Maius (cum omni populo).* god. 1059. Prvi opat opatije bio je neki *Tulconus.* Darovnicu Rabljana samostanu, potvrdio je kralj Petar Krešimir (1071.) Iz raznih spisa poznata su nam imena još nekih drugih opata. Početkom XVI. stoljeća ostala je opatija bez redovnika. Papa

Bivša opatija sv. Petra u Drazi.

Lav X. podijelio je najprije opatiju i njezina dobra in Comendam i na uživanje svećeniku Bembu Mlečaninu svome dvorjaninu, a onda po njegovoj smrti (1518.) dao je sva dobra njezina na uživanje crkvi sv. Marka u Mlecima.

Crkva koja još i danas stoji, veoma je trošna. Pročelje joj je jednostavno. I mramorni portal glavnih vratiju je jednostavan, ali lijep. Na zidovima po strani ima sa svake strane tri prozora. U crkvi se nalazi jedna lijepa *Madona,* ranija talijanska škola, protkana jakim bizantinskim tradicijama.

Lopar *(Neoparum, Eporium).* Preko Krastarice (Pruge) ide put za Lopar. I na ovom poluotoku našlo se do sad raznih ostataka starinskih spomenika, koji su svi isčezli ili

Poliptich braće Vivarini iz god. 1458. u crkvi sv. Bernardina.

su bili uništeni. Na *Punti Zidine* vide se ostatci veoma starih zidova. Ovi bi veoma lako mogli poticati iz dobe grčke kolonizacije na otoku. Svakako se je na Loparu izmjenilo više naselja. Na poluotočiću se spominje još u

XIV. stoljeću crkvica *sv. Marije (sancta Maria de Epario)*. Uz ovu crkvicu živio je (1424.) pustinjak imenom *Dominik (heremita Dominicus Ste. Marie Neopari)*.

U drazi Crnici ugodno je kupanje.

Uz ove historične šetnje po gradu i otoku mogu se poduzeti izleti i van otoka: na Krk, Pag, Jablanac, Obrovac itd.

Ljubitelji prirode uz ove šetnje mogu poduzeti izlete u bogatu i raznoliku prirodu.

Zaključak.

Zaključujem ovaj kratki pregled prirodnih divota, povjesnih uspomena i umjetničkih znamenitosti otoka Raba iskrenom zahvalnošću svima onima, koji su me u radu na kojimudrago način pomogli. Osobitu zahvalnost dugujem popu Ivu Oršiću župniku u Barbatu, sad već pk. Krstu Spalatinu, bivšem općinskom predsjedniku, kr. kotarskom sucu gosp. Dežuloviću, popu Petru Zahiji, gradskom župniku i natpopu, i ocu Benediktu Staničiću franjevcu jubilarcu u samostanu sv. Eufemije, te fotografima gosp. Miru Marojeviću i Z. Purač.

Napose izrazujem svoju duboku zahvalnost Dr. Mons. Franu Buliću, koji mi se sam ponudio, da će pregledati rukopis, te mi dao neke napomene, koje sam rado uvažio. Onda zahvaljujem se i slav. Općinskom Vijeću grada i otoka Raba, koje je na svojoj sjednici 16. novembra 1924. odlučilo honorirati moju radnju sa 5000 Din. Napokom moram, da se ovdje zahvalim i ocu Augustinu Juničiću mome provincijalu, koji mi je došao u susret novčanom potporom siromašne Provincije kod snašanja troškova za tisak, te uredniku Glasnika sv. Franje o. Ciprijanu Lisici, koji je rukovodio teški posao oko tiskanja knjige. Svima hvala i moje osobito priznanje, a od Boga plata.

DODATAK.

I. Niz rapskih biskupa.

Ticijan god.	530. i 532.
Dominicus	880.
Petar	986.
Maius ili Madius	1018.
Gergur	1044.
Drago	1059.
Petar II. Vita	1072.
Grgur II.	1075.
Domana ili Dobrana	1080.
Vital	1086.
Petar III.	1094.
Pavao Lupus	1097.
Andreja	1178—1193.
Prodan de Lauro	1205—1212.
Venantius	1215. i 1218.
Andreas II.	1220.
Jordanus	1225.
Paulus	1239—1249.
Stehpanus de Domine	1249—1258.
Grgur II. de Hermolais Costica	1260—1291.
Fr. Juraj de Hermolais	1292—1313.
Šimun	1313—1315.
Aimus	1313—1320.
Juraj II. de Hermolais	1320—1321.
Franjo de Philippo	1321—1328.
Franjo Sidoneus	1328—1329.
Juraj III. de Hermolais	1329—1363.
Grisogon de Dominis	1364—1372.
Zudenik de Zudenico	1372—1412.
Zudenik de Zudenico II.	1412—1414.
Marin Cernotta	1414—1423.
Franjo iz Firence	1423—1428.
Anđel Cavazza	1428—1433.
Ivan iz Poreča	1433—1440.
Matej de Hermalais	1440—1442.
Balcanus iz Pirona	1443.
Pavao II. Zadranin	1443—1443.
Nikola Zadranin	1443-1450.
Ivan II. Scaffa	1450—1472.
Lionel de Chierigatis	1472—1484.
Aloizije Malumbra	1484—1514.
Vicencije Nikusacije	1515—1569.
Blaž Sidineo	1569—1584.
Fr. Andrej Cernotta	1584—1588.
Paskval Padavin	1588—1621.
Teodor Georgius	1621—1635.
Petar Gaudencije	1636-1663.
Dujam Gaudencije	1664—1695.
Fr. Oktavije Spader	1695—1698.
Antun Rosignalo Slavić	1700—1713.
Vicencije Lešić	1715—1720.
Dujam Zeno	1720—1728.
Andrej Karlović	1729—1738.
Pacifik Bizza	1739—1746.
Ivan Calebotta	1746—1756.
Ivan Luka Gavagnin	1756—1765.
Ivan K. Jurileo	1765—1771.
Ivan Marija ab Hostia	1771—1794.
Ivan Petar Gauzigna	1794—1823

II. Niz rapskih priora i knezova.

Bellata	1018.	Franjo Leono	1417.
Maius	1059.	Ivan Boldu	1419.
Mazolinus	1077.	Rafael Barisono	1420.
Oriens	—	Nikola Memo	1422.
Curialis	1111.	Petar Theupolo	1426.
Sebastijan Ziani	1175.	Vital Michael	1428.
Petrić Surse podknez	1190.	Petar de Priolis	1432.
Petar Ziani	1193.	Andreja Leoni	1433.
Ivan Sisindulus	1205.	Julijan Lauredano	1435.
Marko Mauroceno	1212.	Luka Viare	1439.
Marko Mastropetro	1214.	Andreja Calbo	1441.
Rogerije Mauroceno	1237.	Luka Mauro	1442.
Marko Ziani	1251.	Pavao Malipetro	1444.
Marin Mauroceno	1254.	Ivan Badovario	1447.
Anđel Maurocen	1256.	Zakarija de Musto	1448.
Marko Badover	1267.	Justo Sauro	1450.
Ivan Badover	1270.	Petar Canali	1453.
Ivan Dandolo	1279.	Aloisije (Ludovico) Calbo	1456.
Marko Michael	1280.	Bartolomej Bembo	1458.
Vital Mejano	1311.	Lovrenac Teupulo	1461.
Nikola Sanuto	1315.	Marko Venerio	1465.
Andrej Michael	1321.	Marko Aimo	1467.
Ivan Gradonico	1347.	Lovre Minio	1470.
Matej Ginstiniano	1349.	Andrija Chacaiapetra	1472.
Jakov Cornerio	1356.	Jakov Rajnerio	1475.
Nikola Seč	1359.	Dominik Maripetro	1478.
Grgur Zrinski	1370.	Nikola Lauredano	1481.
Grgur Banich	1372.	Ivan Canali	1484.
Nikola Seč	1374.	Bernardin Molino	1486.
Ivan-Marko Venier	1376.	Franjo Zantano	1489.
Pavao Jurjević	1377.	Sebastijan de Priolis	1492.
Ludovik Contareno	1378.	Justino Mauro	1495.
Emerik Bubek	1380.	Petar Boldu	1498.
Stjepan Frankopan	1382.	Aleksandar Contarini	1500.
Nikola Gorjanski Mlađi	1390.	Robert de Priolis	1503.
Ivan Frankopan	1391.	Zacharias Valaresso	1505.
Nikola Gorjanski	1397.	Anton Nani	1507.
Juraj Zadulinis	1400.	Anton de Canali	1508.
Nikola Gorjanski	1401.	Šimun Aurio	1509.
Aloisije Aldemariseo	1403.	Franjo Fuscareno	1512.
Ivan biskup Zagrebački	1403.	Viktor Maripetro	1515.
Nikola Frankopan	1404.	Anton Marcello	1517.
Marko Michael	1409.	Dominik Mauroceno	1519.
Marko Donato	1412.	Aloisius Cornaro	1520.
Bernardin Querino	1415.	Priamus Maripetro	1524.

Zakarija Semitecolo	1526.
Dominik Faletro	1530.
Aleksandar Pisani	1534.
Luka de Medio	1534.
Marinus Gisi	1535.
Franjo Donato	1537.
Benedikt Balbi	1542.
Ivan Franjo Balbi	1545.
Jakov Leono	1546.
Aurelius Gandulmerio	1549.
Leonard Cicogna	1551.
Andreja Georgi	1554.
Ivan K. Michael	1554.
Antun de Canali	1557.
Filip de Minio	1559.
Zamariolus Rajnerio	1561.
Dominik Bembo	1565.
Ivan Barbadigo	1566.
Gabriel Contarino	1568.
Gaspar Falerio	1571.
Vid Diedo	1574.
Ivan Eranjo Sagredo	1577.
Angjel Michael	1579.
Ivan Franjo de Mula	1581.
Franjo Cicogna	1584.
Jerolim Barozzi	1586.
Anđeo Dolfin	1589.
Aleksandar Donato	1592.
ovrenac Michael	1594.
Andrija Marcello	1598.
Anđeo Boldu	1600.
Horacije Benzoni	1603.
Jerolim Maripetro	1606.
Ivan Franjo Balbi	1607.
Benedikt Balbi	1610.
Antun Longo	1613.
Alfons Boldu	1614.
Petar Parutta	1617.
Vicencije Semitecolo	1619.
Petar Contarini	1622.
Zakarija Arimondo	1625.
Pavao Leone	1626.
Gabriel Paruta	1631.
Ivan Semitecolo	1632.
Jordan Dolfin	1636.
Luka Bolani	1638.
Baldisera Balbi	1540.
Andrija Michael	1643.
Jordanus Dolfin	1644.
Aleksandar Minio	1646.
Bernard Balbi	1649.
Ivan Franjo Corner	1652.
Franjo Corner	1655.
Vicencije Semitecolo	1659.
Ivan Franjo Corner	1661.
Ivan Semitecolo	1663.
Baldisera Marini	1666.
Ivan Antun Semitecolo	1668.
Franjo Balbi	1671.
Ivan Corner	1674.
Bartul Minio	1677.
Vicencije Semitecolo	1680.
Marko Antun Corner	1682.
Jerolim Marini	1685.
Gajetan Zorzi	1687.
Ivan Pavao Balbi	1690.
Antun Pizamano	1693.
Marko Antun Corner	1696.
Franjo Balbi	1699.
Ivan Pavao Balbi	1701.
Oktavijan Balbi	1704.
Franjo Balbi	1706.
Ivan. K. Pizamano	1709.
Marko Antun Corner	1712.
Michovil Zorzi	1714.
Ivan Franjo Corner	1717.
Oktavijan Balbi	1720.
Laurencije Barbaro	1722.
Bonaventura Diedo pod-knez	1723.
Antun Marijo Balbi	1724.
Marko Antun Balbi	1726.
Cesar Balbi	1729.
Franjo Barozzi	1730.
Ludovik Corner	1736.
Aleksandar Minio	1738.
Fabije Bonlini	1741.
Nikola Balbi	1744.
Nikola Barozzi	1747.
Aleksandar Contarini	1749.
Antun Balbi	1752.
Lucije de Riva	1755.
Sebastijan Pizzaman	1757.
Juraj Balbi	1760.
Ivan Antun Maria Dolfin	1763.
Jerolim Manin	1765.

Juraj Balbi	1768.	Franjo Venier	1781.
Toma Barozzi	1771.	Anđeo Corner	1784.
Bartolomej Semitecolo	1773.	Marko Antun Corner	1787.
Augustin Barbaro	1776.	Valerije Dolfin	1790.
Gabriel Albert Ramieri Almoro	1779.	Franjo Venier	1792.
		Ivan Venier	1795.

III. Popis rapskih patricijskih obitelji.

Obitelj Zaro
„ Marinellis
„ Bizza
„ Corniza
„ Hermolais
„ Scaffa
„ Mastini
„ Manarini
„ Maldonati
„ Petragnola
„ Ziane
„ Curina
„ Dimigna
„ Maldini
„ Benaldi
„ Zolio
„ de Rilce
„ de Vrigulo
„ de Sudge
„ Viule
„ Flascone
„ de Clemente
„ de Pribe
„ Cotorogna
„ Designa
„ Savini
„ de Malaura
„ de Giacobo
„ de Surica
„ de Trechessa
„ Damiani
„ Fusco
„ Pinani
„ de Martinusio
„ de Picico
„ Barte
„ Sorgi

Obitelj Gregurini
„ Dragobratte
„ de Slovigna
„ de Forma
„ Uranis
„ Scorobogatti
„ de Nicola
„ Mengazza
„ Grisogono
„ de Castre
„ de Leonardo
„ de Cazza
„ Vitazza
„ de Machina
„ Bettie
„ Lunne
„ Cindre
„ Menzi de Marco
„ de Forma
„ Marandul
„ Antos
„ de Ginano
„ Suemosse
„ Drasigna
„ Fuscane
„ Vulagie
„ Vuscidrago
„ de Rusatto
„ de Madio
„ Tosco
„ Calende
„ de Primano
„ Gambegrasse
„ Dobrenizze
„ de Sergio
„ de Pauto
„ de Peligna

Obitelj Preanola
„ Visli
„ de Pelizza
„ de Zane
„ de Zorzi
„ de Gauzigna
„ Dubogna
„ de Dore
„ Maromane
„ de Dobroslavo
„ de Dominis
„ de Erihola
„ de Ambrosio
„ de Ortanello
„ de Cernotta
„ de Velunas
„ de Zudenigo
„ de Nimira
„ de Machina
„ de Stoffa
„ de Ortilinio
„ de Cerne
„ de Clorizzizza
„ Pacifico sen Mircovich
„ de Lenze
„ de Bene
„ de Cittadella
„ de Melde
„ de Filippo

Obitelj de Catapogne
„ de Stoppe
„ de Peroso
„ de Farasino
„ de Carletto
„ de Martino
„ de Papamulo
„ de Barba
„ de Srazua
„ de Migna
„ de Plangos
„ de Spalatino
„ de Cibre
„ Elirmentis
„ de Salabe
„ de Bernaba
„ de Cormo rečeni Redanus
„ de Drrugio
„ de Faro
„ de Giorgio
„ Dorcelletta
„ de Dolbe
„ de Francis
„ de Domaldino
„ de Zemio
„ de Fiascano
„ Grafofon
„ Benedetti (1638.)

IV. Popis rapskih pučana koji su imali pravo dolaziti na vijeće iz 1326.

Leonardus de Frinzano
Mainerius Leonardi de Frinzano
Prodanus de Frinzano
Abundis de Martino
Scome Chresti de Scome
Pasqval de Machina
Mencosius de Machina
Misce Drasii de Machina
Prodanus de Machina
Mathaeus de Barbabixa
Micha de Barbabixa
Chreste Mathei de Barbabixa
Matheus Miche de Barbabixa

Leonardus de Drazio
Marinus Laurentii de Perman
Volzina de Capalbo
Ciprianus de Orlando
Domaldinus de Jurislavo
Jacobus de Benvenuto nots Arben
Andrassius de Dmico
Celle de Bubogna
Andreas de Bubogna
Antonius de Asta
Tomazius Dominici de Genua
Georgius Chresti de Docla
Matheus Radovan Racovich

Magister Zannus de Marina
Nocolo Gergii de Conciza
Menchiranus Jacobi de Zan Polano
Stepolus de Capalbo
Marinus de Tartono
Martinus Filius Damaldini
Georgius de Stepe de Bizza
Matheus Mencosii de Machina
Poscalinus de Machina
Marinus Stantii de Prodano
Frane Jacobi de Cesena
Chreste de Machina
Magister Ossoline medicus
Chreste de Gambesa
Marinus Chresti de Gergorio
Juanus Simonis de Grube
Cresce Madii de Abbate
Albertinus de Ferraria
Chreste Petri de Gambegrosse
Lucas de Zan Marchesano
Granolinus Comercarii nots Arben
Li . . . Martini de Sempre.
Marinus Stephani de Nimira
Petrole Stephani de Nimira
Damianus de Carasso
Radovanus Racovich
Nicola de Pende
Antonius de Padua Arbens nots
Osolinus filius din Nicolai de Pende
Drasius filius Clementis de Cibre
Ivanus Chresti de Gambegrasse
Damianus de Dimaza
Nicolo Stephani de Verigulo
Chreste de Zarabario nots Arben
Dobrule de Mergassa
De Fano de Braiano
Zudule de Zgnaffi
Blasius de An . . . .
Bese de Bug . . . .
Grubisce Cipr . . .
Marinus de N
Celle Miche de Archipresbitero
Princivallus de Imola
Chreste de Damiani fris Dimaze
Georgius Marini de Magistro Juanno
Dominicus Andrea de Dñico
Marinus Pedram de Machina
Chreste de Vidazo
Gostig de Carasso
Chreste Miche de Barbamixa
Leonardus Marini de Laurentio
Dominicus de Viola
Matheus Drasii de Machina
Leonardus Andree de Dñico
Dñicus de Copriva
Chreste Zorzii de Barbabixa
Andreas filius Viti Balbi
Damianus de Brattiza
Laurentius Marini de Laurentio
Stepole Marini de Nimira
Chreste Schiri de Damian
Marinzole fili Domaldini
Laurentius de Anzelelo
Mezol Mencozii de Machina
Matheus Androx de Dñico
Clemens Iuanni de Dimarino
. . . . Dominici de Andrase
. . . . de Viola
. . . . Stancii de Prodoro
. . . . Gambegrasse
. . . . Vitalangelli
Chreste de Pornarca
Mixe de Anzalella
Chreste fibius Designa
Andox filius Orphaneli
Luchinus fil Christoph Comerzarii
Clemens Juanni de Gambegrasse
Chreste Domiani de Damiano
Marinze Crescii Madii Abbate
Marinus Andree de Bubogna
Stephe de Plangos
Chreste filius de Barga
Francs. de Mezzaveneza
Christoph Leonaıdi de Draxio
Doraole Damiani fris Domanze
Chreste Martini de Sempre
Dominicus filius Sempre de Martino
Pascolus Mencoxii de Machina
Chreste Andreae de Bubogna
Christoph Marini de Grego

U samostanskom *arhivu sv. Andrije* nalazi se samo br. 5 pergamena, jedna od ovih je baš divot-pergamena (1489.). Arhiv ovoga samostana, koji je bio bogat propao je.

U posjedu Javne dobrotvornosti nalazi se jedan primjerak *statuta slobodne rapske općine*. Ovaj prijepis je napisan na pergameni 1597. (ex libro veteri Staturum). Ukrašen je dvjema slikama. Na početku se nalazi *„Gospa od Karmela"*, a na koncu *„Kršćenje Isusovo"*. Uvezan je u drvene korice, obložene crvenkastom kožom, sa bogatim zlatorezom. Na jednoj i drugoj korici na sredini utisnut je grb Benedetti i slova Z. B. B. = Zan Battista Benedetti.

Privatni arhivi obiteljski svi su propali.

VIII. Bibliografija Raba.

1. P. Daniele Farlati: Illirici Sacri Tomus V. (a p. 223—294.). Venetiis 1775.
2. Adolf Cerný: Dalmatinski ostrov Rab, v Praze 1910.
3. Marie Steyskalova: Učiteljska kolonie Komensky na Rabu v Dalmaciji, v Brne 1910.
4. D. J. Günter: Die Insel Arbe. Graz 1912.
5. von W. Schleger: Arbe Stadt und Insel. Wiesbaden 1914.
6. Friedr. Morton: Die Vegetation der nordalmatin. Insel Arbe im Juni und Juli (Oesterr. botan. Zeitschr. 1912. N. 5. ff.).
7. Camillo Morgan: Die Insel Arbe ihre Jagd und ihr Wild. Wien 1909. helbstverlag.
8. Dagehert Frey: S. Giovanni Batista(!) in Arbe (aus dem Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentral für Denckmal. Heft I.—IV. Wien 1911.
9. Dagehert Frey: Die Dom von Arbe. Wien 1912.
10. C. M. Iveković k. k. Baurat.: Die Entwickelung der mittel alterlichen Baukunst in Dalmatien. Wien 1910. (prevod onoga što se tiče Raba u koledaru „Ivačić" 1911.).
11. Eitelberger: Die Mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien 1884.
12. Jakson: Dalmatia, the Quarnero and Istria. Oxford 1887.
13. Nekoliko manjih člančića u starijima godištima „Bullettino per la archeologia e storia Dalmata.
14. U Inchiostri i A. P. Galzigna: Statuto di Arbe (Archeografo Triestino ser. II. sv. XXIII. str. 65—100. i 355—417.).

XI. Pomagala.

1. Izdanja „Jugoslavenske Akademije".
2. V. Klaić: „Povijest Hrvata".
3. Ivan Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae. Amsterdam 1666.
4. Andrija Dandolo: Chronicon Venetum.
5. Još druga manje važna.

X. Ilustracije.

Talijani vraćaju zaposjednuti otok Rab Jugoslaviji.

Narodna slava: Oslobođenje od Talijana.

SADRŽAJ.

Vlastnik i izdavač: „Franjevački samostan sv. Eufemije", Otok Rab. — Odgovorni urednik: Fra Vladislav Brusić, Otok Rab. — Tisak Zaklade Tiskare „Narodnih Novina", Frankopanska ul. br. 26. — Za štampariju odgovara Dr. Janko Hörer, Prilaz Đure Deželića br. 2.

Zemljopisna karta Sjevernog Jadrana.

Tlocrt Raba od god. 1822.